Seren Kjerkegor

Dnevnik zavodnika

Naslov originala:

Sören Kierkegaard
ENTEN ELLER

Forforerens Dabog
København, 1843.

Sören Kierkegaard

DNEVNIK ZAVODNIKA

Iz „Dnevnika"

Prevod i pogovor
Danko Grlić

BEOGRADSKI IZDAVACKO-GRAFICKI ZAVOD
Beograd 1975.

Korice
Dragan Lubarda

Zar je jedino um kršten?
Zar su strasti bezbolne?

Iz posvema ličnih razloga učisto sad prenosim onaj prijepis, koji sam tada ispisao uzburkana srca i u najvećoj žurbi. Pa ipak, moram priznati, da jedva savlađujem strah, koji me u ovom trenu obuhvaća. Proživljavam još jednom užase onih sati i grižnju savjesti, koju ne mogu ušutkati čak ni tada, kad sebi predočujem, da je ona ladica ipak bila otvorena.

Nije bio zaključao svoj pisaći stol, sasvim protiv svoga običaja. Ladica je bila izvučena. Bilo je u njoj mnoštvo papira, a odozgo je ležala neka knjiga u velikom četvrtformatu, koja je nosila rukom pisani naslov »*Comentarius perpetuus IV*«. Ne bih se osjećao ponukanim da otvorim tu knjigu — ili bih se barem othrvao iskušenju — da nije taj čudnovati naslov potaknuo moju radoznalost.

No ne, neću sebe u to uvjeravati. Svakako, naslov je bio čudnovat, ali on je bio pobudio moju pažljivost, tek kad sam letimičnim pogledom razabrao, što je na papirima bilo zapisano. Bili su to prikazi erotskih situacija, bilješke o ljubavnim odnosima i nacrti za pisma, koji su na prvi pogled mogli izgledati kao skice, ali su se kasnije pokazali kao umjetnička djela rijetke profinjenosti.

Danas poznajem lukavo srce toga pokvarenog čovjeka, pa kada se danas prenesem u onaj položaj, kada odjednom sagledam sva lukavstva pretvaranja i kad

ponovo stanem pred onaj pisaći stol tada mi se čini, da sličim nekom policijskom agentu, koji je, prodrijevši u sobu nekog krivotvoritelja, otključao njegovu ladicu i sada na razbacanim listovima, koji naokolo leže, nalazi pribilješke, neki ornamenat, neki potpis ili riječi, koje su se otisnule na bugačici. Agent sve to zadovoljno promatra; on zna, da je zločinca zatekao, ali istovremeno se mora diviti lukavstvu i marljivosti onog, pred čijim se tragovima nalazi. Tada, doduše, nisam sve to shvatio, za policijskog agenta nedostajala mi je svaka izvježbanost u pronalaženju tragova, pa i svako pravo. Ono, što sam učinio, bilo je sasvim nedopustivo, i ja sam to znao i odviše dobro. No u tom trenu nisam ništa mislio, kao što je to u takvim slučajevima najčešće. Kada se doživi nešto snažno potrebno je dulje vrijeme, dok se hladno rasuđivanje oslobodi ukočenosti i pođe prema nepoznatom tuđincu, da bi ga istražilo i prozrelo. Dobro uvježbana sposobnost razmišljanja zna se brzo snaći, slična nekom pisaru u uredu za putnice, vrlo je vješta da prepoznaje najčudnovatije likove, ništa je ne može iznenaditi. No premda sam razborit čovjek, tada se u prvom trenutku nisam mogao svladati. Sjećam se samo, da sam problijedio, da sam se gotovo onesvijestio te da sam stoga bio u veliku strahu.

Da je odjednom ušao i našao me onesviješćenog s njegovom ladicom u ruci! No upravo loša savjest čini život zanimljivim.

Nije me baš naslov toliko zapanjio; sudeći po tom naslovu knjiga nije trebala da sadrži drugo doli izvode iz pročitanog; to je i bilo donekle vjerojatno, jer je on bio marljiv i dobro načitan. No, ta knjiga sadržavala je sasvim nešto drugo, bio je to dnevnik, vođen sa pomnom brižljivošću. A čim sam samo nešto iz njega pročitao, postalo mi je jasno, da je naslov bio ukusno i s duhom izabran.

On odgovara zaista izvanredno sadržaju knjige.

Pisac je sebi postavio zadatak, da živi pjesnički. Imao je visoko razvijeni organ, da iznalazi ono zanimljivo i gdje bi to našao, znao je svoje doživljaje pjesnički oblikovati. Tako nije njegov dnevnik u doslov-

nom smislu točan, nema tu naprosto neke priče, on ne govori u indikativima, već, tako reći, u konjuktivima. Sigurno je, da je mnogo toga napisano, pošto se već odavno odigralo, ali usprkos tome prikazivanje je vrlo živo, i sve se odigrava upravo neposredno pred nama. No bilo bi promašeno iz toga zaključiti, da je pisac imao literarnih namjera. Knjiga ima za nj sasvim privatno značenje. U svakom slučaju, to nije književno djelo, koje bi bilo namijenjeno tisku, a i svaki pojedini njegov dio nedvojbeno pobija takvu pretpostavku.

Kako tada objasniti, da taj dnevnik ipak ima strogo literarni karakter? Odgovor može biti samo ovaj: onaj, koji ga je pisao, imao je literarni temperamenat, nije bio tako bogat ili — ako hoćete — tako duševno siromašan, da bi mogao zbilju odvojiti od poezije. Poetsko postaje tada samo neki višak, koji biva pridodan realnosti.

On ga prima u poetskim situacijama zbilje, da bi ga ponovo ispoljio u pjesničkoj refleksiji. Užitak je bio cilj čitava njegova života — pa nije teško prihvatiti, da je i u tome nalazio užitka. Bit će, da je najprije lično uživao u estetskom, a potom estetski u ličnosti. Tako se objašnjava dvoznačnost njegova literarnog stava, koja je odgovarala njegovu cjelokupnom načinu života. Kao što se u kazalištu iza scene naslućuje druga, zamagljena zbilja, tako postoji i u pozadini svijeta, u kojem živimo, druga, nježnija zbilja, koja nije vezana zakonima sile teže — neki svijet više realnosti, no što je naš. Mnogi ljudi, koji tijelom borave u ovom svijetu, nisu u njemu zavičajni, nego u onom drugom; nikada ih zbilja sasvim ne prožima, uvijek iznova izbjegnu njenu zahvatu — to bi se isto tako dobro moglo nazvati nekom vrsti zdravlja kao i bolesti. Svakako, da je i on bio jedan od tih ljudi — on, koga sam znao, a da ga zapravo nisam poznavao. Nije pripadao zbilji, a ipak je u njoj djelovao, uvijek ju je tražio; i kad god mu se činilo, da ju je dohvatio, već ju je nadmašio. Nije ga rukovodilo dobro, ali ja još ni sada ne bih htio tvrditi, da je bio zao. Njegova bolest bila je neka *exacerbatio cerebri,* neka vrst mozgove prenapetosti. Nekom pre-

nadraženom duhu realnost ne može — ili može samo na tren — dovesti dovoljno građe.

Realnost mu nije predmet suviše velikog napora, njegova bolest nije slabost, već suvišak snage. Čim mu zbilja nije više davala impulse, dospio je do bezgraničnosti. To je bilo, valjda, ono što se na njemu moglo činiti zlim. Samo u tome, što je bio sam toga svijestan, mogu da otkrijem nešto poput grijeha.

Poznavao sam djevojku, o kojoj se većinom govori u dnevniku. Ime Cordelia je pravo, samo što se nije zvala Cordelia Wahl, a iz toga zaključujem, da je uglavnom ostavio svojim licima imena, ali im je, iz razumljivih razloga, izmijenio prezimena. Ne znam, da li je zaveo i druge djevojke, ali nalazim u njegovim bilješkama nagovještaje, iz kojih se to može zaključiti. Za njega je karakteristično, da se nije služio uvijek istom metodom, bio je upravo suviše duhovit za zavodnika u običnom smislu riječi. Iz njegova dnevnika također proizlazi, da je katkada sebi stavljao sasvim svojevoljne ciljeve, recimo da ulovi neki pogled ili pozdrav i da u takvim situacijama nikada nije prelazio taj cilj: baš postizanje njegove namjere pružalo mu je najviši užitak. Njegov talenat mu je pomogao da privuče neku djevojku i da je veže uza se; često mu je to bilo dovoljno, i tada ne bi više ništa poduzimao, da uživa u posjedu, koji je postigao. Mogu sebi predstaviti kako je dovodio djevojke do te točke, kad nije više mogao sumnjati, da mu ne bi dale sve; kad bi došao tako daleko, odjednom bi prekidao, a da se ne bi vezao, ni rekao odlučnu riječ.

A ishod bi bio ipak isti, nesretnica, koja je postala žrtvom takvog eksperimenta, mora osjećati dvostruko okrutnim, da se njena posljednja pripravnost nema na šta pozivati; njeni osjećaji zapliću se u nerazmrsivo klupko, ona se koleba između predbacivanja i opraštanja, a kako taj odnos nije zapravo postao zbiljom, to ona jedva može biti sigurna, da njen doživljaj nije bio samo mašta. Nikome se ne može povjeriti, jer ne bi znala, što da mu priopći. San se još može ispričati, ali to što bi ona imala kazati nije san; no čim hoće o tome da govori, da priopći svoj jad, rasplinjuje se sve — to

ona sama osjeća — ni u šta. Nitko to ne može shvatiti, čak ni ona, a ipak je to tišti kao neka krivnja.

To je jedna sasvim posebna vrst prevarenih djevojaka; nije to ona nesretnica, koja je izopćena iz društva i koja se smatra odbačenom, jer takva osjeća zdrav, razumljiv bol, i kada je srce prepuno, može, ako hoće, da se izbjesni ljubavlju ili mržnjom. No kod ove naše vrste prevarene, nije nastala nikakva vanjska vidljiva promjena. Ona živi i dalje kao što je i dosada živjela, poštovanje prema njoj nije izgubljeno; a ipak — čak ona sama ne može to rastumačiti ni drugima objasniti — ona je izmijenjena. Nije slomljena, kao što su to inače zavedene, ali se, zaplašena, povukla u sebe, nepristupačna drugima, a sama sebi ipak strana.

A zavodnik? Kao što njegov put ne ostavlja traga (ja bih to ovako izrazio: njegove noge opet odnose sa sobom trag, koji su bile utisnule u zemlju), tako ni njegova vještina zavođenja ne traži vidljive žrtve. On je za običnog zavodnika suviše bespredmetan. On se samo od slučaja do slučaja zaodijeva nekim, tako reći, parastatskim tijelom — tada je sama čulnost. Ali čak i u priči o Cordeliji stvari stoje tako, da bi on skoro mogao reći, kako je on zaveden i katkada se moralo čak i nesretnici činiti, da je tako. Svagda je njegov trag tako nejasan, da nijedan dokaz nije dovoljno valjan. Ono individualno je kod njega samo prigodno; on se pomlađuje, zbacuje sa sebe individuum, kao stablo lišće; lišće vene.

A kako stoji sa misaonim svijetom toga čovjeka? Vjerujem, da se netko, tko druge uvijek obmanjuje, mora konačno sam u sebi obmanuti. Što bi, naime, bilo drugo zavesti nekog u bludnju, do dovesti ga dotle, da je u zabludi s obzirom na sebe sama. Podlo je krivo uputiti putnika, koji je izgubio put, ali još je gore nekog toliko zaslijepiti, da sam zaluta. Zalutali se putnik tješi time, što nalazi uvijek nove točke, koje podstiču njegovu nadu u to, da će napokon ipak još razabrati, gdje se nalazi; ali tko je sam u sebi zalutao, kreće se u strogo ograničenom području ukrug i ne nalazi nikakav izlaz, koliko god bio toga svijestan. Onaj, koji druge vodi krivim putem, mora, mislim, i sam da je izgubio

put. Ne mogu sebi predstaviti ništa mučnije od intriganta, čija se savjest odjednom probudi, i čija se sva oštroumnost okreće protiv njega samog. Šta mu vrijedi hiljadu skrovišta njegova labirinta? Tu nalazi izlaz, zaplašen žuri k izvoru svijetla — ali što mu se pričinjalo kao izlaz, samo je novi ulaz. Ne mora biti zločinac — suviše često se događa, da postaje žrtvom svoje intrige — a ipak ga pogađa strašnija kazna negoli zločinca. Muke kajanja nisu ništa prema svijesnom ludilu lutanja. Međutim, i ta je kazna neki estetikum. Da, kad bih upotrebio izraz »probudila se njegova savjest«, bila bi ta fraza možda odviše moralistička. Savjest je samo nadmoćna svijest, možda ga ne optužuje, jedino ga drži budnim i ne dozvoljava mu ni trena počinka u njegovoj neumornoj i besplodnoj jurnjavi. Nije ni pomjerio pameću, jer misli, koje se u svojem mnoštvu suprotstavljaju njegovu razmišljanju, nisu se još ukrutile u sterilne oblike vječnog ludila.

No, i jadna Cordelia ostaje bez počinka, možda mu oprašta, ali nema mira. Uznemiruju je sumnje. Zar nije ona prekinula zaruke, zar ne snosi ona krivnju za svu nevolju, zato što je njen ponos tražio nemoguće? Ona se kaje; ali ni u takvom kajanju nema smirenja. Njene je misli rješavaju krivnje i prebacuju je na njega; ta on ju je lukavo pridobio za svoj plan! Zatim mrzi, njeno srce se oslobađa time, što proklinje; ali ni u tome ne može naći mira. Iznova se bude predbacivanja. Ona, sama grešnica, čija krivnja nije ništa manja, mrzila ga je zato, što ju je obmanuo! Iskrsavaju uspomene, sjeća se doživljenih lijepih trenutaka, egzaltira se tim predodžbama. Sada više ne vidi u njemu zlotvora ni plemenitog čovjeka, nego i ona uživa estetski. Ona ga shvaća nekom *clair-voyance,* koju pothranjuje njen estetski osjećaj.

Možda je ovo najgore, što joj je nanio: probudio je u njoj mnogoglasnu refleksiju, tako ju je preobrazio, da više ne sluša smjerno jedan glas, već istovremeno sluša koncert protivurječnih glasova.

Jednom mi je poslala pisamce, u kojem je upotrebila slijedeći izraz: »Bio je katkada toliko potpuno duh, da sam se, kao žena, osjećala nemoćnom; onda je opet

bio toliko čulan, toliko sav strastan, da sam pred njim drhtala. Čas je sa mnom ophodio kao s nekom stranom osobom, čas mi se potpuno povjeravao, ali, kad bih ga zagrlila, iznenada bi se izmijenio, i ja sam držala u svojim rukama oblak. Već prije no što sam ga upoznala, čula sam za takav način govora, ali tek on me naučio da to shvatim. Mislim na njega, dok se služim tim riječima, a sve svoje misli mislim po njemu. Uvijek sam voljela glazbu; on je bio neusporediv instrumenat, neusporediv u rezonanci i širini tonaliteta; u njemu je bilo mjesta za sve osjećaje i raspoloženja; nisu mu bile nepoznate ni visine ni dubine; bio je kao vjetar, čas je rušio kao orkan, čas je blago pirkao. Nikad nisam govorila, a da moje riječi ne bi doprle do njega, a ipak mogu isto tako reći, da nisu nikad prodrle do njega. Nikad se nije moglo spoznati, kako su djelovale. Slušala sam tu glazbu sa neizrecivom tajanstvenom i blaženom strepnjom, koja je dolazila iz mene, a ipak nije bila moja; bila je zanosna svojim uvijek novim harmonijama.«

Koliko je god strašan njen udes, njegov je još grozniji. Kad god razmišljam o toj stvari, osjećam strah kojeg se ne mogu riješiti. Ovaj svijet snova, u kojem se od časa do časa uplašeno ustukne od vlastite sjene, prijeti mom mozgu. Hoću da odvratim pogled, ali ne mogu, prijeteći i osvetoljubivo posiže za mnom. Kako čudnovato! Sve je tajnovito, a zagonetnije od svega čini mi se ovo: znam za tu tajnu, iako nemam ni pravo ni ovlaštenje za to. Kako bih rado sve zaboravio!

Već sam i razmišljao, da s njim razgovaram. No to bi bilo besmisleno. On bi sve nijekao. Pokušao bi dnevnik prikazati kao literarnu igrariju ili bi zatražio, da šutim. S onim, što znam o toj tajni, ne bih ga mogao prisiliti, da govori. Koliko god je draž tajne zavodljiva, osjećam ipak prokletstvo koje je tišti.

Čitalac nalazi Cordelijina pisma, koja sam od nje same primio, uklopljena u dnevnik; ne mogu reći, da su sva; ako se ne varam, nagovijestila mi je jednom, da je neka zadržala. Bilo je teško ta pisma po redu uvrstiti. Bila su bez datuma, a i u dnevniku je odredi-

vanje vremena samo nepotpuno; što se zbivanje dalje odvija, tim su rjeđe spisi datirani, potkraj ne nalazimo — uz malobrojne izuzetke — više naznake vremena. Očito raste priča u toku zbivanja do takve unutarnje zbijenosti, da (makar i bila historijski zbiljska) prelazi u ideju; a time postaje određivanje vremena nešto sporedno, čak i smetnja. Gdje sam, dakle, trebao uklopiti pisma? Sretno otkriće sačuvalo me, da ne postupim potpunoma nasumce. Našao sam, naime, na raznim mjestima u dnevniku nekoliko bilježaka, u kojima sam — nakon svakojakih neuspjelih pokušaja tumačenja — prepoznao motive tih pisama. Sada je moj posao bio lak. Morao sam samo na onim mjestima, gdje su se nalazile te bilješke uklopiti odgovarajuća pisma. Tako su pisma historijski točno smještena — što mi sigurno ne bi uspjelo, da sam postupio samovoljno. Očito slijede pisma tako brzo jedno za drugim, da su često više njih morali odaslati jednog istog dana. To ne bih predvidio. Ja bih možda pisma ravnomjernije rasporedio i time nedovoljno izrazio divlju energiju, kojom je držao budnom Cordelijinu strast.

Dnevnik ne sadrži samo prikaz njegovih odnosa prema Cordeliji; mjestimično su upletene neke nuzgredne opaske. Uvijek ih je izdvojio iz teksta oznakom N. B. Ovi opisi ne zadiru ni na kakav način u događaj s Cordelijom, te njima zahvaljujem samo jedno, naime, da sada pravilno razumijem jedan izraz, koji je često upotrebljavao: »Mora se uvijek zgodno baciti neka mala udica.« Da sam imao pri ruci i ranije knjige dnevnika, upoznao bih se valjda još sa više takvih malih nuspokušaja — *actiones in distans,* kako ih nekom zgodom naziva u jednoj margini.

No tokom radnje sve se više bavi Cordelijom, tako da nije više nalazio vremena, da se zabavi takvim šalama.

Kratko vrijeme, pošto je bio napustio Cordeliju, primio je od nje nekoliko pisama, koja joj je neotvorena vratio. Cordelia mi je prepustila te listove, i iz njih uzimam ono, što slijedi. Kako ih je sama otpečatila, imao sam ih pravo prepisati. O sadržaju se nije meni nikada izjasnila.

Evo pisma:

Johannes!

Ne kažem: moj Johannes! Vidim jasno, da nisi to nikada bio, i sada se gorko kajem, što je jednom ta misao za me značila radost i sreću. Pa ipak Te nazivam »mojim« — mojim zavodnikom, mojim neprijateljem, mojim ubicom, mojom nesrećom, rakom moje sreće, bezdanom moga jada. Zovem Tebe mojim, a sebe Tvojom; i kao što Ti je ta riječ nekada zvučala prijatno, dok si se ponovo priklanjao meni, tako neka Ti sada bude kletva, koja će važiti dovijeka. Ne veseli se! Nemoj misliti, da ću Te progoniti s bodežom u ruci, pa da služim Tvojoj poruzi. Bježi, kud god hoćeš, ipak ću biti Tvoja, pa makar bježao na kraj svijeta; ljubi stotine drugih, u samrtnom času bit ću ipak Tvoja. Vidiš li, kako s Tobom govorim? Kako bih se mogla usuditi, da s Tobom tako govorim, da nisam Tvoja? Ti si me tako obmanuo, da si mi postao sve. Najveće bi mi veselje bilo, da Tebi služim. Sada sam Tvoja, Tvoja — Tvoje prokletstvo.

Tvoja Cordelia

Johannes,

Bijaše jednom neki bogati čovjek, koji je imao mnogo ovaca i goveda, a bila jednom i neka sirota mala djevojka, koja je posjedovala samo jedno jedincato janje, ali to je janje jelo iz djevojčine ruke i pilo iz njezina pehara. Ti si bio taj bogati čovjek, sve, što svijet može pružiti od bogatstva, bilo je Tvoje; a ja sam bila ta sirota, i imala sam samo svoju ljubav. Ti si je uzeo, Ti si je uživao; kada Ti se pružila mogućnost naslade, žrtvovao si sve, što bijaše moje, no ništa Tvoje. Bijaše jednom neki bogati čovjek, koji je imao mnogo ovaca i goveda, i neka sirota mala djevojčica, koja nije imala ništa drugo no ljubav.

Tvoja Cordelia

Johannes,

Zar nema više nade? Tvoja se ljubav, dakle, neće više probuditi? Jer sigurno znam, da si me ljubio, iako

ne mogu, doduše, reći, odakle crpim tu sigurnost. Čekat ću, iako će mi vrijeme biti dugo, čekat ću, dok se ne zamoriš ljubiti neku drugu; onda će Tvoja ljubav opet oživjeti, i ja ću Te voljeti kao nekada, Johannes, kao nekada! Zar je Tvoje pravo biće tvrdo i hladno, zar je Tvoja ljubav, bogatstvo Tvoga srca, bila varka? Da li si Ti opet Ti? Budi strpljiv sa mnom, oprosti, što Te još ljubim — znam da Ti moja ljubav postaje teret; ali znam, doći će vrijeme, kada ćeš se vratiti Tvojoj Cordeliji... Čuješ, Tvojoj Cordeliji!

Tvoja Cordelia

Cordelia sigurno nije bila onaj mnogoglasni organ, što ga je nalazila u Johannesu, ali ni njoj nije nedostajao dar modulacije. Ova pisma pružaju nedvojbeno jasnu sliku o njenim osjećajima, premda se ona ne umije izražavati. To vrijedi naročito za drugo pismo, u kojem samo dozvoljava naslutiti što hoće. No možda baš u tome leži nešto posebno dirljivo.

4. travnja

Oprez, lijepa neznanko! Oprez! Sići s kočije nije sitnica, ponekad zna to biti korak, koji ima određene posljedice. Mogao bih vam, milostiva gospođice, dati da pročitate jednu Tieckovu novelu i vi biste u njoj našli opisano, kako se jedna dama, sjašući s konja, tako grdno bila zaplela, da se kasnije čitav život nije mogla više osloboditi te veze. Povrh svega, još je stepenište najčešće tako nezgodno smješteno, da — makar upotrebili svu svoju graciju — konačno ipak morate riskirati očajnički skok u naručje kočijaša ili sluge. Da, ti kočijaši i sluge! Baš bih se volio natjecati za službinsko mjesto u kući, u kojoj ima mladih djevojaka; kako lako saznaje takav sluga male tajne jedne male gospođice.

Ipak ne, ne skačite za božju volju, ne skačite! Mračno je, ne želim vas dovesti u nepriliku. Evo svjetiljke, stat ću kraj nje, onda me nećete moći vidjeti, u neprilici je čovjek samo kad ga se promatra, a to znaš samo tada, kad sam vidiš. Nemojte, dakle, skakati! Zamislite, da neki sluga nema dobro uporište? Čuvajte vašu lijepu svilenu kabanicu, vaše čipkaste nabore! Kako se vaša dražesna, krhka noga može usuditi, da tako hrabro skoči u veliki svijet? Duboko, duboko je, dok se stane na čvrsto tlo! Neugodno, zar ne? Sad treba brzo i drugom nogom kročiti! Tko bi mogao biti tako okrutan, da vas ostavi dalje u ovakvu položaju! To bi bila okrutna nezahvalnost, za koju bi bio sposoban samo netko, čije oko nije osjetljivo za otkrivanje ljepote. Plašite li se možda, da bi vas mogao vidjeti netko nepozvani? Možda sluga, ili možda čak ja?

No prekasno, već sam vidio majušnu nogu, a ja sam dovoljno upućen u stvar, da stvorim iz toga određene zaključke. Dakle, hrabro — ah, kako vas strah čini lijepom!

Ne, strah svakako po sebi nije lijep, dopadljiva je samo srčanost, koja ga svladava. Tako, sada mala noga počiva čvrsto. Znam, da djevojke s malim nogama mogu bolje stati no one s monstrum udovima!

Ne, zaista, to ne bih očekivao — tko tako graciozno umije izaći iz kola ne bi smio haljinom zapeti! Odista, kočijaši su opasni za mlade djevojke. Ima takvih, koje na koncu uopće neće izlaziti iz kočije. Zadovoljstvo konačno postaje navika. Upropaste se čipke i vrpce i onda je sve propalo ... nitko ih nije vidio. Odjednom iskrsava tamna spodoba, okovratnik od kaputa podignut sve do očiju — vi ne vidite odakle dolazi, svijetlo vas zaslijepljuje; ona prolazi kraj vas baš u času, kad želite ući u kuću. I tada, u odlučnom trenutku, iznenadni pogled dodiruje lijepi plijen. Vi crvenite, vaše grudi su odviše napete, da bi mogle udahnuti. Pogađa me vaš pogled pun srdžbe, ponosa i prezira. U vašem se oku sja suza ili možda neka nijema molba — oboje jednako lijepo. Svakako, osjetljiv sam za jedno kao i za drugo, za svako na svoj način.

Koji je broj kuće? Ah, to je kitničarska radnja ... no, ljepotice moja neznana, to će vas oneraspoložiti, ali moram vas slijediti. Već je sve zaboravila; u tom srećnom dobu se tako lako zaboravlja; kad se kupuje ne misli se ni na što drugo, obraduje vas svaka sitnica, koja se uzima u ruke. Stojim postrance, na drugom kraju tezge, nije me još ugledala. Nasuprot na zidu visi ogledalo, ona na njega ne pazi, ali ogledalo pazi na nju, to je dovoljno. Kako vjerno odražava njenu sliku? Kao neki rob, koji ponizno pokazuje svoje ropstvo. Ona za njega nešto predstavlja, makar on za nju ne znači ništa! 0, nesretno ogledalo! Sliku njenu možeš obuhvatiti, ali nju ne. A i tu sliku ne možeš kao tajnu zaključati u sebi, moraš je pokazivati drugima! Utješi se, ima dosta ljudi, koji ti sliče, koje raduje samo ona svojina, koju mogu pokazivati, koji zahvataju samo površinu, a ne dubinu. Kada se dubina otvara, tada oni

sve gube. Tko zna da uživa, taj mora radi užitka uvijek imati pri ruci slike uspomena. Katkada je ljepota preblizu, da bi mogla biti obuhvaćena naprosto pogledom. Tko ne bi raspolagao uspomenama, morao bi se od nje odmaknuti, da bi je svu mogao sagledati. Tvoje unutarnje oko mora biti izoštreno, da bi sve vidjelo, misliš li uživati u svojoj djevojci, dok je grliš.

Ah, kako je lijepa! Tvoja sreća je, jadno ogledalo, da nisi sposobno za ljubomoru. Njena glavica je savršeni oval — njeno čelo se valjda čini tako visokim zato, što se malo naginje naprijed; čisto je to i ponosno čelo, neunakaženo naporom razmišljanja. Tamna kosa skromno je ovita oko čela. Ovo lice sa svojom blagom zaokruženošću je kao zreli plod. Koža prozirna i nježna kao baršun, to osjećam. Njene oči, ne, njene oči nisam još vidio, njene crne trepavice kao od svile, toliko su dugačke, da se savijaju u malene kuke — opasne za onog, koji sretne taj pogled. Lice madone u svojoj čistoći i nevinosti.. . kao kakva madona spušta glavu. No ona ne spada među one koji protrnu promatrajući neki predmet. Igra lica je puna promjena — mnogostrukost, šarolikost svijeta ga draži! Sada skida rukavicu i pokazuje nam, meni i ogledalu, bijelu i pravilnu ruku ... takve sam ruke vidio kod antiknih kipova; ni narukvice, ni prstena, čak ni neki uski zlatni prsten na prstenjaku — tako je dobro. A sada podiže pogled; sva je promijenjena, pokazuje drugo lice, a ipak isto. Čelo je manje visoko, oval lica nije više tako savršen, ali tim je živahniji izraz. Govori s prodavačem — žustra je, rado priča. Izabrala je dvije, tri stvarčice, uzima još nešto u ruke i promatra to; pita za cijenu, odlaže, pokriva to rukavicom; očigledno neka mala tajna, neko iznenađenje — možda za dragoga? Ne, ta ona nije zaručena. Ali ah, koliko ih ima koje nisu zaručene, a ipak imaju ljubavnika, a koliko je onih koje su zaručene, a ipak ga nemaju! Da je pustim? Ostavim na miru? Sada želi platiti, ali zaboravila je novac, očito daje sada svoju adresu; ne, neću prisluškivati, neću sebi oteti užitak, da to otkrijem; sigurno ću je još jednom sresti; sigurno je neću zaboraviti, a možda će me i ona zadržati u sjećanju. Moj pogled sa strane se ne zabo-

ravlja tako lako. Njeno će vrijeme doći, kada je iznenada negdje sretnem, gdje joj se nisam nadao. Ako me ne prepozna, to ću znati po njenom pogledu, i naći ću priliku, da je još jednom zagledam sa »strane«. Ne moram biti prorok, pa da znam unaprijed, da će se odmah sjetiti sadašnje situacije. Samo nikakvo nestrpljenje sada, ne suviše žurno! Sve uživati polagano! Ona je divna — neće mi izbjeći!

5. travnja

Dobro je ovako ... sama, i uveče na Ostergade! Ah, da, sada vidim slugu, koji vas prati; kako sam i smio pomisliti, da mlada djevojka kao vi izlazi uveče sama? Uostalom, za takve stvari imam dobro oko. Ali zašto tako žurno? Ah... malo straha, malo lupanja srca? Nije to nestrpljenje, da bi se stiglo kući, već onaj čudnovati, slatki nemir, koji kao jeza bridi po cijelom tijelu ... zato brzi ritam nožica ... ali sigurno je divno ići ovako sasvim sam sa slugom, koji je tri koraka iza nas! Stari smo šesnaest godina, u najmanju ruku smo čitali romane, čuli smo iz razgovora brata s njegovim prijateljima neku riječ o Ostergade, bili smo, naravno, sasvim slučajno došli u sobu i sada, dabome, gledamo, da se taj slučaj ponovi, jer hoćemo da saznamo više. No to je uzalud. Pa ipak, odrasla djevojka morala bi znati, kako to ide u velikom svijetu. Zar se ne može izlaziti u pratnji sluge? Da, ali otac i majka se ljute na to; a koji bi se razlog dao navesti? Dakako, idemo u društvo, to je tako jedna prilika... ali za to je prerano. Čuo sam, kako je gospodin August spomenuo devet ili deset sati. No ako se ide iz društva kući, onda je prekasno, i onda bi tu bili kavaliri, od kojih se čovjek mora dati otpratiti. Utorkom uveče je naš kazališni dan. No onda se mora ići kočijom, stisnut između gospođe Thompson i njene sestrične; kad bi bila sama, mogla bi, dakako, spustiti prozor i malo viriti napolje! Moglo bi se dogoditi nešto, na što čovjek ne bi bio spreman. Jučer je rekla majka: Nećeš završiti svoj ručni rad za tatin rođendan; možeš ići do tetke Jette i ostati na čaju; tamo ćeš nesmetano raditi, i Jens može doći po tebe. Svakako, to nije nikakva velika prilika, jer

kod tetke Jette je dosadno da umreš. No u svakom slučaju, može se u devet sati poći kući sam sa slugom. On mora čekati do četvrt prije deset i onda... može biti, da sretnem svoga gospodina brata ili njegova prijatelja — ne, bolje ne; moglo bi im pasti na pamet, da me prate kući, ne, tako se nismo pogodili, danas treba biti slobodan; samo bih htjela da ih vidim, prepoznam, a da sama ne budem prepoznata ...

Dakle, gospođice mala, što očekujete vidjeti? A što mislite, što vidim ja? Vidim malu kapu, koju nosite. Sasvim dobro vam pristaje i taman je pravi pokrivač za glavu, ako se čovjeku žuri. Ni šešir nije, a zapravo ni kapa, prije nešto kao kapica. No poslije podne ... kad ste poslije podne izašli, zasigurno niste valjda to nosili? Da li vam ju je sluga donio, ili je to iz zalihe tetke Jette? Odgovara vam inkognito? No, sasvim se velo ne smije spustiti, ako se želi promatrati. Ali, ta to i nije velo, samo neka široka svilena čipka? U mraku to ne mogu razabrati. Kako jest da jest, gornja polovina lica ostaje sakrita. Ipak podbradak vidim, zaista zgodan podbradak, nešto možda preuzak, usta su malo otvorena, to je od brza hoda. Zubi bijeli kao snijeg, tako mora biti. Lijepi su zubi — to se traži — *Garde du corps,* koja stoji spremna iza zavodljivo zaobljenih usnica. Obrazi, crveni od svježine. Kad bismo glavu htjeli nagnuti ustranu, otkrilo bi to velo još neki dio. Čuvajte se, dijete moje, ovakav pogled je gori nego prav — to je kao kod mačevanja (a koje je oružje tako oštro i blistavo i stoga tako varljivo kao ovo?) — tu se markira velika kvarta, a igra sekonda, što brže to bolje. Sad markiramo, sad polazimo u napad. Između toga leži jedna sekunda neizrecive finese. Protivnik još vjeruje u udarac, koji smo samo markirali i pogođen je ... doduše na drugom mjestu, no što je očekivao.

Bez bojazni idete svojim putem. Pazite se, dijete, sad vam netko sijeće put, spustite velo, zaštitite se od profanog pogleda! Ne bih htio da vas zbuni odvratnost ili bojazan od koje se možda dugo ne biste mogli osloboditi.

Ali, jao, ona ništa ne sluti.

Sada je sluga na redu. Eto ga, gdje leži. Smiješna situacija zar ne? Šta bi trebala uraditi? Vratiti se i pomoći mu, da se digne? Produžiti sa ublaćenim slugom? Neugodno. Produžiti sama? To ne bi bilo pristojno. Budite na oprezu, zvijer vreba . . . kako, vi mi ne odgovarate, samo zurite u mene? Zar možda izgledam sumnjivo? Ne, ne ostavljam na vas nikakav dojam, na meni se vidi da sam najbezazleniji čovjek na svijetu. Nema ništa u mome načinu izražavanja što bi vas moglo izbaciti iz koncepta, ništa što bi vas moglo podsjetiti na nedavnu situaciju, ni po čemu se ne bi moglo suditi, da vam se želim približiti. Ah, valjda ste još malo uplašeni, neprijatan lik od maloprije vas je zaplašio. Sad već izgledate ljubaznije. Očito postajete sigurniji, jer ja se — skroman kakav već jesam — jedva usuđujem podignuti pogled. To vas zabavlja, možda vas podilazi želja, da me malko zadirkujete. Svakako biste me sada jednostavno uzeli pod ruku, kada... dakle, stanujete u Stormgade. Ali vi pozdravljate hladno i na brzu ruku. Da li je to hvala za to, što sam vas riješio jedne mučne situacije? Ali već ste požalili vašu hladnoću, vraćate se, zahvaljujete mi i pružate mi ruku — no zašto ste problijedjeli? Moj je glas nepromijenjen, moje držanje isto. Moj stisak ruke? No što znači stisak ruke?

Mnogo, vrlo mnogo, mala gospođice; još četrnaest dana i znat ćete to; zasada pokušajte malo da razmislite o toj maloj protivurječnosti... kako to, da sasvim bezazlen čovjek, koji mladoj djevojci viteški nuđa svoju uslugu zatim, nimalo bezazleno, stišće djevojci ruku?

7. travnja

»Dakle, ovog ponedjeljka u Galeriji, u jedan sat«. Izvrsno; priredit ću sebi malo zadovoljstvo, da dođem četvrt sata ranije.

U subotu sam htio posjetiti svog prijatelja Adolfa Brunna. Pošao sam stoga u ulicu Vester, čujem da bi morao tamo stanovati. No nisam ga mogao pronaći, čak ni na trećem katu, do kojeg sam se dašćući i stenjući uspeo. Već sam htio opet sići niza stepenice, kad začujem melodiozan ženski glas, koji je poluglasno re-

kao: »Dakle, ovog ponedjeljka u Galeriji u jedan sat; tada nema ostalih, a kod kuće ne smijem s tobom razgovarati.«

Ovaj poziv bio je upućen nekom mladom čovjeku, koji je nestao prije no što sam ga mogao raspoznati ili čak dostići. Zašto nema osvjetljenja u kućnim vežama! Možda bih ipak mogao vidjeti, da li će vrijediti biti točan. Dakako, da je stubište bilo jasno osvijetljeno, ne bi mi se ni pružila prilika da prisluškujem ovaj mali razgovor.

Sve, što jest, razumno je. Ja sam optimist i želim to i ostati.

Dakle, koja? »Kojeg li obilja djevojaka«, kaže Donna Anna. Sada je četvrt do jedan. Želim vam, lijepa neznanko, da vaš prijatelj u svim iznenadnim promjenama života bude tako točan kao ja. Ili možda želite, da nikada ne dođe četvrt sata prije vremena? Sasvim kako izvoljevate, stojim vam rado na usluzi, ovako ili onako.

»Izađi iz oblaka, koji te skriva, divna čarobnice, vještice ili vilo!« Otkrij se! Premda te još ne vidim, svakako si već blizu, kako bi se inače mogao nadati, da ćeš mi se otkriti? Ili je možda ovdje još neka, koja ima isti cilj?

Moguće ..., ta tko bi znao ljudske putove, pa makar vodili samo na neku izložbu? Ne stiže li to neka mlada djevojka? Kako hita, brža od loše savjesti, koja proganja grešnika. Čak zaboravlja da pokaže ulaznicu, vratar je zaustavlja. Za božju volju, zašto tako žurno? Mora da je to ona. Ali čemu takva žurba? Čak još ni jedan sat nije odbio. Uzmite u obzir, da žurite dragome ususret. Zar je tako svejedno, kako se pri takvom poduhvatu izgleda? Nedužna mladosti... sasvim luda, kada hita na rendez-vous. Ja sam, naravno, prijatno sjeo i posmatram zadovoljno ovaj očaravajući ugođaj uljene slike.

Vražja djevojka! Kako samo juri kroz dvorane. Prikrijte malo vašu radoznalost, milostiva gospođice. Sjetite se što veli Holberg o djevici Lisbeth: »Ne pristoji se mladim djevojkama, da žure na sastanak.« Da-

kako, ovdje se radi samo o sasvim bezazlenom sastanku ...

Rendez-vous je, za one, koji se vole, svakako nešto izvanredno zanimljivo. Sjećam se, kao da je bilo juče, kako sam hitao prvi puta prema dogovorenom mjestu, kako mi je srce jače kucalo i unaprijed uživalo u još nepoznatoj radosti, kako sam prvi puta dao dogovoreni znak ... prozor se otvorio, nevidljiva ruka otključala je vrtna vratašca i prvi puta u svijetloj ljetnoj noći skrila se pod mojom kabanicom neka djevojka. Takav jedan rendez-vous je lijep, ako ga se umije kako treba aranžirati. Već sam često prisluškivao poneki sastanak i često sam imao dojam nečeg dosadnog, iako je djevojka bila zanosna, a on lijep, i premda se oboma činilo, da sve teče u najboljem redu. Takav se novajlija u ljubavi, naravno, ponaša, kao da je od prevelike ljubavi dobio delirium tremens, učini grdnu zbrku i potom ide ponosno kući, čvrsto uvjeren, da je sve bilo basnoslovno. No što zna seljak, što je čokolada? Onaj pak, koji je rutiniran, više ne uživa u slatkom nestrpljenju čežnje; stoga zna sačuvati uzdržanost i tako umije stvar zaista lijepo udesiti. Takav uživa u nestrpljenju drage, raspiruje vatru njenog uzbuđenja, da bi njena ljepota došla do punog sjaja ...

No, dođavola, gdje se zadržava taj klipan? Skoro će biti dva sata. Kakvi su to ljudi, ovi zaljubljeni! Ostavio momak djevojku da čeka na njega! Ipak sam ja pouzdaniji čovjek. Nagovorit ću je, ako još pet puta kraj mene prođe.

»Oprostite, milostiva gospođice, vi tu valjda tražite svoju porodicu, već ste nekoliko puta kraj mene probrzali, i primijetio sam, da uvijek idete samo do prve dvorane. Možda vam nije poznato, da dalje iza nas ima još jedna dvorana; možda ćete tamo naći vaše.«

Prekrasno, kako se umije lakim naklonom zahvaliti. Pa izvrsno je, što taj momak ne dolazi. Ta gdje se može bolje boriti nego u nemirnoj vodi? Upravo kad je mlada djevojka uzbuđena, može se čovjek odvažiti na stvari, koje u normalnom slučaju ne bi uspjele. Uostalom, moj naklon bio je krajnje distinguiran i vrlo suzdržljiv. Sada opet sjedim na svojoj stolici, utonuo u

promatranje slike, a ipak je ne puštam iz vida. Bilo bi presmjelo, da sam odmah pošao za njom; bila bi to nasrtljivost, koja bi pobudila njenu sumnju. Sada naravno sebe uvjerava, da sam je nagovorio samo iz suosjećanja i tako imam kod nje već jednu prednost. U zadnjoj dvorani nema, naravno, ni žive duše. Prijat će joj, da u samoći malo odahne. Zaista, ona ostaje unutra. Još časak, pa ću sasvim *en passant* poći k njoj; imam pravo da se kod nje obavijestim i ona je dužna da me pozdravi.

Jadna djevojka, kako žalosno gleda! Čak vjerujem, da smo plakali; bez sumnje suza blista u oku. Nečuveno, takvu djevojku uvrijediti do suza! No samo mirno, bit ćeš osvećena; ja ću te osvetiti. Dobit će on već svoje.

Kako je krasna! Sada, kad se bura slegla, smirila se sjetna i melankolična. Zaista, dražesno stvorenje. Zar ne izgleda tako, kao da je svome dragome rekla zauvijek zbogom? Tako valja, dijete! Prilika je povoljna. Moram se držati, kao da još uvijek mislim, da traži svoje rođake; ali u svoj glas moram unositi i topline, da bi svaka riječ izrazila njena osjećanja! Tako će mi sigurno uspjeti da se ugnijezdim u njenim mislima ...

Prokletstvo, zar to ne dolazi taj klipan trčećim korakom? Dabogme, eto stiže momak upravo sada, kada je situacija sazrela. No nešto se još da spasti. Moram pokušati nešto učiniti s njenim odnosom, moram se tiho uvući u situaciju. Ako me bude vidjela, morat će se nasmiješiti, budući sam vjerovao, da traži rodbinu, dok je zapravo imala sasvim drugu namjeru. Taj smiješak učinit će me poznatim saučesnikom njene tajne, a to je već nešto.

Najljepša hvala, dijete moje! Tvoj smiješak vrijedi mi više, no što misliš; to je početak, a početak je uvijek najteži. Mi smo sada poznanici, upoznali smo se u jednoj pikantnoj situaciji... to je dovoljno. Dakle, doviđenja.

9. travnja

Da li sam oslijepio? Da li je unutarnje oko izgubilo svoju snagu? Vidio sam je, a ipak je nisam vidio; njena slika je postala nejasna, uzalud se mučim, da je doča-

rani u svojoj duši. Pronašao bih je između stotina, kad bih je sreo. No ovako mi je iščezla, i moja čežnja je ne može više dostići.

Pošao sam u šetnju; gotovo sam besciljno stražario gore-dolje, naoko zabavljen samo sobom, ali zapravo sam motrio na sve, što se oko mene događalo: odjednom ju je moj vrebajući pogled ulovio. Kao opčinjen prionuo mi je pogled uz nju, više se nije pokoravao volji svoga gospodara. Ovo promatranje bilo je kao grč. Nisam mogao spustiti pogled, nisam mogao gledati u sebe; videći suviše, nisam vidio ništa.

U sjećanju mi je ostala samo zelena kabanica, koju je nosila. Htio sam se dokopati Junone, a mašio sam se oblaka.

Išla je s nekom starijom ženom, valjda svojom majkom; mogao bih tu damu opisati do najmanjeg detalja, premda sam je jedva pogledao. Tako je to. Nju, koja je na mene ostavila najjači dojam, zaboravljam, ona druga, koja mi je ravnodušna, ostaje mi u sjećanju.

11. travnja

Još uvijek mi je duša obuzeta tom protivurječnošću. Vidio sam je, a ipak je nisam vidio. Lagani trag, koji je ostao u mom sjećanju, nije mi dovoljan, da bih se njime okrijepio. U meni sve priželjkuje nestrpljivo, strastveno njenu sliku, kao da je u pitanju nešto neizmjerljivo, ali ona neće da se pojavi. Htio sam sebi iščupati oko, da ga kaznim radi njegove zaboravljivosti.

Kada se zamorim od nestrpljivosti, i kada se ponovo u meni sve smiri, onda mi slutnja i sjećanje zajedničkim snagama dočaravaju njenu sliku; ali ona neće da poprimi lik, ne ocrtava se u čvrstim obrisima preda mnom; nalik je finoj čipkastoj paučini, koja postaje vidljiva samo na tamnoj pozadini.

Čudne li slučajnosti! Mogao bih u tome naći za mene radosni dokaz moje mladosti. A povrh toga, tražim svoj plijen među djevojkama, ne među mladim, ženama; zar ne dokazuje i to, da sam još mlad? Žena je manje prirodna, koketnija; odnos sa ženom nije lijep, nego pikantan, a pikanterija je uvijek zadnja draž. Nikad ne bih mislio, da će mi prvenci zaljubljenosti to-

liko goditi! Zaista, ja sam zaljubljen i osjećam se kao plivač, koji, zaronivši, izgubi načas svijest.

Utoliko bolje!

Mogu stoga sebi više obećati.

14. travnja

Ne prepoznajem više samoga sebe. Osjetila su mi strašću uzburkana kao nemirno more. Kad bi me netko sad mogao vidjeti, činio bih mu se sićušnim malim čamcem, koji se ruši niz gigantski val, da idućeg trena nestane u dubinama. No on ne vidi krmilara, koji stoji čvrsto i mirno na svojem mjestu. Bučite divlje sile strasti, pjenite se pod nebo, valovi divlji! Ipak me nećete proždrijeti, sačuvat ću hladan razum.

Nigdje ne mogu naći uporište, kao vodena sam ptica, nigdje ne nalazim, na uzburkanoj pučini, mjesto, na kojem bih se mogao spustiti. Pa ipak je divljanje sila moj element, poput vodomara sam koji svija svoje gnijezdo na moru.

Puran je bijesan, kad ugleda nešto crveno. Meni se to isto događa sa zelenim, pogotovu ako je to zeleno kabanica. Katkad me moje oči obmanjuju, dočaravajući mi onu, koju očekujem, a tada na koncu nalazim, da je to bolničar iz bolnice Frederike.

20. travnja

Treba se znati obuzdati, nema pravog uživanja bez obuzdavanja.

Nema nade, da uskoro saznam nešto pobliže o djevojci, koja ispunjava sve moje misli i osjećaje — doduše negativne, jer je osjećam samo preko lišenosti.

No, neću ništa poduzeti; jer i takvo stanje uzbuđenosti ima svoje draži. Oduvijek sam nalazio uživanje u tome, da u noći punoj mjesečine ležim u čamcu na nekom našem lijepom jezeru. Smotam jedro, izvučem kormilo i ispružim se, da bih mogao gledati u nebo. Dok nemirni valovi ljuljaju čamac, dok oblaci, koji žustro prolaze, zastiru i opet otkrivaju mjesec, mene zahvata divan osjećaj mira, nešto uspavljujuće; ljuljanje čamca je kao neka jednolična uspavanka. Brza izmjena svijet-

la i tame, oblaci, koji prolijeću, ošamućuju me i dozvoljavaju mi, da budan sanjam. I sada se tako pružam, uvlačim jedro i izvlačim kormilo, neka me valovi čežnje nose. U meni postaje sve tiše i tiše, zrači svijetli mir. Nada mnom nebo nade i ona, čas uronjena u svijetlo, čas u tamu, neodređena i nedokučiva zablještenu oku.

Kakav užitak prepustiti se, da te nosi voda u svom kretanju! Kakav su užitak uzbuđenja u meni samom!

Non multa sed multum!

21.travnja

Dani bježe, a ja ostajem na istoj točki, više nego ikad vesele me mlade djevojke, ali me prošla volja da u njima uživam. Svuda tražim samo nju. Stoga sam često nepravedan i nestrpljiv u svojoj žudnji. Sada dolazi krasno doba, kada se na ulicama i trgovima stiču one male mjenice, koje se u društvenom životu zimi skupo naplaćuju. Mlade djevojke zaborave mnogo, ali ima situacija, koje im se usjeku u pamet. Svakako, da u salonima ima dosta dodira sa ženama, ali je bez stila tu započinjati avanturu. U salonu se čine mlade djevojke tako reći oklopljene, situacija je skučena i otrcana, osjećaji su uspavani. No na ulici, koja je kao otvoreno more, djeluje sve snažnije i tajanstvenije. Stotinu ću kruna dati za smiješak na ulici, ali ni deset za stisak ruke u plesnoj dvorani.

Tek kada je pustolovina u toku, tražimo izabranicu u društvu. Imamo već mali sporazum, koji djeluje primamljivo, to je najdjelotvorniji stimulans, koji znam. Ona se ne usuđuje, da ga u razgovoru dotakne, ali ona na njega misli. Čak ni ne zna, da li sam ga zaboravio ili ne, te time stičem prikladnu priliku, da započnem zgodnu igru žmurke. Eto, zimus neću imati dobru žetvu, jer se suviše bavim tom mladom djevojkom. No neka godina bude mršava samo u jednom određenom smislu.

5. svibnja

Prokleti slučaju! Nikada te nisam kleo kad bi me iznenadio prepadom, ali sada te proklinjem, jer si izostao.

Da li je to tvoja najnovija zagonetka, neshvatljivi misterij, ti, neplodna mati svemira, da svoju igru s nama tjeraš katkada kao gvozdeni zakon, a zatim opet kao slobodnu samovolju? Prokleti slučaju, ti si mi jedini pouzdanik, jedini, koji si vrijedan mojeg prijateljstva i mojeg neprijateljstva; vječno ostaješ sebi sličan raznovrsnošću stvari, vječno si zagonetan. Tebi je posvećen sav žar moga srca, u tvojoj se slici zrcalim — zašto mi se, dakle, ne pojavljuješ? Ne moljakam, ne klanjam se skrušeno pred tobom, da bi mi se ukazao; to bi bilo idolopoklonstvo i to se tebi ne bi moglo sviđati. No ja te izazivam na borbu. Zašto mi ne pružiš priliku? Da li je stao svjetski sat, ili je netko odgonetnuo tvoju tajnu? Ili si se strmoglavio u more vječnosti?

Grozne li pomisli! Svijet bi morao obamrijeti u svome ništavilu.

Prokleti slučaju! Očekujem te! Neću da te pobijedim principima i karakterom (ili kako bi to inače nazvali tupoglavci), želim da budem tvoj pjesnik. Premda nisam pjesnik drugima, ipak sam pjesnik sebi, trošim sam svoju poeziju, od toga živim. Dođi, da te mogu opjevati! Nisam li tebe dostojan? Ne plešem li pred tobom kao neka bajadera pred svojim bogom? Lako odjevena, gipka i nenaoružana, bez svake obrane? Ništa ne posjedujem, ništa ne želim, ništa ne volim, dakle nemam ni što da izgubim: nisam li, dakle, tebe dostojan?

A i ti mora da si se odavno umorio otimajući ljudima ono, što ljube, umorio da slušaš njihovo malodušno stenjanje i prosjačenje: okušaj se, dakle, sa mnom, spreman sam. Daruj mi je! Pokaži mi mogućnost, kako god se činila nemogućom. Pruži mi je u sjenovitom carstvu podzemlja, ja ću je izvesti napolje. Dopusti, da me mrzi, da me prezire, da je ravnodušna prema meni ili neka ljubi nekog drugog — svega se toga ne plašim. No pokreni nešto, oslobodi me ove mrtve obamrlosti. Podlo je, da me želiš umoriti glađu, jer ipak sebi utvaraš da si jači od mene!

6. svibnja

Došlo je proljeće; pupoljci se rascvjetavaju, i djevojke skidaju kapute, i moj zeleni kaput je valjda već stavljen u ormar. To se događa, kada se poznanstva zapodjenu na ulici, umjesto u društvu, gdje se odmah saznaje, kako se dama preziva, da li ima zamjerke njenoj porodici, gdje stanuje i da li je zaručena. Od koje li to mora biti važnosti za nekog prosca, koji zdravo rasuđuje, a koji će se, dakako, ipak zaljubiti u već zaručenu djevojku! Takvi bi odavna očajavali, da su na mojem mjestu; ljube neku djevojku, a moraju otkriti da je zaručena — kakav udes! Mene to ne bi mnogo zabrinulo! Zaruke su samo komična zapreka, a ja ne izbjegavam ni komične ni tragične zapreke, plašim se jedino dosade. Premda sam pokušao sve moguće, nisam saznao ni najmanju sitnicu. Možda uopće ne živi u našem gradu, možda stanuje na selu, možda, možda — ah, mogao bih pobjesniti radi svih tih »možda« i što više bjesnim, to mi više takvih »možda« pada na pamet.

Pripremio sam novac za putovanje; kad bih samo znao, kamo bi taj put trebao voditi, uzalud je tražim u kazalištu, na koncertu, na plesovima i na šetalištu. Pa ipak se potom radujem, jer jedva vrijedi osvojiti mladu djevojku, koja misli samo na zabavljanje. U najmanju ruku nedostaje takvim djevojkama izvornost, a to je za mene i prije i poslije: *conditio sine qua non.* Lakše je naći dragocjenost među cigankama, nego u plesnoj dvorani, u salonu gdje se izlažu pogledima mlade djevojke, sasvim nevino, dakako; sačuvaj bože, da bih o tome drugačije mislio.

12. svibnja

Ah, dijete moje, zašto ne ostaješ mirno stajati ispod vratnica? Tako bi se mogao sablazniti zbog toga, što je neka mlada djevojka pred pljuskom pobjegla u kućnu vežu? I ja tako činim, kada nemam kišobrana, a katkada, kao na primjer sada, i kada ga imam sa sobom. Mogao bih ti navesti bezbroj časnih žena, koje to čine bez ikakve primisli. Jednostavno se stane okrenut leđima prema ulici; prolaznici ne mogu čak ni razabrati, da li tu stojiš ili kaniš ući u kuću. Mnogo je neo-

preznije sakriti se u nekim poluotvorenim vratima; tko se skriva, može biti iznenađen, i u tome vreba opasnost. No moramo skromno ostati mirni, ako smo se jednom sakrili i predati se zaštiti dobrog duha. No valja se čuvati izvirivanja, kako bi se vidjelo, da li je možda kiša popustila. Ukoliko se hoće pogledati, da li je nevrijeme prošlo, valja odlučnim korakom istupiti i ozbiljno promatrati nebo. No ako se ograničavamo na to, da radoznalo, zbunjeno i plašljivo proturimo glavu, da bi je opet brzo povukli, onda može biti svakom djetetu jasno o čemu se radi: to je igra žmurke. A kako da ja koji sudjelujem u svakoj igri, onda ne bih učestvovao?

Ne, ne smiješ možda pomisliti, da o tebi, imam rđavo mišljenje; zaista je to bila najnevinija stvar na svijetu onako izvirkivati. No kao za naknadu tražim, da ni ti o meni ne misliš loše; mnogo polažem na svoj dobar glas i ime. A ti si bila ta, koja je započela. Ne pričaj nikom o toj stvari, to ti je valjan savjet; krivnja je na tvojoj strani. Što sam mogao drugo učiniti, nego da ti ponudim svoj kišobran? Svaki bi kavalir isto učinio.

Gdje se samo sakrila? Ah, sakrila se iza portirovih vrata, dražesne li male djevojčice!

»Možete li mi možda reći, gdje je mlada dama koja je iz vratiju maloprije izvirivala, vjerojatno zato, što joj je potreban kišobran?«

Tu je ona, koju obojica tražimo, ja i moj kišobran.

»Smijete se ... dozvolite, da sutra pošaljem svojeg slugu po nj; ili želite kočiju? Nemate što da zahvaljujete, činim samo svoju dužnost.«

Odavno nisam vidio tako svježeg djeteta; ima ljupkosti, čednosti u njenom biću, a ipak je drska i radoznala.

Zbogom, dijete moje; da ne postoji zeleni kaput na svijetu, možda bih te želio upoznati.

Sada ide niz Kobmagergade. Kako joj je lagan i zanosan hod! Kako gordo zabacuje glavu! Pri tom nema ni traga izvještačenosti!

Zaista, taj zeleni kaput nameće mi veliko samoodricanje!

15. svibnja

Hvala ti, slučaju! Bila je ponosna, tajanstvena i zamišljena kao jela, kao misao, koja se iz unutrašnjosti zemlje penje prema nebu, neobjašnjiva, zagonetna — nedjeljivo Nešto. Bukva je zasjenjena svojom krošnjom, lišće brblja i došaptava, što je vidjelo i čulo. No jela nema krošnje, ne pozna nikakvih priča, koje bi mogla ispripovjediti, sama sebi je zagonetna. Takva je bila ona.

Uzdržljiva prema samoj sebi, stremeći uvis, a istodobno zakovana za tlo. Tiha sjeta se rasprostrla nad njom, neka duboka čežnja bez cilja. Nalikovala je zagonetki, koja nosi svoje rješenje u sebi; ima li na svijetu što ljepše nego riječ, koja daje rješenje zagonetke?

Kako je to točna izreka: »Riješiti neku zagonetku.« U tome leži dvostruk smisao, koji podaruje svim kombinacijama tajnu profinjenosti. Najveće blago duše je zagonetka, koja se, tako reći, rješava odjednom; a takva je zagonetka i mlada djevojka.

Hvala ti, slučaju!

Da sam je ponovo sreo još zimus, bila bi se njena ljepota skrivala u njezinu zelenom kaputu, kojim bi se mrazno ogrnula. No koje li sreće — našao sam je ponovo u proljeće, u svijetlu poslijepodnevnog sunca.

Svakako, zima ima također svojih prednosti. U jasno osvijetljenoj plesnoj dvorani pokazuju se mlade djevojke u velikoj toaleti. No samo se rijetko pojedina ističe iz općenitosti, jer je sve tako udešeno, da bi svaka došla do svojeg prava (ta se namjera opaža), a osim toga podsjeća sve tako neprijatno na prolaznost i taštinu, da nas obuhvaća izvjesno nestrpljenje, koje užitku oduzima čar novog. Pa ipak se ne bih sasvim odrekao plesne dvorane. Kako ne bih imao zadovoljstva pri sjaju, raskoši, preobilju mladosti i ljepote, pri tisućstrukom odblijesku snage? No tamo ne tražim užitak, samo se naslađujem u mogućnostima. Ne privlači me tamo pojedinačna ljepota, već totalitet, ono žensko u svojim mnogostrukim likovima i u svojoj bitnoj jedinstvenosti.

Bilo je to na ulici između Sjevernih i Istočnih vrata oko šest i po sati uveče. U to vrijeme je dnevna svjet-

lost već bez snage, ali je nebo, koje se bliješteći rasprostire nad zemljom, tako reći još sačuvalo uspomenu na nj. More je bilo tiho i glatko. Prijazne kućice na brani Bleg, ogledavale su se u vodi, koja je tamo daleko bila tamna kao metal. Blaga svjetlost počivala je nad puteljkom i kućama. Nebo je bilo jasno i čisto, i samo bi rijetko prešao koji laki oblak preko njega te bi zamračio načas vedro lice mora. Nijedan list se nije micao.

Bila je ona! Moje me oko nije varalo.

Odavno sam se pripremio na ovaj trenutak; a ipak nisam mogao da savladam neki bojažljiv nemir, nešto se u mojem srcu uzdizalo i padalo — kao ševina pjesma, koja leti iznad polja. Bila je sama. Zaboravio sam, kako je bila odjevena, ali sam ovaj put njenu sliku urezao u pamćenje. Išla je sama, nezauzeta sama sobom, no prepuštena svojim mislima. Nije ona mislila, nešto je u njoj mislilo. Možda su te misli ocrtavale sliku čežnje, koju je slijedila kao u nekoj tamnoj slutnji.

Bila je u svom najljepšem cvatu. Djevojčice se ne razvijaju kao dječaci. Dječaci počinju odmah rasti i zatim se dugo vremena dalje razvijaju. Za djevojke bih rekao, da sve to vrijeme koriste, da bi se rodile. Možda je udaja trenutak njihova rođenja, točnije rečeno, u tom trenutku se prestaju rađati. Kao što Minerva izlazi savršena iz Jupiterova čela, i kao što se Venera u zreloj ljepoti pojavljuje iz mora — takva je i djevojka, čija ženstvenost nije razorena onim nečim, što nazivamo razvojem: završena je onog trenutka, kada se rađa. Ona se ne budi postepeno, već odjednom — ali zato sanja tim dulje, ukoliko ljudi nisu nerazumni, da je prerano probude. U tom dugom razdoblju sanjarenja leži izvor beskrajnog bogatstva.

Tako isto ni ona nije bila zabavljena sobom, već nečim u sebi, i njeno zanimanje bilo je potpuno spokojstvo, odmaranje u samoj sebi. U tome je draž mladih djevojaka, i tko to može shvatiti, obogatit će se. Djevojke posjeduju to blago, a da o njemu i ne znaju. Dok su one nesvijesno bogate, same su to blago. Spokojstvo i lagani dašak sjete ležali su nad njom. Djelovala je tako lagano, da mi je odmah palo na pamet, kako bi bila

sitnica podignuti je. Laka, kao psiha, koju nosi genije, štaviše, lakša od psihe, jer se sama nosila. Neka se teolozi prepiru o uzašašću majke božje, što se mene tiče ne nalazim u tome ništa neshvaljivo, jer ona ionako nije više pripadala ovom svijetu. Lakoća neke djevojke, koja prkosi svakoj sili teže, za mene je prije misterij.

Kako se ona sama nije ogledavala, smatrala je, da je nitko ne promatra. Držao sam se na izvjesnom razmaku od nje i upijao sam njenu sliku. Išla je lagano, nikakva žurba nije uznemirivala spokojstvo i mir, koji su počivali oko nje. Na obali je neki mladić pecao; zastala je i pogledala dolje na vodu i na pluto od udice. Bilo joj je potrebno osvježenje, iako je polako koračala. Stoga je zabacila tanki šal, kojim je bila ogrnula ramena; laki povjetarac dolazio je s pučine i umiljavao se oko snježno bijelih, toplih i punih grudiju. Činilo se, kao da se dječaku, koji je pecao, nije dopadalo što je dobio gledaoca; mrzovoljno se obazreo prema njoj. Taj pokret bio je toliko smiješan, da se morala smijati — srdačni smijeh djeteta! Vjerujem, da bi se rado malo počupala s tim dječakom, da su bili sami.

Oči su joj bile velike i sjajne. Iz njih je sjala nedokučiva dubina, kojoj nema pristupa; dok se nasmijala dječaku, bio joj je pogled čist i nevin, a ipak pun nestašluka. Nos lijepo građen, u profilu se činilo, da je malo povučen prema čelu, stoga je izgledao kraći i imao je nijansu nestašnosti. Produžila je svojim putem: slijedim je. Sreća je htjela, da je bilo i drugih šetača, koji su upotrebljavali taj put. Tako sam mogao, da s ovim ili onim izmijenim po nekoliko riječi, pa sam joj na taj način omogućavao malu prednost samo zato, da bih je opet brzo sustigao; time sam izbjegao, da je slijedim ukorak. Približavala se Istočnim vratima. Kako bih je rado posmotrio izbliza, a da sam ne budem primijećen. Sprijeda kod Torburga postoji kuća, pomoću koje mogu pokušati izvršiti svoju namjeru. Poznajem stanare, bit će dovoljno, da tamo svratim.

Brzim je koracima prestižem i pravim se, kao da se uopće ne obazirem na nju. Tako postižem znatnu prednost, ulazim u kuću, pozdravljam svoje prijatelje, što je moguće brže, zatim jurnem k prozoru, koji gleda

na nogostup. Vidim je, kako dolazi, i posmatram je, dok produžavam razgovor s društvom, što se okupilo oko čaja u dnevnoj sobi.

Hod joj je bio ponosan i otmjen, ali ne izvještačen; ni po čemu se ne može zamijetiti utjecaj učitelja plesa; njoj nije bilo potrebno da pazi na svoje držanje.

Bila je već prošla.

No morao sam je još jednom vidjeti. S mojeg prozora pružao mi se vidik na pristanište i na kratki dio puta, koji nedaleko odavde vodi k moru. Odmah mi je palo na pamet, da bi mogla stanovati ovdje na ladanju, barem preko ljeta. Nisam smio gubiti vremena, ukoliko sam o tome htio saznati nešto pobliže. Svakog časa mogla je da se vrati, a tada bi zasigurno bila nestala, prije no što bih je opet mogao dostići. U najvećoj se žurbi laćam štapa i šešira i želim se izgubiti. No u toj brzini gurnem neku damu, koja upravo poslužuje naokolo čaj. Ona vrisne, dok ja, još uvijek naoružan šeširom i štapom, mislim samo na to, kako da se što prije izgubim. Da bih obrazložio svoj bijeg, pokušavam smjeli obrat, pa patetično deklamiram:

»Kao Kain ću bježati s mjesta, na kojem je bio ... proliven čaj.«

No, čini se, da se sve urotilo protiv mene. Domaćinu kuće pada na um da prihvati moju šalu i da je produži na isti način; zaklinje se najsvečanije, da ne smijem otići, dok kao za pokoru damama ne podgrijem novi čaj i sam ne popijem jednu šalicu. Jednim pogledom uviđam svoj položaj: zbog pretjerane pristojnosti upotrebit će, ako bude potrebno, i silu, da bi me zadržao.

Morao sam ostati.

Ona je nestala.

16.

Kako je lijepo biti zaljubljen, a kako tek zanimljivo, kad se to još i zna. Svakako — to je razlika.

Bjesnim, kad pomislim, kako mi je uspjela umaći; a ipak se tome radujem. Pred mojom dušom nejasno lebdi njena slika, neko polutano biće iz zbilje i ide-

je ... u tome ima čudnovate draži. No sada više nisam nestrpljiv. Do daljnjega mi je dovoljno, da prebiva ovdje u ovom gradu. Sada, kada to znam, mogu željeti, da sredim u sebi njenu sliku. Polako i dugo hoću sve da uživam. Kako da ne budem spokojan? Zar nisam ljubimac bogova, koji su mi pružili rijetku sreću, da se još jednom zaljubim? Nikakva umjetnost, ni studij ne može nam pribaviti taj dar, to je dar neba. No radoznao sam, kako dugo mogu podnositi tu ljubav, predao sam joj se više no svojoj prvoj ljubavi.

Prilika je rijetka, gdje se pruža valja je prihvatiti. To je da očajavaš: djevojku zavesti — to nije ništa, no treba naći djevojku, koju vrijedi zavesti! Ljubav je bogata misterijama, i jedna od njih je prva ljubav, premda jedna od nižih. Mnogi žele odmah sve, zaruče se ili učine kakvu drugu ludost i — a da nisu ništa ni vidjeli — sve je svršeno: ne znaju, ni što su dobili, a još manje, što su izgubili.

Dva puta mi se pokazala i oba puta opet iščezla; to dokazuje, da će se ponovo vratiti. Kada je Josip tumačio faraonu njegov san rekao je:

»To što je faraon isti san dva puta usnio, dokazuje, da će to Bog svakako, i to vrlo brzo, i ispuniti.«

Kako bi bilo zanimljivo baciti jedan pogled u tajanstvenu radionicu sila, koje oblikuju naš život.

Eto je gdje živi u svome miru, ni ne sluteći da postojim, a još manje, da s najvećom sigurnošću predviđam njenu budućnost... moja duša traži svim silama ostvarenje; sve jača i jača je moja težnja. Ako neka djevojka već na prvi pogled ne ostavlja na nas nikakav duboki dojam, koji budi ideje, onda ni ne vrijedi potruditi se oko nje. Ako je prvi dojam snažan, onda podliježe i najprovjerenije srce. Tko nije siguran u svoju ruku, oko i pobjedu, taj neka odmah prijeđe u napad. Upravo u tom prvom trenu prenapinjanja svojih snaga, u toj čudesnoj suradnji simpatije i egoizma raspolagat će nevjerojatnim snagama.

Dakako, bit će prevaren za užitak. Neće moći uživati u situaciji, u kojoj sam propada.

Ne znam, u čemu uživaju drugi ljudi u ljubavi. Posjedovanje samo o sebi ne znači mnogo, a sredstva,

pomoću kojih ljubavnici svladavaju djevojke, prilično su žalosna. Oslanjaju se čak na novac, moć, utjecaj drugih ljudi. No kako može neka ljubav pružati uživanje, ako ne sadrži u sebi apsolutno podavanje partnera? Samo po njemu postaje ljubavnica lijepa, ljubav zanimljiva. No treba imati duha, da bi se došlo do tog cilja; a postupci uobičajenih ljubavnika tome ne sliče.

19.

Cordelia, ime joj je Cordelia!

Lijepo ime — a i to je važno; kako bi mi bilo mrsko, kad bih nježnosti morao vezati uz neko ružno ime!

Već sam je izdaleka prepoznao; išla je s dvije druge djevojke nogostupom po lijevoj strani ulice. Po nekom oklijevanju u njenom hodu mogao sam naslutiti, da će se skoro rastati. Postavio sam se, dakle, na ugao ulice i proučavao plakate, a da djevojke nisam puštao iz vida. One druge dvije su se opraštale. Vjerojatno su Cordeliju pratile komadić puta, jer su se udaljavale u suprotnom pravcu, dok je Cordelia produžavala prema meni. No jedva je načinila nekoliko koraka, kad se jedna od nepoznatih djevojaka vratila u punom trku i glasno, tako da sam to i ja mogao čuti, viknula: »Cordelia! Cordelia!« I treća je prišla ponovo i sve su tri skupile glave i šaputale; ali koliko god sam nastojao, nisam mogao uloviti ništa od tajni, koje su izmjenjivale.

Zatim su se nasmijale, te su se potom sve tri žurno vraćale istim putem, kojim su došle. Slijedio sam ih.

Kod obale ušle su u neku kuću. Dugo sam čekao u nadi, da će Cordelia sama izaći. No nije se pojavljivala. Kakvo divno ime — Cordelia! Najmlađa kćerka kralja Leara zvala se tako, ona izabrana djevojka, koja svoje srce nije nosila na usnama. Njena bi usta zanijemila, kada bi srce bilo puno. Siguran sam, da je u tome nalik mojoj Cordeliji.

Dakako, i ona je nosila srce na usnama — zar one nisu stvorene i za poljubac, a ne samo za govor? Ah, kako su te usne nabrekle zdravom snagom! Još nikada nisam vidio ljepših ...

Uistinu, ja sam zaljubljen, znači li to, da ću se tom stvari baviti tajnovito, šta na koncu mora škoditi samo meni? No svaka ljubav mora biti tajnovita, čak i nevjerna, ukoliko je nosi estetski osjećaj. Nikad nisam osjećao potrebu za nekim, kome bih se povjerio i u čijoj zavisti bih vidio potvrdu svoje sreće, kao što to inače čine drugi. Gotovo uživam, što ne znam, gdje stanuje, već samo kuću, koju često posjećuje. Osim toga, to je mnogo povoljnije za moje planove. U najmanju ruku mogu je nesmetano promatrati, mogu čak i pokušati da budem uveden u onu kuću i na taj način lako prodrijeti sve do njene porodice. A ako to ne uspije — *eh bien,* neka je! Ako nešto činim, činim to *con amore;* ja je i ljubim *con amore!...*

20.

Danas sam se raspitao o onoj kući, u koju sam vidio, da je tada ušla. Tu stanuje neka udovica, koja je blagoslovljena sa tri kćerke. Od tih kćeri mogu saznati sve, što hoću, barem toliko, koliko su upućene. Doduše, slaba strana tih obavještenja sastoji se u tome, što su uvijek trojezične, jer sve tri govore istovremeno.

Zove se Cordelia Wahl i kći je nekog kapetana. Otac i majka umrli su pred nekoliko godina. On mora da je bio tvrd i strog čovjek. Sada živi kod neke tetke, sestre njezina oca, koja se uvrgla na svog brata, no koja inače mora da je neka žena dobre naravi.

Sve bi to bilo vrlo dragocjeno, kad bih mogao saznati nešto o njenoj kući. No baš o tome moje tri referentice ne znaju ništa, jer Cordelia, doduše, dolazi katkada k njima, ali one ne posjećuju nju. Dvije od njih pohađaju istu školu kao i Cordelia. Ona često navraća u rano poslijepodne, ponekad čak već i prijepodne; ali nikada uveče.

Udovica sa te tri kćeri živi vrlo povučeno.

Time se ponovo zatvara put, za koji sam već smatrao, da je otvoren.

Cordelia je već doživjela nevolju, ona pozna život i s bolne strane. Tko bi mislio da je to moguće? Usljed svega toga sežu njene žalosne uspomene sve do rane mladosti, možda živi pod sumornim nebom, a da toga

zapravo nije ni svijesna, to je dobro, vrlo dobro! Njena se ženstvenost nije još izrodila zbog obrazovanja. Činjenica je to koja će vrlo olakšati njen budući odgoj, ako se bude valjano sprovodio.

Bolni doživljaji čine čovjeka tvrdim ili ga slome; ali ja sam siguran, da Cordelia nije još slomljena.

21.

Stanuje kod gradskog bedema. Nepovoljan teren. Nema vis-a-vis, gdje bi se moglo zauzeti položaj. Miran kraj — dakle neprikladan za neupadljivo promatranje. Čovjek može birati: ili da ide uz obalu, ali tamo suviše upada u oči, ili da korača uzduž kuća, ali tako se opet ništa ne vidi.

Ona stanuje u nekoj kući na uglu. Kuća stoji osamljena, pa se dakle mogu s ulice pregledati i oni prozori, koji gledaju u dvorište. Tamo je vjerojatno njena spavaća soba.

22.

Danas sam je sreo tri puta kod gospođe Jansen.

Predstavili su me, ali mi nije poklanjala nikakvu naročitu pažnju. Bio sam u razgovoru suzdržljiv, da bih što nesmetanije mogao promatrati. Ostala je samo časak, jer je bila došla samo po obje prijateljice da bi pošle u školu. Ostali smo sami u sobi, dok su se dvije gospođice Jansen oblačile. Rekao sam nekoliko ravnodušnih riječi i pri tom sam se držao, što god je bilo moguće hladnije, a primio sam neočekivano uljudni odgovor.

Pošle su. Mogao sam se ponuditi za pratioca, ali time bih djelovao kavalirski, a ja ne vjerujem, da je to način, kojim bi im se čovjek mogao svidjeti. Odmah iza toga pošao sam i ja. Odabrao sam zaobilazni put i pohitao sam njihovoj školi. Upravo kad su zakretale u Kongensgade, prošao sam tik kraj njih, a da ih nisam ni pozdravio ni pogledao. Činilo se, da su zbog toga jako iznenađene.

23.

Moram biti uveden u njenu porodicu. To je iduća stanica. No, to neće biti lako. Još nikada nisam vidio ljude, koji bi živjeli tako povučeno.

Zapravo, to i nije nikakva porodica: samo ona i njena tetka. Ne postoji ni brat, ni bratići, nikakve, makar i udaljene, rodbine s kojom bi se čovjek mogao sprijateljiti. Zaista premalo točaka za napad. Tako trčim naokolo po svijetu i gajim najtoplije osjećanje za nekog njenog rođaka ili poznanika, koji bi mogao iznenada iskrsnuti; morao bih samo svojim prijateljstvom nasrnuti na njega.

Ovako izolirano živjeti je, uostalom, griješka; siročad djevojka nema mogućnosti da upozna svijet. Posljedice koje iz toga slijede, ne mogu se sagledati. Odviše stroga usamljenost se uvijek osvećuje. Može se primijetiti, da prilike u nekoj druželjubivoj kući stvaraju lopove. No kakve lopove? Diletante struke ...

A napokon, jedva da se može išta ukrasti kod onih mladih dama, koje žive u društvu. Još nemaju ni šesnaest godina, a već posjeduju u srcu čitavu listu — tko bi poželio da figurira u njoj? Ne bih ni ja volio da urežem svoje ime u neku klupu ili stablo u narodnom parku.

27.

Nema sumnje, ona živi potpuno usamljeno.

Takva samostanska povučenost ne čini dobro ni muškarcima, ni mladićima. Naš razvoj počiva na našoj refleksivnoj moći, koja napreduje jedino, ukoliko se okušavamo na drugim ljudima. Za mlade djevojke je opasno da su zanimljive, jer zanimljivo se temelji uvijek na tome, da je čovjek u svojim refleksijama upućen na samog sebe. Na primjer u umjetnosti uvijek je zanimljivo upravo to, kad umjetnik sebe sama stavlja u središte. Mlade djevojke, koje imaju cilj da djeluju zanimljivo, da bi se time dopadale, najčešće su samodopadne — u tome leži estetski prigovor protiv svake vrste koketerije. Ipak, ima i posredne koketerije, koja je posljedica same prirode: ta djeluje uvijek lijepo — na primjer neka izvjesna ženska sramežljivost. Zanimljiva djevojka nalazit će muškarce, kojima će se svidjeti i baš tim svojim odnosom prema muškarcu postat će još zanimljivijom; ali to više nije prava žena, kao što nisu ni pravi muškarci oni, kojima se to dopada.

Važno je, da žena u svojoj mladosti živi samotno. Ona mora sama sebi biti dovoljna, premda ta samodovoljnost počiva na iluziji; priroda ovim mirazom samoće oprema ženu kao kakvu princezu. I upravo taj mirni rast u nekoj iluziji osamljuje. Razmišljao sam o tome, zašto je baš za mlade djevojke suviše često druženje s drugaricama štetno. Možda to dolazi otuda, što takvo općenje nije ni meso ni riba: ometaju se iluzije, a da se ne razrešuju.

Žena je određena da bude pratilac muškarcu. Ako se suviše bavi drugim ženama, onda moraju učestati refleksije o odnosu prema muškarcu, i na taj način možda nastaju dame, ali nikada pratilice.

Meni je ideal ona djevojka, koja je sama u svijetu i nema prijateljica.

Svakako, postoje tri gracije, ali još nitko nije te tri žene zamišljao kako međusobno brbljaju; draž se ovog ženskog svetog trojstva sastoji u njihovoj šutnji. Dugo sam o toj stvari premišljao i ja bih smatrao najboljim, da se djevojke zatvore u krletke, kada se onda ne bi trebalo plašiti štetnog djelovanja krutog nasilja. Prema tome je najbolje dati djevojkama slobodu, ali im ne dati priliku, da se njome služe. Tako ostaju lijepe, i ne prijeti im opasnost, da postanu zanimljive.

Odgojena je strogo, čast njenim roditeljima čak i u grobu. Živi vrlo povučeno; njena tetka zaslužuje, da je čovjek zagrli. Nije upoznala radosti ovoga svijeta, dakle slobodna je od luckaste blaziranosti svjetskih ljudi. Ponosna je i prezrivo odbija ono, što se inače mladim djevojkama dopada; to je dobro. Kad bi to i bila mala laž, imao bih od toga koristi. Ona ne teži ni za kićenjem ni za raskoši, možda čak malo naginje polemici, ali to je samo korisno za dijete, koje je kao ona naklonjeno sanjarenju. Ona živi u svijetu fantazije. Kada bi pala pod loš utjecaj, postala bi vrlo neženstvena, baš zato što je toliko ženstvena.

30.

Svuda se presijecaju naši putovi.

Danas sam je, na primjer, tri puta sreo. Poznajem sve njene putove, znam kada se je i gdje može susresti.

No ja svoje znanje ne zlorabim, da bih joj se naturio, naprotiv, rasipam ga uzaman. Satima čekam na jedan susret, a onda ga spiskam poput malenkosti. Ja je, tako reći, ne srećem, ja se samo dodirujem njena puta. U vrijeme kada običava doći k Jansenovima, udesim tako, da je sretnem pri dolasku ili pri odlasku, najbolje u veži ili na stubištu; onda prođem kraj nje ne obazirući se na nju. Tako je pomalo saplećem u gusto spletenu mrežu.

Izbjegavam, da je pozdravim, ako je sretnem na ulici, nikada joj se ne približavam, već je promatram iz daljine. No svakako zapaža naše česte susrete, ona postaje u sebi svijesna, da je neki novi planet prodro u njen sunčani sistem, koji na čudan način nema utjecaja na njeno kretanje, a ipak na njega utječe. No ona ne naslućuje zakon po kojem taj novi planet oko nje kruži. Možda gleda udesno i ulijevo, da bi otkrila, na koga se odnose ti krugovi, ona isto tako malo zna kao i njen antipod, da se oni odnose na nju. Očito ima ona o meni isto mišljenje kao i većina mojih znanaca, koji me smatraju prezaposlenim zato, što mnogo hodam uokolo.

Držim se pri tome kao Figaro: jedna, dvije, tri, četiri spletke istovremeno, to mi se dopada. Moram dobro poznavati nju i njen način promatranja stvari, prije no što napadnem. Većina se baca na mladu djevojku, kao na čašu sekta, koja se iskapi u jednom času pjenušave radosti; svakako da je to ispravno, a ima dosta djevojaka, kod kojih se ne može postići ništa slasnije; ali u ovom slučaju nadam se boljoj nagradi. Ako je neki individuum preslab, da bi bio jasan i transparentan, onda kod takvog individuuma treba uživati u toj nejasnoći. No ona je dovoljno snažna za to. Ljubavni odnos dobiva za onoliko više na privlačnosti, koliko je podavanje potpunije. Trenutno je uživanje, ako ne u doslovnom, a ono u duhovnom smislu, silovanje, a zabluda je utvarati sebi da silovanje može pružiti pravo zadovoljstvo. Ukraden poljubac nema stila. Tek kad smo neku djevojku doveli dotle, da pri slobodnoj volji nema drugog cilja, no da se preda, tek kada će joj predavanje značiti toliku sreću, da bi mo-

ljakala, kako bi se smjela predati i ako je pri toj želji slobodna, tek tada uživamo. No dotle ćemo stići samo, ako uspijemo steći duhovni utjecaj.

Cordelia — to je zaista odabrano ime.

Sad sjedim kod kuće i vježbam ga kao papiga: Cordelia, Cordelia, Cordelia.

Gotovo bih se morao smijati, kada se zamišljam s kakvom izvježbanošću ću izreći to ime u odsutnom trenutku. Da, sve se mora studirati i sistematski proučavati. I odviše dobro shvaćam, da je pjesnike uvijek privlačio trenutak, kada se dva ljubavnika sa »ti« predaju jedan drugome i spoje u »mi«. Onaj trenutak, u kojem potonu u moru ljubavi, iz kojeg, kao iz nekog krštenja, opet izranjaju kao novi ljudi; ponovo se prepoznaju kao stari prijatelji, iako je to prijateljstvo tek koji trenutak staro. To je najljepši čas za mladu djevojku. No valja istovremeno stajati iznad stvari, biti i kršten i onaj koji krsti, da bi se taj trenutak mogao iskusiti do kraja. Malo ironije pomaže, da bi se u potpunosti uživalo u slasti toga prizora duševnog razodijevanja. Valja biti esteta, da se ne bi nagrdila svetost trenutka, no ironik mora biti spreman.

2. lipnja

Već odavna znam: ona je ponosna.

Kada je sretnem u društvu sa tri Jansenove, škrta je riječima, očito joj dosađuje njihovo brbljanje. Na to ukazuje laki smiješak, koji se ocrtava na njenim usnama. Ovaj smiješak mora kao odlučujući faktor biti uvršten u moju kalkulaciju.

No ipak je kadikad divlja i pustopašna kao kakav dječak, zbog čega se onda Jansenovi čudom čude. Vrlo shvatljivo, ako se pomisli, kakvo je bilo njeno djetinjstvo. Osim jednog brata, starijeg godinu dana od nje, nije imala ni braće ni sestara. Poznavala je samo oca i majku, sudjelovala u njihovu ozbiljnom životu i tako je izgubila zadovoljstvo, da uživa u djevojačkim brbljarijama; otac i majka nisu živjeli u sasvim sretnom braku — pa je ono, što inače mladim djevojkama lebdi pred očima kao krajnji cilj, izgubilo za nju pri-

vlačnost. Nije nemoguće, da se katkada pita, čemu su mlade djevojke na svijetu, i tada možda poželi da bude muškarac.

Ona ima mašte i duše i strasti, ali ona o svemu tome ništa ne zna. Tu spoznaju zahvaljujem slučaju. Kod Jansenovih sam saznao, da ne muzicira, jer se tome protivi njena stara tetka. To mi se ne sviđa; jer muzika je dobar način za sporazumijevanje, uz pretpostavku, da je čovjek tako razuman, da ne izigrava nekog poznavaoca muzike. Kada sam danas došao Jansenovima, ušao sam, a da nisam pokucao — to je mala neodgojenost, koja mi je učinila već mnogu dobru uslugu. Ako se dospije u nepriliku, može se na koncu kuckati i po otvorenim vratima. Bila je sama u sobi, sjedila je pred klavirom i svirala je na način, kao kad čovjek koristi trenutak samoće, da bi činio nešto nedopušteno. Svirala je neku švedsku narodnu pjesmu. Sviranje joj nije bilo bez griješke, ljutila se zbog toga, ali se brzo utješila. Tiho sam vrata opet zatvorio i izvana prisluškivao prijelaze njenog raspoloženja. Ponekad bi njeno sviranje izražavalo neku strast, koja bi me tjerala da mislim na djevicu Mattelil, kojoj bi iz grudiju šiknulo mlijeko, kad bi svirala na zlatnoj harfi. Ova strast ima u sebi nešto ditirampsko, a ipak se moglo osjetiti, da je u dnu njena srca melankolija.

Mogao sam upasti i koristiti trenutak, ali to bi bilo nespretno. Ne samo da uspomene učvršćuju naše osjećaje, nego ih i obogaćuju; svaki osjećaj ima dvostruku vrijednost, kad je fiksiran u uspomeni. Čak je i uvenuli cvijet uspomene ljepši nego svježi cvijet užitka. Ona, dakle, ipak svira. Ili je to možda jedina melodija, koju umije? A možda joj je privržena iz nekog posebnog razloga. To ne mogu znati, ali čitav slučaj je za mene vrlo značajan. Kada budem jednom s njom prisno razgovarao, moći ću navesti razgovor na to i pustiti je, da uđe u klopku.

3. lipnja

Još uvijek nisam načisto sa svojom taktikom; stoga ne poduzimam ni najmanji manevar, nego prolazim tiho i što neprimjetnije pored nje; tako čine vojnici

kada leže u zasjedi; bacaju se na tlo i prislone uho na zemlju, da bi čuli i najmanji šum.

Za nju i ne postojim; ne možda zato, što me previđa, ne, mi imamo negativan, tj. imamo nikakav odnos.

U romanu se običava pisati: »Vidjeti je i ljubiti je, bilo je jedno«.

Da, kad ne bi bilo u ljubavi dijalektike! Što znaju romani o ljubavi! Prikazati stvar tako lakom nije ništa drugo do prijevara.

Kad porazmislim o svemu, što danas o njoj znam, i potom se sjetim prvog dojma, koji sam o njoj bio stekao, tada nalazim, da je taj prvi dojam samo neznatno modificiran. Čak su i te male izmjene kako u njenu, tako i u moju korist. Nisam bio računao, da je toliko samotna. Neka ljupkost, koja bi izdržala čak i najstrožu kritiku, zapela mi je onda za oko. No ljupkost je prolazna stvar, ona nestaje kao jučerašnje pred današnjim. Stignemo li jednom dotle, da nas život sili na razmišljanje o životu, onda je gotovo sa ljupkošću. Cordelia je upućena u životnu borbu, a da o tome nije razmišljala: to je dragocjeno otkriće.

Kad bih samo znao, kako djeluju njeni osjećaji. Zaljubljena svakako još nije bila, za to jamči lak i nesmetan polet njene duše; još manje mogu vjerovati, da je jedna od onih teoretski iskusnih djevojaka, koje su već od rana navikle na pomisao, da idu ruku pod ruku sa ljubljenim muškarcem. Njena se duša hrani ambrozijom ideala; pa ni vizije zbilje ne gone je iz njenog carstva sanja. No vjerujem, da sam otkrio, kako joj pred očima ne lebdi slika neke junakinje iz ljubavnog romana, već prije lik Jeanne d'Arc.

Sada se radi samo o tome, da li je toliko ženstvena, da je njena ženstvenost reflektirajuća, ili se treba ograničiti na to da se jednostavno prihvati kao lijepa i ljupka; da li se smije jače napeti luk. Naći čistu ženstvenost nije baš mala stvar, no da bi sve to postalo zanimljivo, morao bi se smjeti staviti na kocku čak i changement. Najpametnije bi bilo pribaviti joj nekog kavalira, koji bi u svim oblicima uznastojao oko nje. Praznovjerje je, da to djevojkama može štetiti. Daka-

ko, da je bolje kod tih nježnih biljčica, čija se snaga utroši na jedan jedini cvat, da su svježe i da još nikada nisu čule za ljubav. Ali Cordelia nije jedna od tih, ona može kod takvog ljubakanja samo dobiti, i ja ću joj, ako još nema nekog kavalira, sa zadovoljstvom jednoga priskrbiti. Dakako, da to ne smije biti nekakav gizdelin, inače je sav trud besmislen, to mora biti neki upotrebljiv mlad čovjek, najbolje je da bude dopadljiv — jedino malo presitnog formata za njenu strast. On neće uza se vezati njenu pažnju, i njegova ljubav će joj se pričiniti bljutavom. Konačno će, kad bude uspoređivala zbilju s onim, za šta se smatra pozvanom, posumnjati u vlastiti realitet. Reći će: ako je ljubav takva, onda nije vrijedno ljubiti. Tako će postati ponosna, a to je čini zanimljivom — na njoj sve zrači u blistavu sjaju; istovremeno se, međutim, približava svome padu i time postaje još zanimljivijom.

Moj idući zadatak je, dakle, da steknem pregled nad njenim krugom poznanika, da bih vidio, da li već postoji ljubavnik. Dok o tome nisam potpuno načistu ne mogu joj — a da ne stavim sve na kocku — priskrbiti drugoga. Dva takmaca — pa koliko god svak sam za sebe bio bezopasan — djeluju rivalstvom. Kao prvo moramo, dakle, saznati da li možda jedan već nije u zasjedi. Ne čini se vjerojatnim, da bi netko prodro u njeno samostansko prebivalište, ali ona ipak izlazi, i pri tom je mogao netko da joj postane zanimljiv.

Strategija, po kojoj moram da vojujem, je ova: ona mora biti dovedena uvijek u zanimljive situacije. Samo na bojištu zanimljivosti može se ratovati; taj trik treba iskoristiti do krajnjih granica. Ukoliko nisam slijep sve je u njoj udešeno za ono, što ja od nje želim, štaviše, ona i ne traži ništa drugo. Uvijek treba najprije uhodarenjem saznati, što neka žena može da pruži i što prema tome očekuje, da će dobiti. Sve moje pustolovine imale su svoj realitet, obrazovale su jednu epohu mojeg života, jednu fazu u mom razvoju, koja je točno odudarala od prethodne; katkada sam radi toga bio štošta i naučio. Radi neke djevojke naučio sam plesati; neka mala plesačica dovela me do toga, da sam poboljšao svoju francusku konverzaciju. Tada

sam još bio nespretan i išao sam, kao i ostali, na tržnicu, na kojoj čovjek uvijek biva oguljen; danas više cijenim prigodne kupovine.

Moguće je, da je svoje zanimanje iscrpla na nekoj drugoj strani; povučen život, koji vodi, dopušta takve pretpostavke. Želim, dakle, ono zanimljivo učiniti ponovno prihvatljivim za nju i u tu svrhu ću, umjesto poetskog, izabrati prozaično. Mora se osjećati odgurnutom, to će izazvati njenu pažljivost. Najprije će rezoniranjem i ironijom, pomoću apsolutno neutralnog, pomoću duha, biti stavljena van borbe njena ženstvenost. Tako će, u vlastitim očima lišena ženstvenosti, dospjeti u za nju nepoznato stanje, te će se morati meni povjeriti — ne kao ljubavniku, već još uvijek potpuno neutralno. Tada će se probuditi žena, morat će se izmamiti iz njena brloga i nategnuti do skrajnje elastičnosti — a naposljetku će izigrati ćudoredne norme. Njih će skršiti i tada će se ono žensko u njoj vinuti do skoro nadnaravne visine — tada će biti moja, žena i duša.

5.

Moje traganje bilo je brzo nagrađeno. Ona posjećuje kuću komercijalnog savjetnika Baxtera. Nisam tamo sreo samo nju, već i čovjeka, koji mi je u tom trenutku bio veoma poželjan. Edward, domaćinov sin, zaljubljen je u nju preko ušiju; to se vidi na prvi pogled. Zgodan čovjek, radi u uredu svoga oca, prijatan, malo stidljiv — to joj se može samo sviđati.

On, jadnik, ne zna, što da započne sa svojom ljubavlju. Kad dozna, da će ona doći uveče, odjene se u svečano odijelo te, na koncu, među ostalim gostima, koji su, naravno, u svojoj svakodnevnoj odjeći, predstavlja smiješnu figuru. Njegova bojažljivost je skoro nevjerojatna. Kad bi to bila maska, morao bih strepiti pred njim. Nije to malo umijeće znati svoju bojažljivost koristiti kao oružje, time se uvijek postiže uspjeh. Koliko sam puta neku malu djevojčicu predobio time, što sam izigravao strašljivka. Mogu djevojke, koliko god žele, strogo suditi o plašljivim muškarcima, one ipak osjećaju za njih slabost. Stidljivost u najmanju

ruku laska taštini, koja želi da uživa u svojoj nadmoćnosti. To malo zadovoljstvo može se drage volje pokloniti djevojkama.

No ako smo ih jednom uljuljkali u sigurnost, onda se u jednom slučaju načini proba i pokaže im se, da se sasvim dobro snalazimo u situaciji u kojoj bismo, prema njihovu očekivanju, morali od zbunjenosti propasti u zemlju. Dakako, bojažljivi muškarac nije pravi muškarac, ali bojažljivost je ono sredstvo, koje neutralizira odnose među spolovima. Primijete li djevojke, da smo samo nosili masku, tada će se osjećati postiđenima i zamijetit će, crveneći se, da su pošle daleko preko dozvoljenoga. Čini im se, kao da su nekog momka držale suviše dugo dječakom.

7.

Mi smo, dakle, prijatelji, Edward i ja, to je prijateljstvo istinsko, na koje se, iza lijepih dana stare Grčke, jedva može naići. Začas smo postali prisni, dovoljno je bilo da malo porazgovorim o Cordeliji, i već mi je priznao svoju tajnu — kako ništa ne krijemo jedan od drugoga, to je pridodao i to. Već dugo čezne za njom, jadnik. On se radi nje dotjeruje, on je prati kući; jedva da izmijene riječi, promatraju zvijezde, zatim pozvoni na vrata i ona se oprašta; očajan je, ali se nada, da će idući put biti bolje. Dakako, da se ne bi usudio posjetiti njenu kuću, iako bi to za nj bilo lako. Ta djetinjarija, koliko je god komična, ima neku izvjesnu draž. Iako sam prošao sve putove erotike, nisam nikada na sebi zamijetio tu plašljivu strepnju zaljubljenosti, nikada nisam izgubio prisustvo duha; poznajem, doduše, neko slično stanje, ali se u njemu osjećam samo jačim.

Netko bi, naravno, mogao prigovoriti, da nisam još nikad istinski ljubio. Možda. Zasad sam Edwardu držao prodiku. Sutra mora učiniti jedan korak naprijed; mora da se pojavi kod nje i da je lično pozove na iduće društveno veče. Zamolio me, da ga pratim (naravno da sam ga ja naveo na tu nesretnu ideju), te sam na to pristao. To je sada za nj dokaz mojeg prijateljstva. Ja, za svoj račun, nisam sebi mogao poželjeti bo-

lju priliku; upast ću kao medvjed u kuću. Ako bi nešto posumnjala, ponašat ću se tako, da uopće neće znati, što da misli o meni. Prije nisam imao običaj, da se pripravim na neki razgovor; ali sada je to nužno, jer moram zabaviti tetku. Imam časni zadatak, da se pobrinem za staru gospođu i da svratim njenu pozornost sa zaljubljenog Edwarda. Tetka je prije živjela na selu i ima slabost za poljoprivredu. Zahvaljujući, dakle, njenom dalekosežnom iskustvu na tom području i ja ću se s time upoznati.

Kod tetke sam postigao dobar uspjeh. Ja sam ozbiljan, zreo čovjek, s kojim se može voditi ozbiljan razgovor — nisam jedan od onih pomodnih gizdelina. No kod Cordelije sam, naoko, loše prošao. Ona je svakako odviše čedna, a da bi očekivala, da će joj svaki muškarac iskazati svoje divljenje, ali moje ponašanje smatra groznim.

Kada tako sjedim u prijatnoj sobi i nju promatram (ona ozaruje sve, što s njom dolazi u dodir, i dobro i zlo, nekim blaženim svijetlom); tada me zahvaća neka nestrpljivost, neka želja da jurnem iz svoga skrovišta (jer, premda ovdje službeno sjedim na kanapeu, u stvari vrebam u zasjedi kao iz neke spilje) — ukratko, htio bih zgrabiti njenu ruku, privući je k sebi i skriti je u sebi, da mi je nitko ne bi mogao oteti. Dok mi pruža ruku kod opraštanja, kada je Edvvard i ja uveče napuštamo, i dok tu ruku držim u svojoj, jedva se mogu odlučiti da ptičicu opet ispustim. No strpljivosti! *Quod antea fuit impetus, nunc ratio est* — što se nekad postiglo prepadom, postiže se sada razboritošću. Mora biti mnogo uže zahvaćena u zamku, i tek tada ću pustiti ljubav, da se iznenada sruči na nju. Draž tog velikog trenutka ne smije umanjiti nikakva lakomost, nikakvo besmisleno prerano prisvajanje. Bit ćeš mi zahvalna za to, Cordelia. Time što produbljujem suprotnosti, prenapinjem luk ljubavi, da bi je što dublje ranio. Kao strijelac napinjem tetivu, i opet je otpuštam, te prisluškujem njeno zujanje, ali još ne gađam ni ne umećem strijelu.

Kada se određeni manji skup ljudi sastaje češće u istoj prostoriji, stvara se nehotično neka tradicija u rasporedu mjesta; svaki ima mjesto, koje mu pripada, čitavo društvo dobija izvjesni stalni oblik, koji čovjek sebi može predočiti u svakom času.

Tako je i u kući Wahl. Uveče, poslije čaja, zauzima tetka, koja je dotada imala svoje mjesto na sofi, svoje mjesto kraj stolića za šivanje, Cordelia ostaje s Edwardom kod stolića za čaj, a ja slijedim tetku. Edward čini sve jako tajanstveno, uvijek se čini kao da šapuće, no zapravo nikad ni ne izusti ništa. No ja govorim o svemu i svačemu. Pretresamo cijene na tržnici, kalkuliramo koliko je mlijeka potrebno da bi se dobila jedna funta dobrog maslaca, i naširoko raspravljamo o skidanju vrhnja i o bućkanju maslaca.

Nitko ne sumnja, da su to sve stvari, koje mlada djevojka može bez štete slušati, naprotiv, one su čak temelj obrazovanja duha i srca. Pri tom okrećem leđa čajnom stoliću, Edwardovim i Cordelijinim sanjarijama i čamim s tetkom. Kako je ipak priroda divna! A zar maslac nije čudesan proizvod prirode i umijeća. Tako se brinem, da tetka ne čuje ni slovca, koja izmjenjuju Cordelia i Edward (ukoliko bi oboma, naime, ipak palo na pamet da prozbore). To sam Edwardu obećao, a ja sam čovjek, koji drži svoje obećanje. No ja mogu, naravno, čuti svaku riječ, i ništa mi ne može izmaći. To je za mene od velike vrijednosti, jer tko može znati, što čovjek može učiniti u svojem očajanju? Upravo oprezni i bojažljivi katkada stavljaju na kocku najneočekivanije. I premda se uopće ne bavim sa to dvoje, Cordelia ipak primjećuje, da stojim između nje i Edwarda i da se ne dam istjerati sa tog mjesta.

Tako smo mi neko čudnovato društvance oko čajnog stola. Često se sjetim Mefista, Grete i gospođe Marte. Edward, dakako, nije nikakav Faust a još manje neki Mefisto (kad bih ja htio preuzeti ulogu Fausta). No ni ja nisam Mefisto, bar ne u Edwardovim očima. Za njega sam dobar duh njegove ljubavi; s tim se slažem; što se toga tiče on može biti miran, da nitko brižljivije od mene ne nadzire njegove osjećaje. I zar ne držim tetku upravo majstorski daleko

od njega? Ona će prvom zgodom pred našim očima direktno nestati u poljoprivredi; tada ćemo posjetiti kuhinju i podrum, čak i tavan, ja ću kod kokoški, pataka i gusaka ostavljati svoje posjetnice. Cordelia se zbog toga ljuti, nije joj jasno, što sve to treba da znači. Zagonetka sam, koja je ne draži, već samo smeta. Osjeća, da joj tetka djeluje komično, ali zaista stara gospođa nije zaslužila, da bude ismijavana. Povrh svega, igram svoju ulogu tako dobro, da me ne može omraziti kod tetke. Katkada tjeram šegu dotle, da Cordelia jedva može da zadrži smiješak. Ja, međutim, izbjegavam svako saglašavanje u tom pogledu s njome; i predobro znam, da bih slabo prošao, kad bih se rugao tetki. Tako ostajem smrtno ozbiljan, dok se ona mora smješkati. Ova je etuda poučava u prvu herezu — smiješku ironije. Dakako, da me ta poruga ne pogađa manje od tetke, budući da nije uvjerena, da glumim. Možda smatra mogućim, da sam čovjek ostario prije vremena ili tako nešto. Konačno se smijulji nad tetkom, i krivo joj je radi toga smijuljenja; a ja se obraćam njoj i ukočeno joj zurim u oči, a da ni načas ne puštam iz ruke nit razgovora, koji vodim sa tetkom sa smrtnom ozbiljnošću u licu. Tada mora da se nasmije nada mnom i radi čitave situacije.

Naš odnos ne počiva, dakle, na nekoj saglasnosti, nego na intrigantskoj igri nerazumijevanja. Moja veza prema njoj nije, dakle, nikakva veza — to je čisto duhovna veza, dakle upravo nikakav odnos prema mladoj djevojci.

Moja se metoda pokazuje izvrsnom. Izazvao bih sumnju, kada bih nastupao kao kavalir i samo bih sebi dizao prepreke na svom putu. No ja sam iznad svake takve sumnje. Mogla bi mi se povjeriti svaka mlada djevojka — tako sam razborit čovjek. Jedina griješka toga sistema je u tome, što djeluje vrlo polagano. No to može biti samo prednost, ako predmet naših nastojanja obećava najviše.

Kako pomlađuje sve snage pogled na mladu djevojku. Svježi jutarnji zrak, morski vjetar, miris i dah vina — sve to nije ništa prema tome.

Skoro će doći dotle, da ću joj se gaditi. Moja uloga starog momka, moje mudrijaško čavrljanje o probitačnosti prijatnog života i dobrog hranjenja, kako je zgodno imati valjanog slugu i prijatelja, koji je dobar planinar...

Ako bi mi ikad uspjelo odvratiti tetku od njena pričanja o kokošinjcu, nastojat ću pronaći neku temu, koja će ironiju tjerati dalje. Svakako, da se nekog matorog momka može smatrati smiješnim, vrijednim sažaljenja, ali mlad čovjek, koji nije još ostao sasvim bez duha, a izigrava matorog momka, izaziva negodovanje kod neke djevojke. On bez ikakva ustručavanja negira ljepotu i poeziju vječne ženskosti.

Dani prolaze. Viđam je, ali ne izmjenjujemo nijedne riječi; u njenom prisustvu razgovaram samo s tetkom.

No katkad u tišini noći provaljuje moja ljubav iz svoga skloništa. Uvijem se u svoju kabanicu, nabijem šešir duboko na lice i hitam k njenoj kući. Spavaća joj soba gleda na dvorište, njena kuća siječe ulični ugao, i tako mogu prozor motriti s ulice. Katkad se pojavljuje na prozoru, otvara ga i gleda gore k zvijezdama; ona ne sluti, da je netko promatra i zaista, taj što zuri preko k njoj, ništa joj i ne znači. No ja, kao kakav duh, ne napuštam mjesto, na kojem ona prebiva. Svi moji planovi i smišljanja padaju, čitav se razum raspada u paramparčad, i moje grudi nalaze olakšanje u dubokim uzdasima. Ova su mi uzbuđenja potrebna, da se ne bih okamenio u krutoj sistematičnosti svojih postupaka. Drugi su danju kreposni, a grešni noću, a ja se danju pretvaram, a noću sam čisti plamen strasti... Ah, da me može vidjeti, zagledati u moje srce! Kad bi...

Kad bi ova djevojka znala sve, morala bi uvidjeti, da sam najpozvaniji od svih prosaca. Ona je suviše strastvena i duboka, da bi se zadovoljila srećom uobičajenog braka. Ne bi bilo nje dostojno, da postane žrtvom nekog običnog zavodnika; ali ako padne zahvaljujući meni, onda će je ono zanimljivo spasiti od

sloma. Dakako, u odnosu spram mene mora da podlegne.

S Edwardom joj počinje bivati dosadno.

To je staro iskustvo: što čovjek ograničava svoj interes na uži krug, to može više otkriti.

Sada ponekad pažljivo prisluškuje moj razgovor s tetkom. Čim to primijetim udesim, da u mom govoru sijevne neki nagoviještaj na dalekom horizontu, čemu se onda čude i tetka i nećakinja. Ova vidi munju, ali ne čuje ništa; no ona čuje grmljavinu, ali ne vidi ništa. U idućem trenutku teče sve opet svojim starim tokom. Samovar pjevuši svoju sjetnu pjesmu, razgovor s tetkom dalje žubori kao kakav potočić — čini se, kao da su se poštanski konji, koji su se načas poplašili, opet vratili svome starom kasu. U takvim je časovima dnevna soba neprijatna, pogotovu za Cordeliju. Ona ne zna, šta bi sama sa sobom. Ako se obrati Edwardu, mora strahovati, da će ovaj iz čiste stidljivosti govoriti besmislice; ako se obrati nama, mora vidjeti, kako ravnomjernim udarcima kao batom obrađujemo našu temu — naš precizni mir djeluje tada nasuprot Edwardovoj nervozi kao mrcvarenje. Vjerujem, da ima nejasnu predodžbu, kako sam začarao njenu tetku, te se ona tako pravilno ziba u taktu, koji ja određujem. Ponekad mi čak dođe volja, da je povučem u naš razgovor, ali smatram, da još nije prikladno da učestvuje u tako ozbiljnim razmatranjima. (To je i sredstvo, da se na me razljuti.) Ona, dakle, šuti. Činim čak i male nepažljivosti prema njoj, što mora da je ljuti, no siguran sam, da će se njena ženstvenost uzdignuti čista i ponosna, kada za to bude vrijeme. Ja ne povređujem samo njenu ženstvenost time, što s njom ophodim kao s djetetom, već je samo neutraliziram; ne treba se tužiti, što se ne razumije u tržne cijene, ali mora je ogorčiti, što mlad čovjek može tako dušmanskom ustrajnošću pričati o takvim stvarima i ne vidjeti ženu u njoj. Tetka se mojom pomoću uspinje s jednog vrha na drugi. Još komadić tim putem i postat će fanatična. Za sve to ima meni zahvaliti. Samo ne može razumjeti, zašto ne odaberem neko zanimanje. Stoga spominjem

— kada je god u našim razgovorima riječ o nekim slobodnim mjestima — da bi upravo ta pozicija bila izvrsna za mene i raspričavam se o tome s užasnom opširnošću. Cordelia osjeća ironiju — baš je to ono, što želim.

Edward je, da govorimo iskreno, vrlo monoton. Sve započinje krivo, a uvijek je pristalo i čisto dotjeran. Samo iz prijateljstva prema njemu dajem svojom vanjštinom i ponašanjem naslutiti neku aljkavost. Pomalo mi postaje nepodnošljiv taj Edward. On uopće ne zna, kamo bi sa svojim osjećanjima zahvalnosti, uvijek hoće da mi se zahvaljuje. *Il n'y a pas de quoi.*

Mirujte! Već se cijelo jutro igrate; prvo ste navlačili zavjese, drmusali bušu, trgali zvonce, kucali na okna, ništa vam nije odviše rđavo, samo ako vam može poslužiti da budete zapaženi. Hoćete li možda, da izađem? Svakako, vrijeme je lijepo, ali nisam pravo raspoložen; ta ostavite me na miru, zar ne možete sami u šetnju, vi, objesni vjetrovi? Zabavljajte se s mladim djevojkama, kao što je to već vaš način, vi uličnjaci! Nitko se ne umije tako zavodljivo umiljavati oko nekog lijepog djeteta kao vi. Sta mu pomaže da se okreće i obrće, ne bi li se oslobodio vašeg zagrljaja... Možda čak i neće, jer vaš zagrljaj blaži i hladi vruću krv. Bježite do vraga, dajte mi mira! Što, to vam nije po volji? Vi to ne činite sebe radi. Dobro, idem s vama. No postavljam dva uvjeta. Prvo, vani u Kongens Nytorv stanuje neka vrlo lijepa mlada djevojka, ali je toliko bez ukusa, da me neće ljubiti, čak *tant pis* ona ljubi drugoga i ne stidi se da s njime šeta ruku pod ruku. U jedan će sat doći po nju — prijeđimo na stvar, prijatelji moji, morate mi obećati, da će najbolji duvači među vama zaposjesti položaj oko kuće i čekati, dok ono dvoje ne stupi na ulicu. U onom trenutku, kad budu zaokrenuli u Kongensgade, cijela se rulja mora baciti na njega, da mu, uz dužno poštovanje, skine šešir s glave i da ga kotrlja pred njim umjerenom brzinom, tako da može bez po muke trčati za njim. Nikako ne brže, već toliko, da ipak stalno vjeruje, kako će ga idućeg trenutka dohvatiti — pa čak neće pustiti ni njenu

ruku, na taj način natežite njih dvoje kroz cijelu Veliku Kongensgade, uz obalu sve do Höibropladsa. Kako to dugo treba trajati? Pola sata. Točno u jedan i po naići ću ulicom Östergade. Oni stoje baš nasred trga i odlučuju se za posljednji juriš. Sad njoj skinite šešir, malo je raščupajte, natežite je malo za kraj šala, dok se njegov šešir mora penjati sve više i više kao neka zastava. Ukratko: izvedite to tako zlobno, da cijenjena ulična publika (a među njima dakako i ja) prasne u bučni smijeh, da psi zaštekću, a čuvar na tornju da stane zvati na uzbunu. U tom se trenutku pobrinite, da mi njen šešir doleti. Bit će mi veliko zadovoljstvo, da joj ga predam, pun poštovanja. Što se tiče ostalog — naređujem vam da nikad ne prijedete granicu pristojnosti i da ne namučite kakvo lijepo djevojče — uostalom, možete se našaliti, ali vi ste mi odgovorni, da će se smijati, ali ne i razbjesniti. Teško vama, ako prekoračite moje dopuštenje!

A sada naprijed, dođite i budite pripravni. U potragu za mladošću i ljepotom! Morate mi pokazati ono, što sam već toliko puta vidio, a što mi ipak nikad neće dosaditi da gledam — pokažite mi ljepuškastu, mladu djevojku; otkrijte mi nešto od njene ljepote, ali tako da se to i njoj dopada; udesite eksamen tako, da i njoj bude drago! Ja ću ići niz Bredgaden, i vi prema tome imate vremena do tri sata, da pokažete vaše vještine.

Ah, eto gdje već dolazi takvo jedno mlado dijete u punom sjaju — dakako danas je nedjelja. Naprijed, pristupite joj umiljavajući se oko nje. Blago klizite preko nje i zagrlite je! Ah, kako joj se obrazi rumene, kako se usne jače crvene, kako joj se grudi nadimlju! Zar nije užitak, lijepo dijete, udisati taj svježi zrak? Tanka vrpca na vjetru lepršа kao listić, i kako krepko i punim grudima udišeš zrak! Više djevojka ne korača čvrstim korakom, laka struja zraka nosi je kao oblak... Jače, više daha, ej, vi! Sad je skupila snage, pritišće ruke uz tijelo, pokriva grudi, da se ne bi kakav nasrtljivi udar vjetra prokriumčario pod laku odjeću ... lice svijetli svježim rumenilom, oči je stisnula, sigurniji je ritam njena hoda. Opasnost je čini lijepom. Zar ne bi svaka mlada djevojka morala biti zaljubljena u vje-

tar? Nikakav muškarac ne umije je tako uljepšati kao što to umije vjetar ...

Sad se malo nagnula naprijed, gleda u vrhove nožnih prstiju. Stoj! Ne dalje! Već se haljine nadimlju, tijelo joj gubi pravilnu liniju obrisa... No, zar nije užitak dozvoliti, da takva rashlađujuća jeza prijeđe preko tijela, kada je malo užareno? Zar čovjek zbog životne radosti i zahvalnosti ne bi zagrlio čitav svijet?

Sada se obrće i ide koso protiv vjetra. Naprijed, sada jedan snažan udarac, da bih mogao ugledati ljepotu njenih oblika! Još jače, neka se tkanina jače priljubi uz tjelo. Previše! Previše! Već je stav ružan — šteti skladnosti držanja, kad je korak sputavan. Sada se vraća nazad. Nov napad! Dozvolite da iskuša svoju snagu. Dosta! Već joj uvojci lepršaju zrakom. Hoćete li slušati? A tko to dolazi? Na suprotnom nogostupu? Ukorak?

No, to baš nije ništa naročito — šetati pod lijevom rukom sa budućim gospodinom šurjakom. To je za mlade djevojke otprilike isti položaj, kao što je za mladiće mjesto pomoćnog pisara. Doduše, i pomoćni pisar može napredovati, dobiva svoj pisaći stol u uredu i od slučaja do slučaja može surađivati. Šurjakinji ne ide tako lako. No zato se ne napreduje tako sporo, valja se samo potruditi u neki drugi ured... Naprijed, tuš! Kad se ima čvrsto uporište, tada se može nešto i podnijeti. Napad po sredini... dakako, krila zaostaju ... Sada je ukotvljen. Još se može oduprijeti vjetru, zato je dovoljno jak, dovoljno težak, da se ne da podignuti ... Hrabro se potiskuje naprijed i odaje, da ima težinu, koja je vrijedna poštovanja. Takav otpor ljuti djevojku...

Da li je po volji dobar savjet, moje dame? Jednostavno pustite ruku budućeg gospodina supruga ili šurjaka, osamostalite se, vidjet ćete, da je to mnogo veselije! Sada, vi vjetrovi, ne tako jako! Kako mala uživa u prijateljstvu vjetra, kako poskakuje niz ulicu u plesnim figurama! Koja bi vas plesna glazba mogla dovesti u tako veselo raspoloženje?

No vjetar ne popušta, naprotiv. Punim jedrima nas tjera naprijed! Da li bi valcer mogao neku mladu dje-

vojku tako ponijeti? A ipak nas vjetar ne umara, on nas nosi dalje... Sada se mala okreće svome šurjaku. Sigurno i malo otpornosti ima svoju dobru stranu; čovjek se rado malo i bori, da bi posjedovao ono, što voli.

Zar to nisam dobro udesio? S vjetrom u leđa može se proletjeti čak kraj dragoga; puše li nam u prsa onda se čovjek osjeća prijatno uzbuđen i leti ususret dragom; štaviše osjeća se krepkijim i zavodljivijim nego inače. Vjetar hladi plod usana, koje je najbolje uživati ohlađene (jer je ona tako vruća), kao što i sekt najbolje užari krv, kada je na ledu hlađen.

Kako se smiju i šale! Vjetar im otima riječi s usana, opet se smiju, odupiru se, drže šešire i gledaju dolje u noge. Mir, odmorite se malo, inače će djevojka postati nestrpljiva i počet će se ljutiti! Živio, tako valja, desnu nogu pred lijevu. Kako ona hrabro gleda u svijet! A koga to vuče pod rukom? Zaručnika? Deder, da vidimo, dijete, što si to ubrala sa stabla života ... no čini se, da je posvema upotrebljiv. Uostalom, to je tek prvo razdoblje vjereništva. Možda ga voli, takve stvari događaju se ovako: ona ga ljubi ravnomjerno, dakle ona ga ljubi, kao što bi mogla svakog drugog ljubiti. Naprijed, gruni vjetre iznova! Neka lepršaju vrpce sa šešira! Ah, te mlade ljubavi. Koliko očekivanja! Ali kad jednom treba iz te vjenčane koprene skrojiti svakodnevni haljetak, tada nedostaje tkanine, i sve zajedno čini dobrano prosto. Sigurno, tko ima hrabrosti da učini korak, koji je odlučan za čitav život, taj se neće kloniti ni pred vjetrom. Tko u to sumnja? Zašto tako žurno, djevojče malo? Vrijeme će te još naučiti svačemu. Naprijed vjetrovi! Zahvatite! Kamo li je samo dospjela maramica? Brzo, sad ćemo odmah imati bjegunca. Tako! Oh, sad se još odriješila i vrpca od šešira. Gospodin Budući, nalazi, da je to malo nezgodno. A sad još nailazi neka prijateljica, koju bismo morali pozdraviti. Srećemo je prvi puta, pošto smo se zaručili. Mi se šetamo niz Bredgade prema Dugoj Liniji baš zbog toga, da bi se službeno pokazali kao vjerenici. Supruzi moraju prve nedjelje iza vjenčanja poći u crkvu, a vjerenici na Dugu Liniju. Da, mnoge zaruke dospijevaju na duge linije ... pazite! Ta taj vaš šešir je prava zamka za

vjetar. Držite ga čvrsto i nagnite se naprijed! Strašno, sad je prijateljica prošla i niste mogli primijetiti pobjednički izraz lica, koji zaručena djevojka mora pokazati nezaručenoj. Vjetre, sad malo lakše! Sad dolaze lijepi dani... kako se grčevito uhvatila za dragoga! Okreće se prema njemu, podiže oči k njemu i raduje se nad svojim blagom, svojom srećom, svojom nadom, svojom budućnošću! Djevojko, djevojko, ti tome pridaješ suviše značenja! Samo meni i vjetru može on da zahvali, što izgleda tako snažno i sjajno! Pa i ti, čak i ti sama moraš meni i vjetriću biti zahvalna! Zar ti nismo sa čela odagnali laki oblačak brige? Zar te nismo osvježili i podali ti draž čeznutljivih slutnji?

Jeste, vidim na tebi, mala moja, da je i tebi poručnik miliji od kandidata. Vidim to u tvome pogledu ... nećeš imati ništa od nekoga, koji bi vječno čučao u sobi. No zašto baš poručnik? I kandidat će, kad jednom položi ispit predstavljati valjana čovjeka. Ja vas doduše ne mogu poslužiti ni nekim oficirom ni kandidatom, ali možda ćete se zadovoljiti s nekim temperamentnijim osvježenjem. Dunite malo vjetrovi! Tako valja, sada vam je svileni šal spuznuo sa ramena i sada polako koračate. To vas rashlađuje, zar ne? Obrazi nisu više tako rumeni, a sjaj očiju popušta. No, strpljenja, možda ipak još pronađemo poručnika?

No, i vi ste mi neki par! Na vama se vidi, da ste određeni jedno za drugo. Siguran hod, sklad svih pokreta, sve to ukazuje na uzajamno povjerenje. Ni lakomislenosti, ni gracije. Solidno i pripremljeno za dugo, to opravdava očekivanja i navikava obostranom poštovanju. Kladim se, da vam je geslo: čitav život — jedan put. Ruka pod ruku u dobru i zlu, to vam odgovara. Tako je savršena ta harmonija, da dama odustaje čak i od svog prava da hoda po nogostupu. No sad je jedan i po ... Prema Höibro trgu!

Čudnovato, kako se može točno unaprijed odrediti razvoj nekog čovjeka. Doduše, u ovom slučaju su stvari naročito jednostavne. Kad djevojka ne bi bila tako zdrava, ne bi se taj zadatak mogao tako točno riješiti. I to tako pravilno, da je to skoro izuzetno!

Koliko god svemu pristupa skromno, ipak je nesvijesno prilično pretenciozna. To sam uvidio tek danas, dok je ulazila. Vjetar je duvao tako snažno, da je jedva otvorila vrata. Otpor je nije ljutio već samo izazvao, da pokaže svoju snagu. Ona zaista nije neka od onih siromašnih stvorenja, koja su tako nježna, da ih se čovjek jedva usuđuje ozbiljno pogledati. Za mene je pravi užitak, da kao kakav liječnik promatram simptome njenog razvoja.

Sada se počinjem približavati i pripremam napad.

Odmah sam počeo strateškim manevrom. Okrenuo sam stolicu za devedeset stupnjeva i sada joj više ne pokazujem leđa nego profil. Također povlačim i nju u razgovor, obraćam joj se, izvučem iz nje poneki odgovor. Ona je strastvena i traži nesvakidašnje, a da uslijed budalaste taštine ne smjera apartnome. Kažem nekoliko ironičnih riječi o gluposti ljudi, o njihovu kukavičluku i mlakom držanju — to ostavlja dojam. Sigurno je, da bi ona jednom htjela upravljati sunčanim kolima, kako bi se isuviše približila zemlji i opržila malo ljude. No ja pazim na to, da se suviše ne približimo, također ni duhovno; još nije vrijeme sazrelo. Ona još mora ojačati, prije no što će se smjeti nasloniti na me. U jednom trenutku, ali samo u jednom kratkom trenutku, moglo joj se pričiniti, kao da sam htio da joj otkrijem nešto malo moje tajne. Ne, prvo mora da se razvije. Duša joj mora postati gipkija, mora se osjećati toliko snažnom, da povjeruje, kako bi mogla podignuti svijet iz njegova ležišta. Razabirem dovoljno iz njenih odgovora i pogleda, da već napreduje. Jednom je zasjala u njenom oku tolika energija, da bi se čovjek mogao od nje uplašiti.

Ne, ništa ne treba da mi je dužna. Neka bude slobodna, jer samo u slobodi su ljubav, naslada i ugoda neuporedive. Sigurno je, da ću ja sve tako udesiti, da će mi na koncu pripasti nekom vrstom prirodne nužnosti, no ne treba mi pripasti težinom, već da gravitira kao duh duhu. Hoću da je imam, ali ne kao teret — to bi bilo odvratno: ne smije se objesiti o mene, ne smije me svime opteretiti. Među nama se smije

odigravati samo igra slobode. Ne smije me teže pritiskivati, no što lagana plesačica pritišće ruku plesača.

Suviše se bavim Cordelijom. Gubim ravnotežu — ne onda, kada stoji sučelice meni, već kada sam s njom, tako reći, nasamo. Katkada čeznem za njom, ne zato da bih s njome prozborio, već da bih letimično ulovio njenu sliku; šuljam se za njom, kada izlazi, ne zato da bi me vidjela, već zato da bih je ja vidio. Preksinoć smo se istovremeno opraštali od Baxerovih. Pratio ju je Edward. Oprostio sam se, skrenuo u neku pokrajnu uličicu, u kojoj me čekao moj sluga s kabanicom i mekanim šeširom, izmijenio sam navrat nanos svoju odjeću i poletio stramputicom za njima. Tako sam je još jednom vidio, a da ona nije ni slutila. Edward je bio nijem kao i uvijek.

Sigurno je, da sam zaljubljen, ali srećom ne na uobičajen način. Inače uopće ne bih ni započinjao. Dobro je, da je bog ljubavi slijep, dovitljiv čovjek može mu nekad podvaliti. Treba paziti na to, da se ostane budan, uvijek se mora znati, kakve utiske primamo, i kakve sami ostavljamo. Tako se istovremeno može biti zaljubljen u više njih, jer se svaka voli na drugi način.

Ubogo je ljubiti jednu, banalno je ljubiti sve; živjeti, uživati znači poznavati samog sebe i voljeti onoliko, koliko je to moguće, nastaniti u sebi sve moći ljubavi i svaku ponuditi njoj odgovarajućom dijetom.

3. srpnja

Edward se na mene zaista ne može žaliti. On, doduše, služi jedino tome cilju, da Cordeliji pokvari volju za prostu građansku ljubav, ali da bi ispunio i tu namjeru, mora ostaviti neki dojam kod nje, i u tome ću mu pomoći. Dobra je on prilika, ali sedamnaestgodišnje djevojke, malo se na to obaziru, a ako su takve, kao što je Cordelia, onda nimalo. Ima on i prijatnih svojstava, samo ih ne zna razviti. To je moja dužnost. Vladam se kao sobarica, koja dotjeruje svoju gospodaricu za ples, o njega vješam sve najljepše, što jedna kuća ima, čak ne izbjegavam posuđene drangulije. Kad potom idemo Cordeliji, obuzima me čudnovat osjećaj.

Tada mi se skoro čini, da mi je brat ili sin. A ipak je prijatelj (jednako star kao i ja) moj suparnik! Suparnik, doduše, kojeg ne treba da se plašim. On će sigurno pasti, stoga ne stavljam ništa na kocku, ako mu dopustim, da se penje visoko. Naprotiv, Cordelia će na taj način iskusiti, što joj ne prija, i indirektno osjetiti, što joj treba. U međuvremenu pomažem njemu. Uznosim ga pred njom, činim sve, što prijatelj može da čini za prijatelja. Da bih svoju suzdržljivost bolje podcrtao, nadmašujem se u hvalospjevima o njemu. Čak sam joj objasnio, da je zanesenjak. *Que voulez vous?* Kad on ne umije napraviti nešto iz sebe, moram to ja učiniti za njega.

Cordelijini osjećaji prema meni su neka mješavina mržnje i straha.

Što plaši mlade djevojke?

Duh.

A zašto?

Jer duh nijeće njihovu ženstvenost.

Sigurno je, da se muškošću, uljudnim ponašanjem i tako dalje može osvojiti, ali takvim oružjem ne može se polučiti potpuna pobjeda. Zašto? Zato jer se čovjek tada bori s djevojkom na bojištu njezine vlastite potencije, a tu je ona jača. Tako se može možda neka djevojka dovesti dotle da, porumenivši, ponikne očima, ali time joj se neće uliti neizreciv strah fascinacije, koja tek čini ljepotu zanimljivom.

Potrebno je samo poznavati svoje snage. No već sam često s ogorčenjem gledao, kako čak i talentirani mladi ljudi ne znaju, što bi sa sobom poduzeli. Potrebno je na prvi pogled vidjeti, kakvim je sistemom neka mlada djevojka, koja je podlegla nekom muškarcu, odnosno zapravo svojoj vlastitoj ljubavi, dovedena do pada. Izvježbani ubica ima svoj iskušani udar, i iskusni detektiv zna krivca, čim vidi ranu.

No gdje da nađemo sistematičnog zavodnika, psihologa zavođenja. Zavesti neku djevojku? No da, zavesti neku djevojku... tako to ljudi sude. A ipak, koje li bogatstvo mogućnosti sadrži u sebi ta riječ za psihologa!

Ona me mrzi, jer je žena; boji me se, jer je dobre rase; ljubi me, jer je umna.

Sada bismo bili tako daleko.

Moj ponos, moja hladna bezosjećajna ironija za nju su nešto zavodljivo. To nije ljubav — taj osjećaj još ne poznaje (bar ne prema meni); ali ona hoće, da mi bude *al pari*. Toliko je častoljubiva, da ne želi biti manje nezavisna, no što sam to ja, da bude slobodna, kao što sam ja, kao Arapi u pustinji. No moje smijanje, moje ekscentrično ponašanje neutraliziraju svaki erotski osjećaj. Ona sa mnom ophodi prilično slobodno, i njena suzdržljivost je više intelektualna nego ženska. Prima me za ruku, pa i stišće je i ne skriva svoj interes. No daleko je od toga, da me smatra ljubavnikom. Ja sam netko, s kime se može razgovarati — eto što sam.

Kad sam se dovoljno narugao, postupam kao u bajci, gdje se na koncu rasprostire modra kabanica, na koju se posadi žena; tada letimo odatle brzinom misli, i zemlja ostaje duboko pod nama... Katkada letim sam, a nju ostavljam dolje. Iščezavam joj, i ona čuje moje riječi. Tada čezne za tim, da me slijedi. No u istom času sve nestaje — tad sam neumoljiv i hladan. Žene znaju na razne načine porumeniti. Prost je onaj način, što su mu vični svi pisci romana, čije junakinje tako rado pocrvene preko ušiju. Postoji, zatim, ono nježno rumenjenje, ono jutarnje rumenilo duha, što mladim djevojkama tako dobro pristaje, i, konačno, ono letimično, koje može da bude izazvano već jednom jedinom sretnom mišlju. Blijesak duha je lijep na čovjeku, još ljepši kod mladića, a zanosan kod neke djevojke, jer tada znači boležljivo samootkrivanje djevičanstva.

S godinama gubimo sposobnost da crvenimo.

Ponekad čitam Cordeliji pomiješano koješta zanimljivog i nezanimljivog, Edward pri tom služi, tako reći, kao paravan, suflirao sam mu, da je to dobra metoda, posuđivati djevojkama knjige; time postaju odnosi prisniji. On je time zaista kod nje popravio svoj položaj. Ona mu je zato zahvalna. Pravu korist

kod toga imam ja, jer ja određujem knjige, upravljam dakle svime, a ipak ostajem iza kulisa. Edward se ništa ne razumije u literaturu i prema tome se potpuno oslanja na mene, tako imam mogućnost da eksperimentiram i da promatram.

Kad smo uveče zajedno, dohvatim sasvim nevino neku knjigu, listam po njoj, pa i čitam u po glasa koji odjeljak, i hvalim Edwarda što se brine za dobru lektiru. Ovih dana sam se sjetio, da načinim pokus dokle seže napon njene duše. Nisam još bio siguran, da li bi joj Edward trebao uzajmiti Schillera (prikladna za to bila bi Theklina pjesma) ili Bürgera. Odlučio sam se za Bürgera i odabrao sam »Lenoru«, jer je to lijepo, a ipak pretjerano. Kad sam je deklamirao, činio sam to s najviše patosa, što se moglo. Cordelia je bila tronuta; šila je tako užurbano, kao da je ona ta, koju Wilhelm mora odvesti.

Ja sam šutio.

Tetka se nije naročito uzbudila; ona se ne plaši Wilhelma, ni živog ni mrtvog; osim toga vrlo slabo razumije njemački. No odmah je oživjela, čim sam je upozorio na solidan uvez knjige i naširoko počeo raspravljati o knjigoveštvu. Išao sam za tim, da odmah opet razorim patetično raspoloženje, u koje sam bio doveo Cordeliju. Zamijetio sam u njenom pogledu strah; nije bila zapravo razdražena, već joj je bilo odvratno, bio sam joj neugodan.

Danas sam joj po prvi puta zagledao duboko u oči.

Kažu, da se pogledom mogu očni kapci učiniti tako teškima, da se sklapaju.

Njeno se oko sklapa, ali nešto tamno ostaje u njoj budno. Ona valjda ne shvaća, da ja to zamjećujem, ali ona to osjeća čitavim svojim tijelom. Oko se sklapa, postaje tamno, no u nutrini je vedar dan.

Sada treba odstraniti Edwarda. Njegovo bjesnilo stiglo je do vrhunca. Svaki novi dan može donijeti njegovo ljubavno očitovanje. U svojstvu dobro upućenoga, obaviješten sam točno; umjetno ga podržavani u njegovoj egzaltaciji, da bi na Cordeliju snažno djelo-

vao; ali bi bilo suviše smjelo pustiti ga, da se ljubavno očituje. Premda bi dobio svoju košaricu, ne bi stvar time bila svršena. On bi to mogao uzeti k srcu, a to bi Cordeliju moglo dirnuti. Ne plašim se, da bi je to moglo skrenuti s njenog puta, ali već samo sažaljenje moglo bi biti na uštrb njenog duševnog ponosa. Tada bi promašio svoju svrhu čitav zaobilazni put preko Edwarda.

Moj odnos prema Cordeliji poprima sada dramatičnu notu.

Nešto se mora dogoditi, bilo što; trenutak to zahtijeva, ne mogu igrati dalje samo ulogu pukog promatrača. Sada je čas kad je treba iznenaditi.

No, kako da to udesim. Sredstva, koja bi djelovala kod bilo koje druge, mogu kod nje zatajiti. Treba je, dakle, takvim načinom iznenaditi, da se na opće iznenađenje, dogodi nešto sasvim uobičajeno. Tek vremenom mora do kraja shvatiti, da je to ipak konačno bilo nešto neuobičajeno. Tako će ta stvar biti zanimljiva, i ja ću ostati pri svome prvobitnom principu strategije, kojim sam manevrirao sa Cordelijom.

Treba samo vladati tehnikom iznenađivanja, pa će se zadatak dati lako riješiti. Evo, o čemu je riječ: isključiti djevojčinu energiju i onemogućiti joj u jednom trenutku, da nezavisno djeluje. Sasvim je sporedno, da li se čovjek pri tome posluži nečim neobičnim. Uvijek se iznova podsjećam s velikim zadovoljstvom na jedan drski atentat, koji sam izveo na jednu damu iz vrlo otmjene porodice. Dugo sam se vremena trudio, da pronađem neku zanimljivu dodirnu točku s njom. Jednog poslijepodneva sreo sam je na ulici. Još prije no što me mogla prepoznati, pretekao sam je, okrenuo se i stao pred nju. Dok sam s naglašenom gestom stupio u stranu, što ona nikako nije mogla ne zapaziti, još sam bio nekoliko koraka od nje udaljen. Tada sam joj dobacio pogled pun neizrecive patnje (vjerujem da sam u oku imao suzu) i skinuo sam šešir. Zastala je iznenađena. Nagovorio sam je uzbuđenim glasom: »Oprostite, milostiva gospođice, u vas je tako zapanjujuća sličnost s jednom ženom, koja boravi da-

leko odavde i koju toliko ljubim, da vjerujem, da ćete mi oprostiti moje neprilično ponašanje.«

Smatrala me valjda nekim sanjarom, a to vole mlade djevojke, jer im to dopušta izvjesnu nadmoćnost i mogu nad nama da se smiju. Odista nasmiješila se i pri tom je izgledala neizrecivo lijepo. Pozdravila je blagonaklono i smiješila se. Zatim je produžila.

Nekoliko dana kasnije sreo sam je opet i pozdravio. Sam. Smiješila se...

Oprez! Oprez!

Tko se zadnji smije, najslađe se smije!

No što da počnem, kako bih iznenadio Cordeliju?

Može se rasplamsati bura erotike, koja će je istrgnuti iz njenog sidrišta, iz tla, u komu se korijeni njena egzistencija; tada bi se čovjek mogao okoristiti njenim uzbuđenjima i pri jednom tajnom sastanku probuditi njene strasti. To ne bi bilo nemoguće; djevojke sa temperamentom, kao što je njen, mogu se dovesti tako daleko. No bojim se, da bi to estetski bilo krivo. U egzaltaciju treba staviti one djevojke, koje tek time poprimaju odsjaj poetskog. To nije za me, pri tome se može lako ostati bez užitka. Postupati tako s Cordelijom bilo bi potpuno krivo. Možda će prvog momenta biti iznenađena, ali slijedećega momenta će joj ta stvar dodijati, jer iznenađenje nije neobično smjelim dušama. Nekoliko gutljaja i iscrpio bih užitak, koji treba da traje mnogo dulje, u kojem ću — a to je ono bitno — mnogo dublje uživati ukoliko ostanem pri hladnom razumu.

Najbanalnije je možda najbolje i najsvrsishodnije: zaruke. Prozaična izjava, bračna ponuda izrečena suhoparnim riječima, to bi je možda više zapanjilo, nego da joj predložim otmicu i da raspaljujem njene osjećaje žarkim riječima.

Pri tome će ono etičko biti odbojno. Ono je u psihologiji isto toliko dosadno kao i u životu. Pod nebom estetike sve je lako, lijepo i prolazno, pod mrazom etike sve se skruti, ohladi i postane pusto. Ipak se može prigovoriti, da zaruke još nemaju etički sadržaj jednog braka; one su samo *ex consensu gentium,* one imaju

punovažnost samo stoga, što to ljudi misle. Tu polovičnost mogu koristiti.

Svejedno sadržavaju zaruke u sebi suviše veliki etički momenat, a da bi Cordelia olako mogla preskočiti konvencionalne ograde; s druge strane stvar nije dovoljno ozbiljna, da bi je mogla odviše zbuniti. Još nikad nisam nekoj djevojci obećao brak čak ni *en passant*. A ako ovoga puta tako postupam, onda treba to da bude samo prividno. To je prividan korak, i ja ću već tako udesiti, da će ona sama razriješiti obaveze.

Tko obeća brak, taj se odriče svoje snage i svoga talenta, taj je obična šeprtlja i obični klipan. Moj viteški ponos ne dopušta mi takva sredstva. Neću ništa od žene, što ne bi u najstrožem smislu riječi bio dobrovoljan dar. Zavodnik moga stila mora djevojku tako zaluditi, da više ne vidi ono što on neće da ona vidi: on se mora tako utkati u nju, da sve, što on hoće, tako reći, ona sama traži. Tko to ne umije diletant je čije užitke prezirem: to je zavodnik. Ja to nisam. Ja sam esteta, erotik, koji poznaje najskrivenije poente ljubavi, koji u ljubav vjeruje kao u neku religiju, ali koji nastoji da sačuva svoje privatno mišljenje, da nijedna ljubavna avantura ne smije trajati dulje od pola godine, i da se veza gasi, čim je uživano i ono posljednje. Znam, pa i odviše dobro, da je biti ljubljen, iznad svega biti ljubljen, najviši užitak, i da je takav užitak isključivo pravo umjetnika. Kao što je rečeno, treba se znati utkati u neku djevojku. To bi bilo najviše umijeće, kad ne bi postojalo još jedno više: opet se iz nje odvojiti. No kako bi netko mogao naučiti to drugo, ako nije ni u prvom dotjerao do savršenstva?

Prema tome, zaruke!

Upravo najtreznija proza neka bude rezonantni podium za zanimljivo.

Sve u kući Wahl poprima nov značaj; osjeća se, da se ispod površine svakodnevnosti kreće nešto tajnovito, što uskoro treba da bude objavljeno. Kuća se priprema za zaruke.

Mogu sebi predočiti površnog gledaoca, koji misli na mene i na tetku. To bi bila sjajna partija! Što bismo

mogli sve učiniti u prenošenju poljoprivrednog znanja na dolazeće generacije. I ja bih postao Cordelijin ujak. Volim slobodu misli. Nijedna misao nije tako apsurdna, da se ne može misliti, da se ne može hrabro domisliti do konca.

Cordelia se plaši Edwardove bračne ponude; Edward sa svoje strane stavlja sve svoje nade u to. Svakako, može se sa sigurnošću nadati. Preduhitrit ću ga, da bih mu uštedio neprijatne posljedice njegova koraka. Skrajnje je vrijeme, da ga uklonim, samo još smeta. On po svijetu hoda uokolo tako sanjarski zamišljeno, te se treba svakog časa plašiti da će se iznenada podignuti, kao neki mjesečar i sakupljenoj općini objaviti svoju ljubav. Danas sam mu dobacio jedan pogled. Kao s nekim slonovskim rilom podigao sam ga i bacio ga, koliko je god dug iza mene. Ostao je mirno sjedeći, ali vjerujem, da sam čuo, kako mu sve kosti pucketaju.

Cordelia je sada manje slobodna u odnosu prema meni no prije. Postaje nesigurna. To, međutim, ne smeta, bila bi malenkost obnoviti stari odnos. No neću. Posljednji ogled, a potom zaruke! Ne treba uopće da računam s poteškoćama. Cordelia će u svojoj zabeznutosti reći da, a tetka će iz punog srca uzdahnuti: Amen. Mogu zamisliti, kako će biti oduševljena takvim zetom.

Ah, sve se to uhvatilo jedno za drugo kao čičci.

Zapravo uopće ne zet, nego zet — nećak.

Ili, ako mi Bog bude milostiv, nijedno od toga!

23.

Sada ubirem plod jedne verzije, koju sam sam rasturio među ljude. Treba, naime, da sam zaljubljen u neku djevojku. Izabrao sam Edwarda, da prenese tu vijest Cordeliji.

Radoznala je i promatra me, ali ne pita. A ipak, gori da nešto sazna. Dok pola od toga ne može da vjeruje, voljela bi ipak, da je druga polovina od toga istinita, jer to bi, ako ništa drugo, bio bar presedan. Ako se, naime, čak i takav hladni ironik, kao što sam ja,

može zaljubiti, onda se ne mora stidjeti toga, da se to i njoj samoj moglo dogoditi.

Danas sam sam naveo razgovor na tu stvar. Imam poseban dar, da mogu ispričati priče tako, da se ni ne gubi njihova poenta, ni ne postanu suviše shvatljive: tako održavam svoje slušaoce *in suspenso,* izmamljujem im malim ubačenim primjedbama poneku izjavu, iz koje razabirem, kakvo bi rješenje željeli, i zatim ih tek zavodim u bludnju. Potom se poigravam raznim dvosmislicama udešavajući ih tako, da se u prvi mah čini, kako moje riječi imaju samo jedan smisao, dok se odjednom njihov smisao ne pretvori upravo u suprotno; u tome zaista umjetnički uživam. Da bih mogao vršiti svoja opažanja, držim govor. U konverzaciji može mi moj subesjednik vrlo lako izmaći; može spretnim odgovorima i protupitanjima uništiti svaki dojam, koji sam ostavio. Obratio sam se, dakle, tetki dostojanstvenim mirom.

»Ne znam, da li da to pripišem blagonaklonosti svojih prijatelja ili zlobi svojih neprijatelja — a tko ne bi imao suviše jednih i drugih?«

Već me bila prekinula nekim protupitanjima. Uspio sam u svom odgovoru sa što više riječi reći što manje, da bih zadržao Cordeliju, koja je napeto slušala.

No namjerno sam upućivao svoje riječi samo tetki, da se ne bi Cordelija mogla umiješati i prekinuti svu ovu lijepu napregnutost.

Produžio sam govoriti istim tim dostojanstvenim tonom. »Ili to zahvaljujem slučaju, nekoj *generatio aequivoca* glasine« (Cordelia očigledno nije razumjela taj izraz i zbog toga se zbunila) »da sam konačno čak ja, koji vodim tako povučen život, izložen ogovaranju: priča se, da sam se zaručio ...«

Cordelia je čekala na daljnja objašnjenja. Produžio sam dakle:

»Tko, dakle, snosi odgovornost za to? Da li moji prijatelji — jer općenito se, kad se čovjek zaljubi (šta??), to ipak smatra velikom srećom, ili moji neprijatelji, jer je, konačno, ipak smiješno, da se meni tako nešto dogodi (uff!!); ili je to čak slučaj, ta za

govorkanja je sve dobro, ili već spomenuta *generatio aequivoca* neke glasine, jer sve je to ipak poteklo iz dokonog brbljanja nekog tupoglavca.«

Tetka, u svojoj ženskoj radoznalosti, htjela je, naravno, saznati, koja bi to bila dama, koju hoće da usreće sa mnom. Ali ja sam izmakao.

A kako je to sve djelovalo na Cordeliju?

Valjda su se Edwardove akcije malo popele.

Neposredno pred odlukom.

Da li da pišem tetki i da je zamolim za Cordelijinu ruku? Obično se to tako čini, pa i srcu je ugodnije pisati nego govoriti. Činio bih to tim radije, što je upravo ta metoda tako užasno filistarska; no to ne ide. Propalo bi iznenađenje, a baš to moram izbjeći.

Da imam kakvog prijatelja, onda bi me upitao: postupaš li ti nakon zrelog razmišljanja? Da li si svijestan značenja tvog koraka? Znaš li ti, da odlučuješ o svojoj i tuđoj sreći? To se dešava tada, kad se ima prijatelja. Ja nemam nijednoga. Neću da presudim, da li je to prednost ili nije; ali bez sumnje je to prijatno moći se odreći takvih korisnih savjeta. Uostalom, ja sam stvar razmotrio sa svih strana.

Što se mene tiče nemam zašto da se plašim zaruka.

Jest, prosac sam, tko bi to pomislio!

Napredujem u višu socijalnu kategoriju. Više nisam ličnost nego prilika. I to dobra prilika, reći će tetka.

Nju, skoro, žalim. Ona me ljubi nekom takvom čistom, bezazlenom, zemljoradničkom ljubavlju. Ona me smatra idealom.

U svom životu dao sam već dosta ljubavnih izjava, ali sam potpunoma neiskusan u slučaju, koji predstoji. On je baš protiv svih pravila, i tu se mora postupati sasvim izuzetno.

Jedno je sigurno, i to je osnovna točka cijelog manevra: čitava taktika je prividna. Ali što zatim? Kojim pravcem da pođem? Mogao bih dati erotskiji ton, ali to bi značilo prije vremena izigrati jedan adut. Mogao bih primijeniti svoju prokušanu smrtnu ozbilj-

nost, ali to bi bilo opasno, jer takav trenutak je vrlo značajan za neku djevojku, te bi se pri tome mogla uhvatiti za ton kao umirući za testament. Mogao bih se prikazati kakvim poštenjačinom i pri tom lako prelaziti u šalu, ali to se ne bi slagalo sa stilom kojega sam se do sada pridržavao, a još bi manje bilo u skladu sa stilom, kojeg ću se držati u budućnosti. Doći s ironijom, bilo bi ipak suviše riskantno. Bilo bi mi lako kad bih htio samo polučiti pritisak kao kakav običan ljubavnik. No stvari ovdje ipak drugačije stoje, na što ja ciljam, nije zapravo baš ono DA. Sigurno, želim tu djevojku, na to sam usredotočio svu svoju pažnju i čitavo svoje zanimanje, ali ima okolnosti, pod kojima bih se odrekao toga DA. To što ja hoću nije: posjedovati tu djevojku, već umjetnički uživati. Zato sam već od početka vodio tu stvar umjetnički. U tome mora biti nečeg neodređenog, što u sebi uključuje sve mogućnosti. Ako me na prvi pogled smatra varalicom, tada se vara, to nisam, bar ne u običnom značenju te riječi. No ako me drži za nekog, tko vjerno ljubi, onda me isto tako ne razumije.

Sve to treba tako učiniti, da se ono duševno što manje determinira. U takvim trenucima raspolaže djevojačka duša vidovitošću umirućih. To ti ne mogu dopustiti, dragocjena Cordelia! Sigurno, dobro znam, da varam za nešto lijepo, ali drugačije ne mogu. Pobrinut ću se, da pri tom nećeš štetovati. Sve to treba da se odvije, što je god moguće nezamjetnije. Ona treba da dade svoj pristanak, a da poslije nema ni pojma, kakve je prirode sada naš odnos i kakve tajne krije. Ono zanimljivo su upravo nepregledne mogućnosti. Ako ona samo bilo što nasluti, onda sam sve spetljao, i čitav odnos izgubio je svoj smisao. Nemoguće je, da kaže da zato, što me ljubi, jer me ne ljubi. Zaruke nisu čin, već samo događaj; ona ne čini ništa, nego se nešto čini s njom. Nakon toga treba sama sebi da kaže: »Bog zna kako se to dogodilo.«

31.

Danas sam za nekog drugog pisao ljubavno pismo. U tome uvijek nalazim zadovoljstva. To je tako

zabavno, prenijeti se mislima u neku uzbudljivu situaciju, a da se ne moraš odreći svoje udobnosti.

Punim dakle svoju lulu, saslušavam izvještaj, čitam djevojčina pisma i proučavam, kako to dijete zapravo piše. On, zaljubljen, sjedi do mene i sluša moje primjedbe. Nije loše ... ima ukusa ... oprezna je, bit će da je već jednom voljela...

Pri tom činim dobro djelo. Ta to je ipak zasluga, spojiti dvoje zaljubljenika. Na svaki sretan par dozvoljavam sebi jednu žrtvu; tako činim dvoje sretnima, a najviše jednu nesretnom. To je ipak skroman posao. Pošten sam i pouzdan i ne varam nikoga, tko mi se povjerava. Da se i ja pomalo namirujem, zbog toga mi ne bi smio nitko zavidjeti.

Što mi zapravo pribavlja opće povjerenje?

Umijem latinski, studiram, i nikome ne dosađujem svojim malim poslovnim stvarima.

Zar ne zaslužujem to povjerenje?

Ili ga možda zlorabim?

2. kolovoza

Bio je pravi trenutak.

Na ulici sam tetku vidio izdaleka. Edward je bio u uredu. Sva je vjerojatnost bila, da ću Cordeliju zateći samu.

Sjedila je kraj stolića za šivanje, zabavljena svojim ručnim radom. Prije podne dolazim samo rijetko u posjete, pa je bila malo iznenađena. Moglo se, dakle, lako dogoditi, da se pojavi neka izvjesna toplina u tome susretu, što sam htio izbjeći. Premda sam svoje srce oklopio, nisam sve uzeo tako olako; no ni ona nije uzela sve teško. Izgledala je neizrecivo dražesna u svojoj jednostavnoj, plavo ispruganoj haljini, s tek ubranom ružom na grudima, ah, ona, sama svježa ruža, cvatuća i tek rođena. Tko zna, gdje je u mislima provela noć? Valjda u carstvu snova; ujutro se odatle vratila u svoj svježini svoje mladosti. Činila se tako mlada, a ipak toliko zrela, kao da ju je nježna rasipnica-priroda upravo stvorila. Čudesna prirodo, dubokoumna i puna tajni! Muškarcu daješ rječitost govora, ženi slađi govor poljupca.

Bila je zaista lijepa; dijete, a ipak djevica, čiju plemenitost treba poštovati.

No ubrzo sam se riješio svojih strasnih raspoloženja i namjestio sam, kao što se i dolikuje, svečano glupi izraz lica, na što nas obavezuje neki značajan korak, ukoliko ga želimo vršiti na takav način, da se čini beznačajnim.

Nakon nekoliko općih primjedaba krenuo sam ravno prema cilju i iznio sam svoju ponudu.

Valjda nema ničega, što bi bilo tužnije od čovjeka, koji govori kao da čita iz knjige. No tako govoriti ima ipak ponekad i te kako smisla. Knjige imaju to svojstvo, da se mogu shvatiti, kako se žele, a to isto vrijedi i za čovjeka, koji govori, kao da je štampana knjiga. Strogo bezbojno držao sam se unaprijed odštampanog predloška.

Bila je iznenađena, bez sumnje; to sam i očekivao.

Kako je izgledala? Jedva da to mogu reći, u njenom izrazu lica bilo je nečeg mnogoznačnog, mogao bih reći, da je izgledala kao još neizašli, ali već najavljeni komentar uz moju knjigu, komentar, koji dopušta svako tumačenje knjige.

Dovoljna bi bila jedna riječ, i ona bi se smijala, neka druga pa bi se uzbudila; neka treća i bio bih je izgubio.

No nisam izustio nijednu riječ.

Držao sam se blagdanski glupo i strogo sam se pridržavao propisa.

»No vi me poznajete tek odnedavna.« Bože moj kakvih li poteškoća! To se događa ljudima, koji trnovit put braka pretpostavljaju cvjetnoj stazi ljubavi.

Kako čudnovato, nisam ni u jednom trenutku sumnjao u to, da će u svom iznenađenju reći da. Eto šta vrijede proračuni. Nije rekla ni da ni ne, nego me uputila tetki. To ne bih nikada očekivao.

To se zove imati sreću. Tako će sve ispasti bolje no što sam smio i očekivati.

Tetka je sporazumna.

Nisam ni sumnjao u to. Cordelia se pokorava njenom savjetu. Ne moram biti naročito ponosan na

te zaruke, iznad svake su pristojne mjere filistarske i malograđanske. Djevojka ne zna, da li bi rekla da ili ne.

Tetka kaže da. Sada i djevojka izlazi sa svojim da.

Uzimam djevojku, i djevojka uzima mene.

I sada počinje roman.

3.

Zaručeni smo. Jedva da bi se o tome dalo nešto više reći.

Kad bi imala neku prijateljicu, s kojom otvoreno govori, vjerojatno bi joj rekla: »Ne mogu to da pojmim. Ima nešto na njemu, što me privlači, ali ne znam, što je to; on ima izvjesnu moć nada mnom, ali je sasvim sigurno, da ga ne ljubim i vjerojatno ga neću nikada ni ljubiti; no podnošljivo ću s njim živjeti i pri tom biti sasvim sretna; sigurno neće mnogo zahtijevati, samo ako se čovjek s njime nagodi.«

Ah, Cordelia, možda će on ipak više zahtijevati, a kasnije će mu nagodba biti manje vrijedna.

Nema ničeg smješnijeg od zaruka. Brak je bar nešto, doduše, nešto dobrano neugodno. No, zaruke su pronalazak, koji ne služi na čast svome pronalazaču. Vezan ili nevezan — to je polovičnost bez smisla i ukusa.

Sada sam, dakle, član mnogopoštovanog udruženja zaručenih. I u tome ima draži. Tek kada si sam izvježbao sve umjetnosti (to će ti potvrditi svaki umjetnik), ovlašten si da sudiš drugima. Zar to nije umjetnost, izigravati zaručnika?

Edward je ogorčen. Sada se više ne brije i spremio je svoj crni kaput (o čudo nad čudima) u ormar. Želi da govori s Cordelijom; da joj otkrije moju podmuklost. Bit će potresan prizor. Edward neobrijan, slabo odjeven razgovara s Cordelijom, govori strahovno snažnim glasom! Uzaludno ga je dovesti pameti. Nagovijestio sam mu, da je ta partija tetkina izmišljotina; možda Cordelia ipak osjeća za njega, spreman sam da se povučem, ako je može osvojiti.

Najprije premišlja, da li treba ipak da obrije bradu i da kupi moderan frak; no odmah se zatim

ponovo okomljuje na mene; ja prirodno činim sve, da bih održao mir. Znam: koliko god me i prezire, neće učiniti koraka, a da me ne bi pitao za savjet. Moje savjesne usluge su mu nezaboravne. I zašto bih mu uzeo svaku nadu? Zašto da s njime prekinem? Simpačitan je čovjek, i tko zna, da li ga neću jednog dana opet moći koristiti.

Dvostruko je teška moja zadaća: moram to tako urediti, da zaruke postepeno pređu u plemenitiju, značajniju vezu. A, u međuvremenu, moram uživati u ljupkosti i ljubeznostima, kojima je tako raskošno opremljena. Doduše, pri tome je važno oprezno se ograničavati: ništa prerano! Kad jednom pored mene nauči, što znači mene ljubiti, tada će ona sama dovesti do raskidanja zaruka, kao neprikladnog oblika naših odnosa i — pripadat će meni.

Drugi se zaručuju, kada dospiju dotle; njima brak cvate do vječnosti. Svaki prema svom ukusu.

Sve još ostaje u status quo; no usprkos svemu: nikada neki zaručnik nije bio sretniji, nikad gramzivac, koji je našao novčić nije bio blaženiji od mene. Pijan sam od toga, što znam, da je u mojoj vlasti, ona, ta nevina žena, providna i duboka kao samo more, a da i ne sluti ništa o životu. Sad treba da upozna moć ljubavi. Kao kraljevska kći iz bajke, koja iz praha biva uzdignuta na prijestolje svojih predaka, tako mora sada i ona biti uspostavljena u svome dostojanstvu, čija je nasljednica. To će se dogoditi zahvaljujući meni, naučit će ljubiti time, što će naučiti ljubiti mene. Ona uči pravila, dok postepeno izučava uzor: a taj uzor, to sam ja. Tek u ljubavi upoznat će sve svoje značenje, dobitak te ljubavi namijenjen je meni, a kada zamijeti, što sve mora meni zahvaliti, tada će me dvostruko zavoljeti. Ta misao sama za sebe toliko me svladava, da od radosti skoro gubim svijest.

Njena duša ima još svu gipkoću mladosti; još nije omlitavila i zamorena uslijed onih beskarakternih, površnih ljubavnih nagnuća, koja onemogućavaju tolikim djevojkama, da ikada saznaju, što znači potpuno i ap-

solutno voljeti. One tada nose u svijesti lažan i maglovit ideal i mjerilom toga ideala mjere zbilju. Tako se može vjerojatno kršćanski proživjeti život (pa i to je nešto).

No kada se u njoj probudi ljubav, tada ću za njom svuda tragati, tada ću je iz nje izmamljivati svim ljubavnim glasima. Znat ću, do kojih će oblika u njoj izrasti, i znat ću se tim oblicima prilagoditi; već sam, a da ona toga nije svijesna, uvučen u razvojni proces njene ljubavi, a ipak dolazim izvana kao ispunjenje svih njenih slutnji i nada.

Žena voli samo jednom.

Sada sam zakoniti vlasnik Cordelije. Imam pristanak i blagoslov tetkin i primam čestitke prijatelja i rođaka. *A la bonne heure,* rat je završio započinje sretni mir... Besmisao! Kao da blagoslov tetkin i čestitanja prijatelja mogu pridonijeti posjedovanju Cordelije. Kao da u ljubavi postoji rat i mir! Dok traje, ljubav je borba, doduše borba, koja se vodi veoma različitim oružjem, već prema tome, da li se čovjek bori *cominus* ili *eminus.* U prvom slučaju, u borbi izbliza, oružje je stisak ruke, doticaj noge (Ovidije je to nužno preporučivao, a zatim se opet ogorčeno izrugivao), konačno poljubac i zagrljaj. Tko se bori *eminus* ima kao jedino oružje oko (jedino oružje, kojim se mora virtuozno služiti). On mora umjeti svoj pogled spustiti sa toliko nježnosti u pogled neke djevojke, da se ona mora osjetiti pogođenom; mora umjeti, da je svojim pogledom drži tako očaranom, da ga ona ne osjeća drugačije, nego kao da je drži svojim rukama. No griješka je i ujedno nesreća, ako se suviše dugo borimo *eminus,* takva je borba posvema simbolična, i ne pruža nikakvo zadovoljstvo. Tek u *cominus* sve zadobiva svoje konačno značenje.

Ja se, za svoj račun, nisam uopće borio, ni ovako ni onako: najprije sam primijenio diplomatsku varku, da bih uopće mogao objaviti rat; sada on počinje. Pravno i u malograđanskom smislu ja je posjedujem; ali to posjedovanje nije posjedovanje. O tome imam

čistije predodžbe. Još me ona ne ljubi. Može se neka žena zakonski posjedovati, a da se ne posjeduje, kao što se može sasvim dobro posjedovati, a da se ne posjeduje zakonski.

Ona sjedi na divanu ispred čajnog stolića; ja sjedim pored nje na stolcu.

Takav raspored je i prisan i istovremeno otmjeno odmjeren. Onima, koji imaju za takvo što smisla, znači raspored neobično mnogo. Ljubav je prebogata u pozicijama, a ovo je prva.

A kako je priroda kraljevski opremila ovu djevojku! Ovi čisti, plemeniti oblici, duboka nevinost, bistro oko, sve me to oduševljava. Kada sam, ulazeći, pozdravio, pošla mi je prijazno kao uvijek ususret, doduše malo zbunjena, ne sasvim tako sigurna kao inače.

Zaruke, dakle, ipak mijenjaju odnos. Ali kako?

Ponudila mi je ruku, no nije se smješkala kao obično. Odgovorio sam lakim, skoro samo markiranim stiskom ruke, nježno i prijateljski, bez ikakve erotike.

Jest, sjedi na divanu pred čajnim stolićem, a ja pored nje na stolcu. Neko blago svečano raspoloženje počiva nad čitavim ugođajem; jutarnje svijetlo. Ona šuti, tišina je savršena. Gledam je — ne požudno, kako bi bilo ružno misliti o tome! Nježno, letimično rumenilo pojavljuje se na njenom licu, kao oblak na nebu. Što znači ovo rumenilo? Ljubav? Čežnju, nadu? Strah? Crveno je boja srca. Ne, ništa od svega toga, ona je začuđena; ne čudi se ni meni (to ne bi moglo biti) ni sebi, već se čudi u sebi; ona se čudi svojoj unutarnjoj promjeni.

Takav trenutak zahtijeva tišinu; nikakva misao neka mu ne smeta, nikakva buka strasti neka se ne umiješa.

Čini se, kao da nisam prisutan, a ipak je moja prisutnost uvjet mojeg divljenja, u koje sam utonuo, promatrajući je. Harmonija je među nama. U takvim trenucima žene treba poštivati šutnjom, kao božanstva.

Zaista je sreća što postoji kuća mojega ujaka.

Ukoliko želimo nekom mladom čovjeku zagaditi pušenje, treba samo da ga odvedemo u jedan od naših salona za pušenje, želimo li da mladoj djevojci pokvarimo vjeridbu, treba je samo dovesti u kuću mojega ujaka.

Svi zaručeni parovi iz grada viđaju se tamo. To je užasno društvo. Mogu shvatiti, da ih Cordelia ne podnosi. Kada smo sakupljeni *en masse,* onda nas je otprilike deset parova, a u pozadini ima još i nešto pričuve, koja se u prikladnoj zgodi doziva iz okolice.

Tu se mogu promatrati radosti zaruka, sa svim ljubavnim suprotnostima i bljutavim nježnostima, kojim zanatlije u ljubavi obavljaju svoj posao. Čitave večeri čuje se uvijek isti zvuk... to je, kao da netko mahalicom za muhe trči uzduž zida.

I pri tome se ne traži, možda, šutljivi ugao, naprotiv, čuči se ukrug oko nekog velikog, okruglog stola. Htio sam to pokazati Cordeliji, ali nije bilo moguće, morao bih sam nad sobom izvršiti nasilje. Ja bih se sam bunio, da tako neotesano brutaliziram njenu ženstvenost. Najteže bih sebi predbacivao. Dobro, obmanjujem tu djevojku. No, ja to činim na estetski način, kojemu se ne može prigovoriti. Ona mi se povjerila i može se na to osloniti. I to, što je varam, konačno nije drugo do samo zahtjev estete; na koncu konca, ili žena vara muškarca ili muškarac ženu.

Bilo bi zanimljivo statistički ustanoviti, tko je u bajkama, pričama, narodnim pjesmama, mitološkim kazivanjima manje vjeran, muškarac ili žena; bio bi to zanimljiv posao.

Ne žalim vrijeme utrošeno na Cordeliju, iako mi moji manevri zaista oduzimaju mnogo vremena, jer svaki moj novi korak treba pažljivo pripremiti.

Doživljavam sada rađanje ljubavi. Pri tome sam skoro nevidljiv, čak i kad sjedim uz nju. Ponekad mi se čini, kao da netko sam pleše ples, koji je određen za dvoje. A ipak je neprimjetno suigrač prisutan.

Ona se kreće kao u snu, ali i tako ona pleše,

a ja samo upravljam tim plesom; nevidljiv kad sam vidljiv, a vidljiv kad sam nevidljiv.

Svaki njen pokret odaje traženje; naginje se naprijed, pruža ruku, odvraća se nazad, opet se približuje. Prihvaćam je, ispunjavam njene misli sadržajem, sadržajem, koji u njoj latentno već prebiva. Kreće se po vlastitoj melodiji svoga života; ja sam samo pokretna sila, koja je stavlja u gibanje.

Nikakve erotike; time bih je samo razbudio, popustljiv sam, blag, bezličan; sasvim sam se rasplinuo u ugođajima.

O čemu razgovaraju zaručnici?

Vjerojatno je najčešće jedna od prvih njihovih tema, da uvode jedan drugog u svoje respektivne porodične prilike. Pri takvom sistematskom njegovanju dosade nestaje svaka erotika, tome se ne treba nimalo čuditi. Tko se ne razumije u apsolutno uživanje ljubavi, taj neka se ne upušta u ljubav, pa makar se deset puta naumio oženiti. Kakve veze sa misterijom ljubavi ima to, što ću preko nje dobiti tetku, koja se zove Marija, ujaka imenom Christoph i kuma, koji je major? Čak i vlastiti raniji život čini se u takvom prikazu beznačajnim. Što može mlada djevojka pričati o tome? Ako ima toga mnogo da priča onda, doduše, vrijedi slušati, ali više ne vrijedi ljubiti takvu djevojku.

Ja, dakle, ne pridajem nikakva značaja tim pričama. Imam ih sam dosta na skladištu. Ja tražim neposrednost. Samo ona čini ljubav bezvremenskom — tek nicanjem ljubavi započinju individuumi — sada u dvoje — egzistirati.

Moram joj, dakle, pokušati objasniti moje ponašanje, točnije rečeno, moram raspršiti neke njene sumnje.

Nisam od onih, čija ljubav potječe iz poštovanja, koji se žene iz poštovanja i koji stvaraju djecu iz međusobnog poštovanja, ali jedno znam, a to je (tako dugo dok ne djeluje sama strast) da estetika i moral ne smiju doći u protivurječnost.

Moram joj, dakle, pokušati objasniti moje ponašanje prema Edwardu i prema tetki. Nije me, doduše, nikada za to pitala, ali ja ipak držim, da je najbolje,

da joj bez okolišanja razjasnim, zašto sam ovako, a ne drugačije postupao. *En passant:* ljubav ima svoju vlastitu dijalektiku. S Edwardom sam mnogo nemoralni je postupio nego s tetkom. No začudo su mi mnogo manje zamjerili moju griješku prema Edwardu nego šalu sa starom gospođom; a kako je ova bezazlena, ako se uspoređuje s onim prvim!

Moj oprez godi njenom ponosu, tajanstvenost, kojom sam izveo svoju spletku, privlači njenu pažnju. Pokazujem, doduše, pri tome više prakse u ljubavnim stvarima, no što bi se zapravo smjelo; ipak imam namjeru, da joj kasnije predočim, kako ranije nisam nikad ljubio. No sve to ne znači ništa. Što mi je stalo do jedne male protivurječnosti. Ta ona je ipak neće primijetiti. Stvar je časti za naučenjaka da izbjegne svako protivurječje! Život mlade djevojke odviše je raznovrstan, da ne bi mogao podnijeti i po koje protivurječje: kako da čovjek s njom pravilno postupa, a da sam ne padne pri tome u protivurječje.

Ona je ponosna. O erotici nema pojma. Pokorava se mojoj inteligenciji, no opirući se. Kad bi se u njoj probudila erotika, morao bih računati s tim, da će se njen ponos okrenuti protiv mene. Dok ne sazna, što znači biti žena, njen je ponos ekscentričan — upravo je radi takvog ponosa prezrela Edwarda. Upozna li ljubav, probudit će se onaj drugi ponos: tada neka smatra, da sam je samo ja vrijedan.

No bilo bi također moguće, da zaostane neki zadnji ostatak onog starog ekscentričnog ponosa i da se upravi protiv mene. Ona neće, doduše, žaliti, što je pristala na zaruke, ali će joj se moja pobjeda pričinjati suviše lakom; shvatit će, da je krivo započela igru. Možda joj padne na pamet, da se okrene protiv mene. To bi mi bilo drago. Tako ću dakle saznati, koliko je duboko pogođena.

Prirodno, tko bi drugi to mogao biti, nego moja mala, lijepa glava s uvojcima?

Već izdaleka je prepoznajem.

Koliko se naginje kroz prozor! U tri dana već je

treći puta zatičem tako... Baš ni radi čega se to ne čini. Mogu pretpostaviti, da to ima svoje razloge.

Za boga miloga, nemojte glavicu tako isturiti! Kladim se za hiljadu naprama jedan, da klečite na stolcu, zar ne? Kako bi to bilo strašno, da padnete dolje i možda baš upravo meni na glavu. Ne, neću svoju glavu dalje miješati u vaše stvari, ali hoću u njegove. Dabome, u njegove. Ta negdje mora biti? Oh, što vidim, evo ga gdje dolazi moj dragi prijatelj, gospodin licencijat Hansen, dolazi sredinom ulice! To je sasvim neuobičajeno, kako on to nastupa, ta on putuje rijetkim saobraćajnim sredstvom: na krilima čežnje, kako mi se čini. Da možda ne posjećuje ovu kuću? I to da mi je ostalo nepoznato?

Vi napuštate vaše mjesto na prozoru gospođice? Valjda, da mu otvorite vrata i da ga pustite unutra? Ne trudite se, neće doći. Što, vi to znate bolje nego ja? No ipak, ta on to sam potvrđuje.

Kada ne bi kola tutnjila mogli bi to čuti i vlastitim ušima. Sasvim *en passant* upitao sam ga:

»Hoćeš li tu ući?«

A on mi je odvratio najpreciznijim »ne« ovoga svijeta. Možete mu glavom melanholično domahnuti *adieu:* gospodin licenciat polazi, naime, sada u šetnju.

On je smeten, a kada su ljudi smeteni, onda mnogo pričaju. Zabavit ću ga raspravljajući s njim o župi, za koju se natjecao. Zbogom, poštovana gospođice, sada ćemo otići dalje, sve do carinarnice! Kad budemo daleko, reći ću: prokletstvo, sada si me lijepo odvukao s moga puta, ta ja sam htio u Westergade!

Tako, eto nas opet! No, to je vjernost! Ona još uvijek stoji na prozoru! Ovakvo dijete mora čovjeka usrećiti.

Zašto sam to sve učinio, pitate me? Možda sam zao čovjek, kojega veseli ljutiti druge ljude? Ni govora! Sve to činim vama za ljubav, poštovana gospođice!

Prvo: Vi ste ga čekali, čeznuli ste za njim. Kada bude konačno stigao, bit ćete ljepši od brige i čekanja.

Drugo: što će vam gospodin licenciat reći kad bude ušao? »Zamalo da smo pali u klopku! Upravo kada sam htio ući, stajao je nesretnik pred tvojim vra-

tima. No nisam bio glup. Namamio sam ga u beskonačan razgovor o župi, za koju sam se natjecao; odvukao sam ga sve do carinarnice; na časnu riječ, ništa nije primijetio.«

Jeste li vidjeli, gospođice? Sada imate o njemu još bolje mišljenje nego prije; uvijek ste ga držali učenim čovjekom, ali (tko bi rekao) da je još i mudar! A to morate zahvaliti samo meni.

No, još nešto: vi još niste zaručeni, morao bih to znati.

Odista, fino i zabavno stvorenje, samo vrlo mlado.

No kad bi se ona zaista tako lakoumno prepustila tako ozbiljnoj stvari! Ne, to ne ide. Govorit ću s njom. To sam joj dužan, jer ona je dražesno stvorenje. Dužan sam to i licencijatu, jer je moj prijatelj; a njoj sam to dvostruko dužan, jer je buduća žena moga prijatelja. Dužan sam to i porodici, jer porodica, kojoj hoće da se priženi moj prijatelj, bez sumnje je vrijedna najvećeg poštovanja. Dužan sam to čitavom čovječanstvu, time činim dobro djelo. Kakva privlačiva pomisao: u ime čitavog ljudskog roda postupiti, to je generalna punomoć puna časti.

No sada Cordeliji!

Ovo raspoloženje mi dolazi kao naručeno. Dražesna čežnja ove djevojke pripremila me za posjetu.

Prvi napad mog dvoboja s Cordelijom.

Neću joj se postaviti; uzmicat ću, a ona će me progoniti. Tako će naučiti da pobjeđuje. Korak po korak ću uzmicati, i upravo takvom taktikom mora upoznati snage ljubavi, ove misli bez počinka, strasti, čežnje, nade, nestrpljivosti iščekivanja. Sve to moram pred njom odigrati, kako bi to u njoj dozrelo.

Bit će to pravi trijumfalni pohod. Vodim je trijumfu, pjevam ditirambe njenim djelima i pokazujem joj put pobjede. Kad jednom vidi, kako ljubav vlada sa mnom, steći se hrabrosti, da vjeruje u nju kao u vječnu snagu. Svakako će mi povjerovati, jer ja se mogu osloniti na svoju spretnost, a i ne igram svoju ulogu hladno, jer zaista osjećam moć te ljubavi. Da je drugačije, ne bi mi povjerovala. No ovako je to samo

manevar, ona postaje jača time, što pobjeđuje, budi se ljubav, i time će se osjetiti ženom.

Ja, njen prosac, oslobodit ću je: hoću da je ljubim samo kao njen osloboditelj. Ne smije ni da sluti, da to zahvaljuje meni, jer bi mogla izgubiti svoje samopouzdanje. Tek kad je budem doveo dotle, da sama traži slobodu, kad bude htjela da prekine sa mnom — tek tada će početi drugi dio našeg dvoboja.

Ona već raspolaže snagom strasti. Tek sada poprima borba značaj. Idući obrati nisu važni. Možda će njen ponos narasti do visine, na kojoj će je hvatati vrtoglavica, možda će prekinuti sa mnom — dobro! Ona je slobodna. Moja će biti ovako ili onako. Vjeridba nije za nju veza, niti treba da bude: ona mi se mora predati slobodna. Samo tako ću je uzeti, samo tako je želim. Neka se i odvrati od mene! Svejedno ću doći do svoga drugog napada i u tom ću tim sigurnije pobijediti, ukoliko je ona bolje prošla u prvom. Koliko veća bude njena snaga, tim je zanimljivija odlučna borba.

Najprije za šalu — oslobodilački rat. Zatim osvajački rat na život i smrt.

Ljubim li Cordeliju?

Da.

Ljubim li je istinski i pošteno?

Da.

I vjerno?

Da — u estetskom smislu, a i to vrijedi.

Što bi toj djevojci pomoglo, da padne u ruke nekom zvekanu, vjernom suprugu? Što bi od toga bilo? Ništa.

Jedna poslovica kaže, da čovjek ne smije biti samo pošten, kako bi prebrodio sve prepreke. Ja bih je parafrazirao u tom smislu, da treba biti više nego pošten, da bi se ljubila ta djevojka.

Više nego pošteno — to znači, u ovom slučaju, lažno.

A ja tu djevojku volim vjerno.

Strogo pazim, da se sve u njoj razvije, sva njena raskošno bogata priroda. Ja sam čovjek, koji to može postići. Ona je žena kod koje se taj trud isplaćuje. Zar ne odgovaramo izvanredno jedno drugome?

Da li je to grijeh, što promatram vašu izvezenu maramicu, umjesto da se brinem za župnika? Da li je to s vaše strane grijeh, što maramicu držite tako? U uglu se nalazi neko ime: Vi se dakle zovete Charlotta? Svakako je dražesno saznati ime neke djevojke na takav način. Možda mi je pri tom pomogao neki meni sklon duh. No to možda nije ni slučaj, što držite maramicu tako, da mogu pročitati ime? Vi ste uzbuđeni, primičete rubac oku ... Opažate, da posmatram vas, a ne župnika. Dovoljno je, da časkom pogledate maramicu, pa da vidite da sam saznao vaše ime...

Ah, kako bezazlena igra! Nije teško saznati ime neke mlade djevojke...

Što, i sada mora rubac za to ispaštati? Vi ga stežete? Vi se ljutite na mene? Ta slušajte, što veli župnik: »Ne navedite nikoga u napast. A tko to čini ne znajući također snosi odgovornost: i on sebi natovaruje grijeh, koji može ispraviti samo dvostrukom blagošću.« Amen.

Napolju pred crkvenim vratima možete slobodno dozvoliti, da rubac zalepršа ...

Vi me se bojite? Zar sam učinio neko zlo? Nešto, što mi ne možete oprostiti? Čega se ne smijete sjetiti?

Prema Cordeliji moram upotrebljavati mač sa dvosjeklom oštricom. Ako budem stalno uzmicao pred njenom nadmoćnošću, može se dogoditi, da se erotika ne učvrsti u njoj.

U tom slučaju ne bi mi mogla u drugom susretu naše borbe pružiti dovoljno otpora. Kao u snu došla bi do pobjede, dobro, ali ja sam htio, da ona bude probuđena. No ako je zaplašim, da bi mogla ostati bez pobjede, tada će se naučiti boriti za nju, i u takvoj borbi sazrijet će u njoj žena.

Raspalit ću je, dakle, živom riječju, a pismima ću je uvijek iznova rashladiti. Ne, još bolje, ako postupim

obratno. Inače ću sam sebe prevariti za najljepši užitak. Kad god bude primila neko pismo, koje ubacuje slatki otrov mojih riječi u njenu krv, bit će dovoljna jedna riječ da bi izbila njena ljubav. No već u idućem trenutku odbit ću je hladnom ironijom. Makar koliko se osjećala pobjednicom, sumnjat će.

A i ne valja pisati ironična pisma. Prijeti mi opasnost, da budem krivo shvaćen. Nasuprot tome, bit će mi uvijek dovoljno dotjerati naše razgovore do ekstaze, jer moja prisutnost će ih uvijek utišati. Lako će me podnijeti, ako joj se budem pismeno obraćao, onda će me skoro poistovetiti s onim alegoričnim stvorenjem kojem je upućena njena ljubav. Listovni papir je prostrano bojište. U pismu se čovjek može sa samopouzdanjem baciti nekoj ženi pred noge, ali ako to učini odista, tada će ona biti zaprepaštena, a cijela iluzija pokvarena.

Skupno djelovanje obaju ovih borbenih sredstava probudit će u njoj ljubav, sazreti je i jačati, ukratko, time ću je pridobiti...

No u početku ne smiju ta pisma biti suviše erotski obojena. Morat će sadržavati općenitosti i samo ovdje ondje pokoju iluziju, raspršiti neku sumnju. U zgodnom trenutku morat ću joj razjasniti prednosti zaruka, da su zaruke, naime, mistifikacija, pomoću koje čovjek umiri ljude. No pružit će se i dovoljno prilika, u kojima će moći osjetiti svu nesavršenost našeg sadanjeg odnosa. Život u kući mojega ujaka bit će karikatura, koja će uvijek djelovati. Dok s jedne strane budim u njoj erotiku, s druge joj pod oči turam iscrenu sliku erotike. Dovest ću je dotle, da će sa odvratnošću odbaciti vjeridbu i neće ni primijetiti, da sam joj baš ja pokvario volju za nju.

Za danas će jedno malo pisamce biti dovoljno, da joj podastre sliku moga duševnog stanja i da joj tom prilikom omogući i letimičan uvid u njeno vlastito srce.

Ta je metoda dobra, i ja ću je koristiti.

To zahvaljujem vama, vama valjanim djevojkama, koje sam nekada ljubio. Kod vas sam svoju dušu iz-

vježbao u ljubavi, tako da ona sada, u svojoj borbi s Cordelijom, poznaje svaku nijansu.

Hvala vam, zasluga je vaša!

Mlada djevojka je neosporno izvrsna odgojiteljica, u najmanju ruku može se naučiti, kako treba samog sebe prevariti. To se može naučiti samo od djevojaka. Ostario ja ne znam koliko, smatrat ću se zaista starim tek onda, kad više neću od djevojaka imati što da naučim.

Moja Cordelia,

Kažeš, da si o meni imala drugačije mišljenje; priznajem, ni ja ne bih pomislio, da bih mogao postati ovakav. Da li si, dakle, Ti skrivila, što sam se promijenio? Ili Ti se oko izmijenilo, kojim me gledaš? Ne, to je u meni, jer ja te ljubim; a ipak opet i u Tebi, jer Ti si ta, koju ljubim; hladno i ponosno rasvjetljujem sve bistrim svijetlom razuma. Nema toga, što bi me uplašilo ili iznenadilo ... kad bi došla kakva sablast i pokucala na moja vrata, mirno bih uzeo svijeću i otvorio bih. No ne otvaram blijedim, nejakim sjenama — Ti, moja Cordelia, kročiš mi ususret. Ti, što si život, mladost i ljepota. Sad mi drhti ruka, svijetlo u mojoj ruci; uzmičem, a ipak ne mogu odvojiti pogled od Tebe, neodoljivo me tjera, da upijem Tvoju sliku. Izmijenjen sam — ali kako? I zašto? Sam ne znam, ne mogu sebi objasniti, jedino mogu da ponovim čudnovatu riječ: izmijenjen sam

Tvoj Johannes.

Moja Cordelia,

Ljubav je tajna, no zaruke su objavljene. Ljubav traži šutljivost, zaruke iznose stvari pred ljude. Ljubav je šaputanje, zaruke su javna objava.

A ipak, zahvaljujući Cordelijinoj vještini, postaje vjeridba maska, koja će obmanuti neprijatelje. Često svjetiljka sakrije više no mrak.

Tvoj Johannes.

Sjedi na počivaljci pred čajnim stolićem, ja sam pored nje. Ona se naslanja na mene, glava joj, teška od misli, leži na mome ramenu.

Bliska mi je, a ipak daleka; moja je, a ipak ne pripada meni. Još ćutim otpor, ali to nije više lični otpor, to je samo opći otpor žene.

Bit žene je predanost; pokatkad poprima predanost oblik otpora. Ona sjedi na počivaljci, ja sam do nje. Srce joj kuca, ali to nije strast; grudi joj se nadimaju i spuštaju, ali to nije nemir; katkada mijenja boju ali lagašno i postepeno.

Ljubav? Ne.

Ona pažljivo sluša, ona razumijeva.

Sluša moju riječ i razumije je. Ona sluša i razumijeva tuđi govor, kao vlastite riječi. Jeka tuđeg govora vlastiti je njen govor, dvostruko objavljivanje njoj i njemu.

Što činim? Da li je zaluđujem? Ne, što bi mi to koristilo? Kradem li joj srce? Ne. Hoću da djevojka, koju volim zadrži svoje srce.

Što, dakle, činim?

Oblikujem svoje srce prema njenoj slici i prilici.

Umjetnik slika svoju dragu, kipar je oblikuje u kamenu, ja činim to isto u duhovnom smislu. Jedina je moja prijevara — što ona sama ne zna, da uzimam njenu sliku. Skriveno slikam tu sliku, u tom smislu sam ukrao njeno srce, kao što se može za Rebeku reći, da je ukrala srce Labanu, kada mu je podmuklo ukrala njegove bogove.

A kako je važan okvir slike! Duboko se urezuje u pamćenje — ne, u samu dušu, nikada neće biti zaboravljen. Da ostarim ne znam koliko, nikad Cordeliju sebi neću moći drukčije zamisliti no u ovoj maloj sobici. Kada je posjećujem, otvara mi služavka i uvodi me u predsoblje. Dok otvaram vrata dnevne sobe, dolazi i ona iz svoje komore, i mi se već vidimo, dok još stojimo u vratima.

Dnevna soba je malena, neka tijesna sobica, vrlo prijatna. Najljepša je, kad je promatram sa počivaljke, dok sjedim do nje. Pred njom okrugli čajni stolić s nekim lijepim, bogato naboranim stolnjakom. Na njemu svjetiljka u obliku punašnog, raskošnog cvijeta; iznad svijetiljke sjenilo od papira, tako lagahno, da uzdrhti od najlakšeg pokreta. Ima nečeg orijentalnog u obliku

te svjetiljke, a podrhvatanje sjenila podsjeća na blage vjetrove Orijenta. Na tlu je sag, pleten od trske, koji nije manje neobičan od svjetiljke.

Tako sjedim s njome (barem u svojim snovima) na zemlji pod ovim čudesnim biljkama; ili smo na nekom brodu, u oficirskoj kajiti, daleko na pučini, na širokom Oceanu!

Prozor se nalazi prilično visoko, gledamo pravo u nebo. Povećana iluzija. Dok zajedno sjedimo, dočaravam pred njenu dušu slike; lebde nad zbiljom kao smrt nad nekom rakom.

Sredina je odlučna, prije svega zbog uspomena. Erotske doživljaje treba tako doživjeti, da sebi uvijek možemo reproducirati sliku, koja će moći opisati svu ljepotu. Treba, dakle, paziti na sredinu, pa ukoliko je bez stila, treba je preobličiti.

No Cordeliji sve pristaje vrlo dobro, upravo tako kako je sada. I upravo Cordeliji. Moja mala Emilija živi, na primjer, u mojem sjećanju u onom vrtnom salonu — drugačije je ne mogu sebi zamisliti. Otvorena vrata, mali vrt pred kućom, koji je zatvarao pogled na drum. Emilija je bila graciozna, ali manje značajna od Cordelije. I u tome je odgovarala sredini. Nije to bio smjeli, neograničeni pogled u daljinu, već usko ograničeno pročelje; uvijek iznova zaklanjao je moj pogled drum, vrtić i vrtni salon. To ne bi bila nikakva sredina za Cordeliju. Njoj ne odgovara nikakvo pročelje, njoj treba dalekih horizonata, smjelih vidika u daljine. Njeno obitavalište nije na zemlji; jer ona ne hoda, već lebdi.

Zaručeni ima mogućnost promatrati budalaštine drugih zaručnika.

Tu je na primjer taj licencijat Hansen. Posljednjih nekoliko dana pokazuje se u javnosti s onom simpatičnom djevojkom, koju sam nedavno vidio. Priča mi smiješne stvari, da je graciozna i još vrlo mlada (kao da nisam i sam to zamijetio!), i da je nju baš radi toga izabrao; hoće je pretvoriti u onaj ideal, koji već odavno traži.

Bože moj, kakav zvekan! I to zdravo, toplokrvno djevojče! Tu sam barem stari stručnjak — kada se ja prihvatim, da izobrazim djevojku, onda je učim uvijek i uvijek iznova onome, što sam od nje naučio.

Njena duša, čitava njena duša, mora da prođe kroz sve moguće manevre. Mora joj se otvoriti beskonačnost, i mora saznati, da je baš beskonačnost čovjeku najbliža. Ovu spoznaju ona ne smije steći misaonim putem (to bi za nju bio krivi put), nego pomoću fantazije, koja je najbolje sredstvo sporazumijevanja među nama; muškarac posjeduje samo dio onoga, što ženu potpunoma ispunjava. Ona ne treba da se mišlju uzvine (žena nije rođena za muku puta do beskonačnog), ona treba tamo da stigne lako, na krilima fantazije i duše.

Kako se jednostavna mora mladom djevojčetu činiti beskonačnost. Isto toliko jednostavna kao ona pomisao, da svaka ljubav mora biti sretna. Mlada djevojka svuda nalazi beskrajnost. Smjelim skokom, ženskom lakoćom, dopire ona do nje. Kako je pak muškarac nezgrapan. Neće pokušati nijedan skok, a da nije odmjerio razmak. Uzima zalet, zazire pred zaprekom, ponovo se vraća, iznova uzima zalet. Konačno skače i pada. Djevojka čini sasvim drugačije. Ponegdje se u planinama vidi, kako visoko strče dvije stijene. Između njih bezdan, pogled u užasnu dubinu. Čuo sam za takvo jedno mjesto — nijedan muškarac nije nikad pokušao taj skok, ali ga je pokušala neka mlada djevojka: još i danas zove se to mjesto Djevičin skok. Ja to vjerujem; da, ova priča priprostih ljudi čini mi se opojnom, jer o mladim djevojkama rado vjerujem i najnevjerojatnije. Kako smiješno, naprotiv, djeluje zalet muškarca, iz njegova naprezanja prosuđujemo domet skoka. No skok treba da siže sve do u beskonačnost, a u tome ne pomaže nikakvo naprezanje. A tko je ikada vidio djevojku da uzima zalet? Zar nije glupost tako nešto sebi predstaviti? Kada trči, onda je njeno trčanje šala, zabava, prilika da pokaže svoju ljupkost. Zamislite sebi djevojku, koja uzima zalet — to znači razdvajati, što je kod žene nerazdvojno. U biti

zaleta postoji neka dijalektika, nešto tuđe ženi. A sada pak sam skok — ženski skok je neko lebdenje. Dospijeva do cilja, a mi ne vidimo nikakav trag napora; još ljepša no prije, stoji ona sada prijeko, i dobacuje nam šaku poljubaca. Svježa, pomlađena, kao kakav cvijet na obronku planine, njiše se djevojka nad dubinama, pred kojima mi užasnuti uzmičemo.

Mora se sprijateljiti s beskonačnošću, predati raspoloženjima; sanjarije i zbilja, istina i poezija valja da se isprepletu — tako će se u beskrajnosti osjećati kao kod kuće. A kad je jednom u tome, onda mora da se probudi erotika, onda je onakva, kao što je ja želim. Onda sam svoju dužnost izvršio, uvlačim vesla, sjedam do nje, i njena jedra nosit će me dalje.

Ako pri tome moram nešto činiti, onda je to: samo ublažiti žurbu kretanja, da ne bismo na odviše silovit i ružan način stigli na cilj. Laki trzaj na konopac od jedara i mi plovimo dalje.

Cordelia se osjeća neprijatno u kući moga ujaka. Najradije je ne bi više posjetila. *Quod non!* Ja iznalazim razlog, zbog kojih ipak moramo ići tamo. Sinoć mi je pri odlasku neuobičajenom srdačnošću stisla ruku. Da, imala je dosta toga da podnese. Kad me ne bi zabavljala sva ta neprirodnost, koju izaziva vjeroništvo, taj bijedni vještački proizvod, ne bih više ni ja izdržao kod mog ujaka.

Jutros sam od nje primio pismo, u kojem govori o vjeroništvu podrugljivije, no što sam to od nje očekivao. Poljubio sam to pismo. To mi je milije od sviju, koje sam primio od nje.

Bravo, Cordelia, tako hoću da bude!

Čudnovato: u Östergade su dvije slastičarnice jedna upravo nasuprot drugoj. S lijeve strane, u prvom katu, stanuje neko malo djevojče; najčešće se skriva iza zavjesa od lake tkanine, ali kome je to poznato, a ima dobre oči, može kroz zavjese prepoznati njen izraz lica. Kome to nije poznato, ili ima loše oči, može da zapazi samo sjenu nekog lika.

Ja spadam u ove druge, ali k onim prvima spada neki mladi oficir, koji se iz dana u dan pojavljuje točno u podne i promatra tu zavjesu. Zapravo me tek ona zavjesa upozorila na tu telegrafsku ljubavnu vezu. Svi su ostali prozori bez zavjesa, takve su zavjese valjda siguran znak, da je netko iza njih zauzeo stalno mjesto.

Jednom se dogodilo prije podne, da sam sjedio u slastičarnici, prekoputa toga prozora. Bilo je podne, i usredotočio sam svu svoju pažnju na taj prozor sa zavjesama. Najednom se mogao raspoznati tamni lik, a u susjednom, nesakrivenom oknu, pojavila se djevojačka glava, kimnula je prijateljski nekoliko puta i opet nestala. Kome je bio upućen taj pozdrav?

Očito nekom muškarcu, jer za neku prijateljicu bi upotrebila manje strastvenosti.

Taj muškarac morao je očito stizati u taj čas ulicom, i ona ga je već izdaleka morala ugledati. Tako je, točno u podne, pojavljuje se junak ove naše male pastirske igre, naš poručnik, na sceni. Odmah sam se preselio u kavanu s druge strane — dakle u kavanu, nad kojom stanuje djevojka. Gospodin poručnik već ju je uvrebao.

Sada, dobro pripazite, gospodine poručniče! Nije to jednostavno, graciozno pozdraviti u prvi kat!

Uostalom, on izgleda sasvim pristao, vitak je, ima dobar stas, orlovski nos i crnu kosu. Trorogi šešir mu izvrsno pristaje.

Sad dolazi!

Ali što je to? Da li su se noge smotale?

Da, tako je to, kad se sva snaga stavlja u oči, onda noge ostanu prikraćene! I još tu sjedi neki klipan iza kavanskog prozora, koji smeta vašim pogledima spram nebesa! Bezobrazluk! Dakle, to baš nije pogled, koji mnogo govori, ali ipak obećaje nešto... No šta to činite gospodine poručniče? On se spotiče, zaista, evo ga gdje leži. Nesreća, nije se to smjelo dogoditi. Tko kao kavalir hoće izazvati pažnju dama, ne smije se opružiti, ne, toga treba kavalir da se čuva. Stvar je malo drugačija kod onih, koji se prave intelektualcima. Taj,

tako reći tone sam u sebi, on se ruši sam u sebe. Ako se on jednom opruzi ne pridaje se tome veća pažnja.

Kako se ta stvar dopala malom djevojčetu? Šteta, što ne mogu promatrati sa obiju strana ovih Dardanela. Dakako, mogao bih nekog dobrog prijatelja postaviti s druge strane, ali ja uglavnom više volim sam opažati, ne može se ni unaprijed znati, što iz toga može za me proizaći, — pa je onda nezgodno imati saučesnika; u najmanju ruku stoji mnogo vremena, da se iz njega izmami, što mu je poznato, i da ga se odvrati na lažni trag.

Dakle, gospodin poručnik počinje mi dosađivati. Groznu upornost posjeduje taj čovjek — paradirati ovdje iz dana u dan u punom sjaju. Je li to vojnički? Da li se za to nosi sablja? Što ne osvojite kuću na juriš i zajedno s njome i djevojku! Drugo nešto bi bilo, da ste neki kandidat, neki licentijat, neki kapelan, kratko rečeno jedan od onih, koji već po svom zanimanju žive od nade. No ja vam opraštam; djevojka mi se, što je češće vidim, sve više dopada. Ljupka je i ima smeđe, vesele oči. Kad vas očekuje, izgleda posvema ozarena i vrlo dražesna. Očigledno je puna mašte, a mašta je najbolji prah za obraze lijepe žene.

Moja Cordelia,

Što je čežnja?

Pjesnici misle uvijek na odvojenost, kada govore o čežnji. Shvaćaju samo čežnju onih, koji se vole, a žive odvojeno. Ja na to ne mislim.

Ja čeznem za Tobom, kada idem k Tebi, kada odlazim od Tebe, čak kada sjedim kraj Tebe.

Može li se čeznuti za nečim, što se posjeduje?

Moja čežnja je vječno nestrpljenje. Moram proživjeti svu vječnost i uvjeriti se, kako si uvijek moja, tek bih se tada mogao posvetiti Tebi i još jednom s Tobom proživjeti svu vječnost — ali onda bez muke čežnje i u dubokoj svijesti sigurnosti.

Tvoj Johannes

Moja Cordelia,

Pred mojim kućnim vratima čeka mala kočija. No koliko je god mala, za me je veća od cijelog svijeta,

jer u njoj ima mjesta za dvoje. Konji su upregnuti, divlji i neukrotivi konji, nestrpljivi kao moja strast, smjeli kao tvoja fantazija. Ako želiš, povest ću Te dalje, moja Cordelia. Dovoljna je jedna Tvoja riječ, da potjera konje, i oni će odjuriti. Neću te odavde odvesti drugim ljudima, ne, otet ću te ovom svijetu. Konji se penju, kočija se diže nad zemlju — već konji lete više svijeta, letimo ka nebu, među oblake. Oko nas brujanje i tutnjava. Sjedimo li mirno? Da li kraj nas juri svijet, ili je to naša divlja vožnja? Da li Ti se vrti, Cordelia? Prihvati se čvrsto za me, ja sam siguran. U kovitlanju posjedujem čvrsto uporište. Držim se jedne misli: mislim na Tebe. Vidim samo jedno — gledam Tebe. Držim se čvrsto: kad bi i propao svijet, i potonula kočija pod nama, mi bismo se držali zagrljeni i lebdjeli bismo u harmoniji sfera.

Tvoj Johannes

To je ipak već i suviše!

Šest sati stoji moj sluga napolju na kiši i buri, a i ja sam izdržao duga dva sata — sve radi tog lijepog djeteta!

Četvrtkom između dva i pet posjećuje Charlotta Hahn neku staru tetku. I zar da baš danas ne dođe, kad je toliko želim vidjeti?

A zašto zapravo toliko čeznem za njom? Ona me dovodi u jedno posve osobito raspoloženje. Pozdravljam je, a ona odzdravlja jednim neopisivo ovozemaljskim, a istovremeno nebeskim pokretom. Samo što se ne zaustavi, kao da će propasti u zemlju, a ipak ima nešto u njenom pogledu, te se čovjek ne bi nimalo začudio, da je vidi odjedamput premještenu u nebo. Imam neki svečani osjećaj kad je vidim, ali moja požuda je svejedno budna.

A ne želim od nje gotovo ništa. Samo taj pozdrav. Ne više, čak ni onda, kada bi mi to htjela dopustiti. Upravo me njen pozdrav dovodi u ono rijetko raspoloženje, koje zatim poklanjam Cordeliji.

Sigurno je prošla neprepoznata. Teško je paziti na mladu djevojku, ne samo u komediji, već i u životu.

Bilo bi potrebno imati onoliko očiju koliko i prstiju. Postojala je neka nimfa Cardea, kojoj je bilo najveće zadovoljstvo da zadirkuje muškarce. Živjela je u šumi i odmamljivala bi zaljubljene u najgušće šipražje, a zatim bi nestala. To isto namjeravala je i sa Janusom, ali je tu izgubila igru, jer Janus je imao oči i u zatiljku.

Moja pisma postižu svoju svrhu.

Duševnu, ne erotsku.

Da bih probudio njenu erotiku, nisu mi potrebna pisma, dovoljni su mali listići. Štogod više erotika postaje značajnija, utoliko mora moje pisanje postati kraće. Tim će sigurnije polučiti svoju erotsku poentu.

Moram ironijom rashlađivati Cordelijina osjećanja, kako ne bi postala sentimentalna. Tako će se samo povećati njena pohlepa za mojim pismima, listići treba da izdaleka omogućuju slutnju vječnosti. Čim počne u njoj svitati ta slutnja, treba zaruke raskinuti.

Moram se tome tako dugo opirati, dok joj se ta slutnja ne javi u liku samostalnog vlastitog čuvstva: tako reći kao ispunjenje njene najdublje želje.

Tad je upravo tamo, gdje sam je i želio.

Moja Cordelia,

U ovom gradu živi mala porodica, neka udovica sa tri kćeri.

Jednog poslijepodneva, oko pet sati, u rano ljeto, vrata se salona polako otvoriše, a netko je osmatrao sobu.

Bijaše tu djevojka, koja je sjedila za klavirom.

Vrata su se ponovo zatvorila, ostao je samo uzani otvor; tako je stranac mogao nesmetano dalje prisluškivati.

Da je svirala neka umjetnica, vrata bi se, vjerojatno, ponovo sasvim zatvorila.

Djevojka je svirala neku švedsku melodiju. Pjesma je govorila o prolaznosti mladosti i ljepote. A ljepota i mladost te djevojke prkosile su ipak tim riječima.

Tko će biti u pravu?

Kako tiho i melanholično odzvanja pjesma. Valja li to pitanje razriješiti sjetom? Ah, ne, melanholija nije

u pravu. Zar znače nešto za mladost te gorke meditacije? Sto bi jutro sa večeri? Tipke se trzaju i drhte, duhovi rezonance su smušeni i više se međusobno ne razumiju — čemu ta žestina, Cordelia moja, čemu ta strast?

Kako daleko mora neki doživljaj biti iza nas, da bi to bila uspomena? Da ga čežnja uspomene više ne može doseći? Većina ljudi ne može predmetom sjećanja smatrati događaj, koji im je vremenski blizak, kao ni onaj, koji je suviše daleko. Za me ne vrijede takve granice. Što sam jučer doživio, već je hiljadu godina iza mene. A sjećam se toga, kao da sam to jučer doživio.

Tvoj Johannes

Moja Cordelia,

Želim Tebi, svojoj pouzdanici, povjeriti jednu tajnu.

Kome da je saopćim? Jeki? Odala bi me. Zvijezdama? Hladne su. Ljudima? Ne bi me razumjeli.

Samo ti smiješ to saznati, jer ćeš znati to zadržati.

Postoji djevojka ljepša no san duše moje, čišća no svijetlo, dublja no praizvor mora, ponosnija no let orla — (nagni se k meni, da ti mogu u uho šapnuti) — ljubim tu djevojku više od svoga života, jer je moja najveća želja; ljubim je dublje no jad duše u njenoj samoći; s više čežnje no pustinjski pijesak kišu; moje je srce nježnije vezano uz tu djevojku no majčinski pogled za svoje čedo, svesrdnije no što je bogomoljac vezan uz svoga Boga, žilavije no biljke za svoj korijen.

Vidim te zadubljenu i zamišljenu, glava ti se spušta na grudi, a prsa ti se uzdižu, da bi je poduprla.

Da li si me razumjela, Cordelia, doslovce razumjela? Nisi li nešto prečula. Moram li sebi izmoliti Tvoju potvrdu? Hoćeš li sačuvati moju tajnu, mogu li u to biti siguran?

Čuo sam za ljude, koje strašni zajednički zločini obavezuju na vječnu šutnju.

Povjerio sam ti svoju tajnu, sadržaj svoga života. Ne moraš li dakle, i Ti meni govoriti, ne moraš li mi reći nešto, što je toliko lijepo i čedno, te bi bile potrebne natprirodne sile, da se to izda?

Tvoj Johannes

Moja Cordelia,

Nebo je zastrto tamnim kišnim oblacima, koji sliče crnim obrvama nad nekim strastvenim licem; stabla se u šumi ljuljaju i previjaju u nemirnim snima.

Osjećam se, kao da sam te u šumi izgubio. Pričinja mi se, da se za svakim drvetom nalazi žena, koja ti je nalik; kad krenem prema njoj, ona se sakrije za drugo stablo.

Zar mi se nećeš pokazati?

Tako sam zbunjen. Stvari oko mene gube obrise i rasplinjuju se u moru magle, iz kojeg se pojavljuju i nestaju likovi, koji su ti slični. Tebe ne vidim. Nemirno lebdi Tvoja slika na valu moje strasti. Sretan sam, kad ulovim makar jedan Tvoj mig.

Zašto?

Da li je to bogata jedinstvenost Tvoga bića ili moja uboga mnogostrukost?

Tebe ljubiti, zar to ne znači ljubiti svijet?

Tvoj Johannes

Kad bih mogao moje razgovore s Cordelijom točno zabilježiti! Bili bi zanimljivi! No uviđam, da je to nemoguće. Kad bih ponovno iznašao svaku riječ, koja je među nama izmijenjena, ono, što među nama treperi, onu pravu srž razgovora, ono nenadano, lirsko, što sačinjava život nekog razgovora, sve se to ne bi dalo ispričati.

Govorim većinom nepripremljen — to leži u biti nevezanog razgovora, pogotovo erotskog. Pamtim uvijek samo sadržaj mojih pisama, a time i raspoloženje, koje su izazvali kod Cordelije. Nikada je, dakako, ne pitam da li je pročitala pismo. Lako se mogu u to uvjeriti. Ne spominjem nikada naša pisma, barem ne neposredno, ali pazim na to, da neka tajna povezanost

spaja naše razgovore i pisma; tako mogu dojam, koji postižu pisma po volji produbiti ili oslabiti. Mogu je učiniti nesigurnom. Ona može pisma čitati iznova i ponovo iznova i nadgledati svoja osjećanja.

Ona se izmijenila i još se mijenja. Živi u nekom duševnom stanju, koje bih ja nazvao panteističkom smjelošću. Simptomatičan je naročito njen pogled. Neko drsko, gotovo isuviše drsko očekivanje, zrcali se iz tog pogleda. Često mi se čini, da traži nečuveno i da je pripremna ugledati ga idućeg časa. Izgubljenim pogledom, ne videći što je neposredno pred njom, traži čudo. Smion, odviše smion je njen pogled, ali očekivanje, koje on izražava nije neko više osjećanje vlastitog Ja, neka smjelija požuda, nego prije neka sanjarska molba.

Jučer je rekla, da imam nešto kraljevsko u svome načinu. Da li želi, da se pokori? Neću to dozvoliti. Tako brzo ne smije podleći.

Apropos, cijenjena Cordelia, nemaš ti ni tako krivo, ima nečeg kraljevskog u meni; ali ti ne znaš, gdje se nalazi carstvo, kojim ja vladam. Ja vladam vrhovima osjećanja. Nalik Eolu, krijem ih u sebi, dopuštajući čas jednom, čas drugom, da provali.

Moram joj polaskati, uveličati njen samoosjećaj. Moram je poučiti, da razaznaje Moje i Tvoje; moram joj dokazati, da sve njoj pripada.

No, oprez i razmišljanje! Moram i sebe uzdignuti toliko visoko, da jedva za nju ostane još neko više mjesto; rijetko se sam spustiti. Ono prvo je pravi put prema duhovnom, drugo put prema erotskom.

Da li mi je što dužna?

Ipak ne. I da li bih to mogao željeti? Ne. I suviše se razumijem u erotske stvari, a da bih mogao doći na tako sulude misli.

I kad bi bilo baš tako, tad ne bih smio žaliti nikakav trud u nastojanju, da to zaboravi; čak bih morao i svoju vlastitu svijest uspavati. Svaka mlada djevojka je u neku ruku Ariadna. Ona ima konac, pomoću kojeg možemo naći put kroz labirint njena srca — čak i onda kada se ne umije sama služiti koncem.

Moja Cordelia,

Reci — pokoravam se. Tvoja je želja meni zapovijed. Tvojoj molbi ne mogu odoljeti. Najmanja Tvoja želja je za me dobročinstvo.

Ne služim Ti kao sluga, koji Tvoju volju ispunjava kao volju nekog tuđinca. Kada Ti zapovijedaš, tada je Tvoja volja moja. Ja sam kaos duše, koji čeka Tvoju stvaralačku riječ.

Tvoj Johannes

Moja Cordelia,

Ti znaš: volim sam sa sobom razgovarati.

Mogao bih reći: Sebi sam najzanimljiviji od svih svojih poznanika.

Ponekad strahujem, da bi u razgovorima, mojim razgovorima sa samim sobom, moglo ponestati građe. Otkada Tebe imam, više se ne plašim toga. Sada sam sa sobom pričam o Tebi, s najzanimljivijim čovjekom raspravljam o najzanimljivijem, jer ja sam sebi samo zanimljiv čovjek, no Ti si zanimljivost sama.

Tvoj Johannes

Moja Cordelia,

Možda vjeruješ, da Te tek odnedavna ljubim; misliš možda, da sam već ranije ljubio.

Događa se, da neki stari, skupocjeni tekst na pergamentnom rukopisu bude prekriven bezvrijednom pisanijom. Istraživač će to odmah prepoznati. On zna sredstava, pomoću kojih će odstraniti kasniji rukopis i stariji će čisto i jasno izbiti.

Tako si me i Ti naučila, da nađem samog sebe. Zaboravljeno je, nestalo je sve, što nije Tvoje, pojavilo se prastaro, a istovremeno ipak božanski mlado pismo, i ja nalazim, da je moja ljubav prema Tebi stara kao i ja sam.

Tvoj Johannes

Moja Cordelia,

Može li postojati carstvo, koje se svađa sa samim sobom. Mogu li ja postojati, ako sam sa sobom u zavadi, ako se sa sobom prepirem radi Tebe i radi toga,

da bih našao mira u pomisli (kad bi bilo moguće da se umirim), da Te ljubim?

Kako da nađem spokojstvo? Uvijek je prisutna neka svadljiva sila, koja želi drugo; koja želi dokazati, da je baš ona ta, koja najusrdnije i najdublje ljubi.

Da, kad bih ovu borbu trebao voditi protiv nekog protivnika, kada bi bilo nekog, koji bi se usudio da Te voli (ili bi se usudio da te ne voli — za me bi to bilo jednako zlo), tada bi za mene bilo lako.

No borba u vlastitoj duši i strast, koja se sama sa sobom posvadila, proždire me.

Tvoj Johannes

Bježat ćeš, djevojče malo? Sakrit ćeš se u šumi? Tada ponesi i svoj teret!

Kako to lijepo izgleda, kada se sagibaš — koje li prirodne ljupkosti! Pokaži, što je to! Svežanj pruća — ah, takvo stvorenje pa mora nositi terete.

Kao kod kakve plesačice otkriva svaki pokret savršene oblike; uske bokove, napete grudi, nabrekli uzrast, svaki bi učitelj plesa bio zadovoljan tobom.

Smatraš, da to sve nije ništa? I da su otmjene dame ljepše od tebe? Ah, što ti, dijete, znaš o dvoličnosti svijeta! Pođi samo, pođi sa svojim teretom, pođi duboko u šumu, koja se proteže beskrajne milje daleko, sve do plavih brda! Možda i nisi seoska djevojka, već si začarana kraljevna. I služiš nekog okrutnog čarobnjaka, koji te tjera da skupljaš granje po šumi.

Tako to biva u bajkama ...

Zašto ne pođeš dublje u šumu? Ako si doista seljačka djevojka, onda moraš ovuda, baš pored mene, prijeći prijeko u selo. Pođi samo onom stazom, što se kao u igri vijuga između stabala, moje oči te slijede. Samo se okreći za mnom, slijedim te pogledom, da, slijedim te samo pogledom! Nikakva me čežnja ne mami, mirno sjedim kraj ruba staze i pušim svoju cigaru ...

Možda drugi put...

Jeste, pogled ti je vedar, dok se okrećeš... a tvoj je lagani hod zavodljiv. Već znam, kuda te vodi tvoj

put, kročiš u šumsku osamljenost, gdje se u tišini može čuti, kako drveće i trava šapuću. Nebo ti je sklono, zamata se u oblake i baca tamne sjene, zatvara zavjese nad tobom. Zbogom, lijepo dijete, zbogom i mnogo ti hvala za tvoju blagonaklonost! Bio je to zgodan trenutak, nježno raspoloženje, ne dovoljno prisno, da bi me primamilo, ali bogato unutarnjim uzbuđenjima.

Kad se Jakob pogađao sa Labanom o plaći za svoju službu, pogodili su se, da će Jakob čuvati bijele ovce, a kao nagradu za to da će primiti svu šarenu jagnjad, koja će se ojanjiti u njegovu stadu; stoga je stavljao crne i bijele štapiće u pojilo da bi ih ovce gledale.

Tako želim, da i Cordelia stalno mene ima pred očima.

Ona, naravno, misli, da je to samo pažnja s moje strane. No ja znam, da se time otupljuje njeno zanimanje za sve strano, da dospijeva u jedno stanje, u kojem svuda vidi samo mene.

Moja Cordelia,

Zar da Tebe zaboravim? Zar je moja ljubav izrod sjećanja?

Kad bi vrijeme izbrisalo sve, što je zapisano u njegovim pločama, kad bi moglo ukinuti samo pamćenje, moji bi odnosi prema Tebi ostali isti, njih ne bi mogao zaboraviti. Zar Te mogu zaboraviti?

Zaboravio sam samog sebe, da bih se mogao sjećati Tebe. I kada bih Tebe zaboravio, morao bih najprije tražiti ponovno sebe, i kad bih se onda našao, našao bih i Tvoju sliku u sebi.

Zar te mogu zaboraviti?

Postoji stara slika, koja predstavlja Arijadnu. Skočila je sa svoga ležaja i puna strepnje gleda za brodom, koji napetih jedara odilazi. Kraj nje stoji Amor s lukom i tetivom i plače. No iza nje stoji neki ženski lik sa šljemom na glavi. Misli se, da je to Nemezis.

Predstavi sebi tu sliku malo izmijenjenu.

Amor više ne plače, njegovu luku više ne nedo-

staje tetiva (zar bi Ti bila manje lijepa, kad bih poludio?), Amor se smješka i napinje luk. Niti Nemezis ne stoji više mirno, i ona je nanišanila. Na lađi, koju prikazuje ova stara slika, stoji muškarac pored kormila, smatra se da je to Tezej.

Ali na našoj slici je to izmijenjeno, on više ne teži da ode odatle, već čeznutljivo gleda unatrag. Širi ruke, kaje se, ludilo ga je napustilo; ali brod ne staje. Amor i Nemezis gađaju. Istovremeno im lete strijele. Pogađaju ga, obje ga pogađaju u srce: njegova ljubav je Nemezis, presuda.

Tvoj Johannes

Moja Cordelia,

Kažu, da sam zaljubljen u samoga sebe.

Nije čudo. Ljubim samo Tebe, odakle bi ostali znali, da uopće umijem ljubiti.

U sebe sam samog zaljubljen. Zašto? Jer volim Tebe, jedino Tebe, i jer sve pripada samo Tebi. Volim sebe samoga zato, što i ja pripadam Tebi, i kad Tebe ne bih više volio, bio bih i sebi neprijatelj.

To što svijet smatra krajnjim egoizmom, za Tebe je, koja znaš, najplemenitija simpatija; što svijet smatra trijeznim samoodržanjem za Tvoje je svete oči moje oduševljeno samouništavanje.

Tvoj Johannes

Uvijek sam se bojao, da bi razvoj moje stvari mogao zahtijevati i odviše vremena. No Cordelia tako brzo napreduje, da moram staviti sve u pokret, kako bih je održao u napetosti.

Ni pod koju cijenu ne smije prije vremena posustati. Prije vremena, to znači: za nju prekasno.

Ljubav ne bira izgažene staze, taman pogodne za brak. Neki zaljubljenik, koji se vraća kući iz Noddeboa neće ići uzduž jezera Esrom — iako taj put nije no lovačka staza. Ipak je to prokrčena staza, a ljubav traži svoj vlastiti put. Zaljubljenik ide poprijeko, kroz šumu.

A ako ide ruku pod ruku s dragom, međusobno će se razumijevati i sve, što su prije samo nejasno naslućivali, kroz patnju i zanos postaje jasno. Ne osjeća se, da netko postoji u blizini.

Tako, ova bukva vas je promatrala?

Pod njenom ste krošnjom sebi priznali svoju ljubav?

Sjećate se još, kao da je to jučer bilo? Kako ste se prvi puta ugledali, kako ste pri plesanju prvi puta jedno drugom pružili ruku, kako ste se rastali tek u jutarnjim satima, i kako jedno drugom nije htjelo ništa da prizna.

Zaista zgodno, prisustvovati takvom tečaju za podsjećanje.

Tada su valjda otpočinuli pod ovim drvetom, zakleli se jedno drugom na ljubav i zapečatili ugovor prvim poljupcem.

(Ah, to su bogata raspoloženja, i sve se to odnosi na tebe Cordelia!)

Ova bukva bila im je, dakle, svjedok.

Dakako, drvo je, kako mi se čini, za to vrlo pogodno, no ipak ne posvema. No, vi smatrate da je nebo bilo prisutno? Ah, nebo, to je vrlo apstraktan pojam! Shvaćate li, dakle, zašto ste dobili još jednog svjedoka! Moram li ustati, kako bi vi primijetili, da sam ovdje? Ne, možda me poznaju, i tada bi sve propalo.

Moram li se, dakle, kada oni odlaze, dići i nagovijestiti im da sam bio prisutan? Da je barem netko bio ovdje? Ne, ne bi imalo smisla. Neka vjeruju u svoju tajnu, dotle dok me to veseli. Tako su potpuno u mojoj vlasti, i moći ću ih razdvojiti, kad god zaželim. Poznajem njihovu tajnu, mogao sam je, dakle, saznati samo od njega ili od nje, no, od nje, to bi bilo valjda teško moguće: dakle od njega! Fuj i bravo! Skoro da je to zloba! No, to ćemo još vidjeti. Ukoliko mogu preko nje steći estetski doživljaj one jasnoće, koja je meni potrebna, a koji bi mi inače izmakao, onda će njih dvoje morati platiti! Šta se tu može?

Moja Cordelia,

Siromašan sam, ali po Tebi sam bogat. Sve je u meni tamno, ali Ti si moje svijetlo. Ništa ne trebam, jer si Ti moja. Kako bih mogao posjedovati još nešto drugo! Sigurno je protuslovlje, da bi onaj nešto posjedovao, koji sam nije u svojoj vlasti.

Sretan sam kao kakvo dijete, koje ništa ne može i ništa ne treba. Ništa nemam i samo sam Tvoj. Ništa nisam i sam sam prestao da budem bilo šta, kako bih u potpunosti pripadao Tebi.

Tvoj Johannes

Moja Cordelia,

Tko sam?

Kroničar sam Tvoga trijumfa.

Plesač, koji se stidi svoje nezgrapnosti, dok Ti lebdiš lakom gracijom.

Grana sam, na kojoj otpočivaš, umorna od svoga leta.

Kontrapunkt uz Tvoj krasni sopran, da bi ga još više uzvisio.

Težina zemlje, koja privlači Tvoje tijelo, masa, prah i pepeo. Ti si duša i duh.

Tvoj Johannes

Moja Cordelia,

Ljubav je sve.

Za onoga, koji ljubi, ništa više nema značenje samo po sebi. Stvari mu vrijede samo po značenju, koje im daje ljubav.

Kad bi netko morao svojoj djevojci priznati, da je zauzet jednom drugom, stajao bi kao kakav zločinac pred njom, a ona bi bila ogorčena. No Ti bi, to znam, u takvom saopćenju vidjela samo izraz poštovanja. Ti znaš, da bi bilo nemoguće, da sam ljubio drugu; a Ti također znaš, da ljubav baca preobražavajuće svijetlo na sve. Ako jednoj drugoj ukazujem poštovanje, to ne činim, da bih sebe uvjerio, kako ne ljubim nju, već Tebe, ta to bi bila drskost. Ne, duša je moja puna Tebe, ona postaje po Tebi mit.

Tvoj Johannes

Moja Cordelia,

Moja me ljubav razjeda.

Samo mi je preostao glas i on Ti zaljubljeno došaptava, da Te ljubim. Je li Ti dosadio taj glas? Svuda Te slijedi; kao kakvom lepršavom haljom zaogrćem svojom dušom Tvoje čisto biće.

Tvoj Johannes

Moja Cordelia,

U starim se pričama govori o rijeci, koja se zaljubila u neku djevojku. Moja duša je rijeka, koja Te ljubi. Čas teče tiho i zrcali čistu i jasnu sliku Tvoju; čas zatim dižu se valovi i ona guta Tvoju sliku i neće više da je vrati; ili se površina vode namreškava, i blagi se valovi igraju Tvojom slikom; ponekad rijeka gubi Tvoju sliku, tada njena voda pocrni i ruje očajno po vrtlogu, koji ključa.

Moja je duša rijeka, koja Te ljubi.

Tvoj Johannes

No, iskreno rečeno, znao bih ugodnije i prikladnije sredstvo za putovanje, za to zaista nije potrebna mašta. Voziti se taljigama pored nekog prostačine, to će svi smatrati lošim.

To se može prihvatiti za prvi čas. Komad puta može se proći, u redu; dolazi vozilo, penjemo se i vozimo jednu malu milju, nitko nam ne siječe put, dobro, dvije milje, ne škodi nam, mirni smo i osjećamo se sigurnima; štaviše, nalazimo kraj ljepšim no inače, i već smo prevalili treću milju. Uh, eto gdje mora ususret da nam dođe ovakav jedan Kopenhažanin. Tko bi to očekivao, ovako daleko napolju na drumu. Zaista je to Kopenhažanin, to se odmah može zamijetiti po čitavom odijevanju.

I taj način, kojim promatra, tako određeno, tako procjenjujuće i pomalo ironično. Jeste, dijete moje, tvoj je položaj malo neugodan, kola su preniska, i ti na njima sjediš kao na nekom istaknutom položaju.

Pravo vam budi. No moja bi vam kola stajala na raspolaganju, i bio bih slobodan, da vam ponudim

ugodno mjesto, ukoliko bi vam se sviđalo sjediti kraj mene. Ukoliko ne, dobro, spreman sam, da vam stavim na raspolaganje čitavu klupu; sjest ću na bok i smatrat ću svojom čašću, da vas dopremim do vašeg cilja.

Ne, slamnati šešir nije dovoljan zaklon od bočnog napada. Sagibajte glavu, koliko god hoćete, ipak mogu da promatram vaš lijepi profil. Oho, kočijaš me pozdravlja! No, tako i treba, da seljak pozdravlja otmjenog građanina.

On vozi brže. No ne, nećete mi umaći. Ondje preko je neka krčma i seljak je odviše pobožan, da ne bi ondje obavio neku malu pobožnost. Ja ću se s njime upustiti, dobro znam postupati s takvim ljudima. Moj će poziv biti neodoljiv i djelovanje neće izostati.

On ulazi u krčmu, a vi ostajete sami da sjedite na kolima.

Bog zna, kakvoj vrsti djevojaka pripadaš? Možda pastorska kći sa sela? Ne, suviše si elegantno i zgodno odjevena; taj bi gospodin župnik morao odista da ima masnu župu. Ili, da nije kakva mala namiguša? Zasitila si se kočije, odlaziš na mali izlet u selo i usput bi pristala i na kakvu malu pustolovinu? Nije nemoguće.

Seljak je glup. Ni na što ne zna da odgovori. Samo piti, u to se razumije... Samo loči, stari, nemoj da se sustežeš!

Ma ne, ta to je gospođica Jespreson, kći komercijalnog savjetnika. Ta mi smo znanci. Jednom sam je vodio u Bredgade, vozila se u kočiji meni ususret i nikako nije mogla da otvori prozor; ja sam nataknuo naočale i zabavljao sam se gledajući za njom. I onda je to bila nezgodna situacija. Kola su bila dupkom natrpana ljudima, te se čovjek nije mogao maknuti. Uostalom, ni njen sadašnji položaj nije baš ugodan. Jasno je kao na dlanu, da smo jedno za drugo predodređeni.

Kažu, da je to malo djevojče sklono romantici; očito je i poduzela mali izlet na svoju ruku.

Eto gdje dolazi kočijaš; teško nakićen, fuj, ta seljačka bagra! No, ima i gorih ljudi.

Da, gospođice, sad ćete odista morati sami kočijašiti, sad postaje romantično.

Vi otklanjate moju ponudu? Kažete, da je i ovako sasvim dobro? Ne, tako lako nećete sa mnom izaći na kraj. Znam ja vrlo dobro, što vi namjeravate. Vozit ćete se još jedan mali komad, toliko da izmaknete mojim očima, potom ćete sići i nestati u šumi.

Vadim pušku i lovačku torbu iz svojih kola.

Sada vam već ne preostaje ništa drugo, sada se morate pomiriti s time, da ću vas pratiti; ta inače bi vam se lako moglo što desiti.

Nemojte biti tako uplašeni! Odmah ću se oprostiti. Ta htio sam vas samo malo prestrašiti, to mladim djevojkama tako lijepo pristaje. Budite sasvim bez brige, molim! Postaje veselo, i vi ćete se tome smijati.

Nisam htio ništa drugo do da stvorim zanimljivu situaciju. Ne spadam ja među one, što napadaju mlade djevojke. Volim slobodu, i sve, što mi ne daju drage volje, neka slobodno zadrže za sebe.

Ne, to morate uvidjeti, da tako ne možete dalje putovati. Ja ću u lov. U dvorištu mi stoje kola, već su zapregnuta. Možete smjesta zauzeti mjesto, i moj će vas kočijaš, odvesti, kamo god želite. Koliko mi je god žao, ne mogu sebi dozvoliti zadovoljstvo, da vas pratim. Veže me jedno lovačko obećanje, a lovačka obećanja su, kao što znate, svetinja!

Ona zahvaljuje i prihvaća.

Vidite, sada Vam je ušteđeno, da se zbunite, kad me budete ponovo vidjeli; u najmanju ruku nećete se morati više zbuniti, no što bi vam dobro stajalo. Jedino vam, dakle, preostaje, da ovo smatrate veselom pustolovinom, da joj se pomalo smijete i da me se kadikad sjetite. Više ne zahtijevam. Čini se, da to nije mnogo, ali meni je to dovoljno. To je neki početak, a za započinjanje pustolovina imam naročiti talenat.

Jučer se kod tetke bilo skupilo društvo.

Predviđao sam, da će se Cordelia latiti svoga veziva, pa sam u njemu sakrio mali papirić. On ispade, i ona ga podiže uzbuđena od čežnje.

Uvijek treba znati iskoristiti situaciju. Ne da se ni sagledati, koje se sve prednosti mogu iz toga izvući. Najbeznačajnije pisamce može pod izvjesnim okolno-

stima biti vrlo značajno. Nije više imala prilike, da sa mnom porazgovori; udesio sam tako, da sam jednu od dama otpratio kući. Tako mora čekati do danas. To je dobro, imat će, dakle, vremena, da dojam djeluje na njenu dušu. Uvijek izgleda tako, kao da smjeram tome, da joj pružim svaku moguću pažnju. No meni uopće nije stalo do toga. Što ja hoću, samo je ovo: treba svuda da sretne moju misao, da bude svuda od mene iznenađena.

Ljubav ima svoju vlastitu dijalektiku.

Jednom sam bio zaljubljen u neku mladu djevojku. Prošlog ljeta vidio sam u Dresdenu neku glumicu; sličnost na prvi pogled. Htio sam se upoznati s njome. Uspjelo je, ali sam odmah osjetio, da je sličnost bila vrlo mala.

Danas sam na ulici vidio jednu damu, koja je na vlas sličila onoj glumici.

I tako sve dalje do u beskonačnost.

Moje misli kruže oko Cordelije, puštam ih kao anđele, da izlijeću i da lebde oko nje. Kao što su golubovi upregnuti u Venerina kola, tako i ja prežem svoje misli, poput ptica, pred njena trijumfalna kola.

Vedra je i bogata poput djeteta i svemoćna kao božica; idem uz nju.

U stvari, mlada djevojka jest i ostaje venerabilna, remek-djelo prirode i života. Nitko to ne zna bolje od mene. Šteta, da zadovoljstvo traje samo tako kratko.

Ona mi se smiješi, pozdravlja, maše mi kao da mi je sestra. No tad je pogledam i ona se podsjeti da je moja dragana.

Ljubav ima mnogo položaja. Cordelia napreduje. Već mi sjedi na koljenima, meko i toplo se njene ruke ovijaju oko moga vrata. Lako, kao da joj je tijelo bez težine, naslanja se o moje grudi; jedva da me njeni nježni oblici dodiruju; ljupko me to biće ovilo lagašno poput cvijeta.

Oko joj se skriva za trepavicama; grudi su joj blještavo bijele kao snijeg i tako glatke, da mi pogled klizi, kada želi na njima počivati, ili ako grudi zadršću.

I taj drhtaj — da li je to ljubav?

Možda. Ili je to sanjarska slutnja ljubavi. No još joj nedostaje snage. Slobodno me drži u zagrljaju, poput oblaka, meko kao dašak vjetra; cjeliva me neodređeno kao nebo more, blago kao rosa cvijet, svečano kao more odsjaj mjeseca u vodi.

Tu strast nazvao bih naivnom strašću. No ubrzo će stupiti u novu sferu. Nema više šale, kad nastupi ta promjena. Počet ću da se povlačim, ona će sve učiniti, da me zadrži, tada joj neće ostati nikakvo drugo sredstvo do erotike, koja će tada poprimiti sasvim drugo značenje. Postat će oružje, koje će upotrebiti protiv mene.

Moja je strast refleksivna, misaona. Ona se, međutim, bori za sebe samu, jer dobro naslućuje, da ja u sebi nosim ono erotsko; tako se ona bori za sebe i želi mene savladati. Teži za jednim višim oblikom erotike. Dok sam iz nje izmamljivao prve iskre erotskih osjećanja, dao sam joj naslutiti nešto malo od onog, čemu će je moja hladnoća sada potpunoma priučiti, štaviše, vjerovat će, da sama to otkriva. Izvršit će prepad na mene, vjerovat će, da je smjelija od mene, smatrat će, da me zarobila. Time će steći njena strast konkretan cilj, postat će energična, konzekventna i dijalektična; njen će poljubac biti totalan, njeni zagrljaji više neće biti hijatični.

Kod mene traži svoju slobodu i što je više potčinjavam, tim je prije nalazi. Zaruke se kidaju. Kad stignemo dotle, treba malo doći do daha, kako se ne bi u tom uzbuđenju dogodilo nešto ružno. Tada ću posljednji put privući svu njenu strast na sebe, i bit će moja.

Prije sam se preko Edwarda indirektno brinuo za njenu lektiru, sada to činim direktno. Pružam joj, što smatram za najbolje: mitologiju i bajke.

No ona ima, kao i u svemu drugome, punu slobodu: osluškujem svaki njen dah, i samo ako je potrebno, prethodno joj ga vješto dajem do znanja.

Ne, neka služavka u zoološkom vrtu, to nije za me. Takvo što dolazi samo jednom godišnje i onda još hoće, da ima nešto od toga.

Naravno, da je natakla šešir, a ramena ogrnula šalom, nacifrana je, koliko god je moguće, tako da je užas pogledati.

I onda smo, naravno, veseli, onom divljom, ružnom i lascivnom raspoloženošću. Eto ga, park Frederiksberg, čim dolaze nedjeljom poslije podne, već sam i ja prisutan. Onda se sve odvija pristojnije, odgojenije, raspoloženost je tiša i distingviranija. Vi, koji se ne želite baviti služavkama, časne mi riječi, više gubite nego one. Hrabre čete služavki su najljepša armija Danske. Da sam ja kralj, ne bih vršio smotre borbenih trupa ... a da sam općinski odbornik, predložio bih, da se osnuje dobrotvorni komitet. Razumnim savjetovanjem, upozorenjima, prikladnim pohvalama trebalo bi služavke navesti, da se zgodno i lijepo oblače. Zašto da toliko lijepih, umiljatih djevojaka proživi nezamjećeno? Zašto se ne bi barem jedamput nedjeljom pokazale tako, da i one dožive priznanje? Dakako — ukusno i skromno. Sluškinja ne treba da se ugleda na jednu damu. Zar to ne bi povoljno utjecalo na naše kćeri, kad bi se kasta kućne posluge estetski uzdizala? Otvaraju se neslućene perspektive. Da mi je dano, da doživim to zlatno doba! Kakav bi to tada užitak bio iz dana u dan tumarati ulicama i trgovima i sladiti se pri svoj toj ljepoti!

Odista, kako je smion let moga duha i kako je rodoljubiv! Nije ni čudo, zato sam i došao u Frederiksberg, gdje se nedjeljom pojavljuju sve služavke i ja, dakako, također ... Kao prve, naravno, seoske djevojke, ruku pod ruku sa svojim draganima ili u drugom bojnom poretku: naprijed djevojke, momci iza njih; ili dvije djevojke i jedan momak. Ove čete čine okvir slike, koja se preda mnom odigrava; rado stoje naokolo ili sjede u dugom nizu u drvoredu pred paviljonom. Izgledaju zdrave i svježe, obrazi i haljine su im nešto prekričavo obojeni. Potom dolaze Jitlanke i Finke. Visokog rasta, vitke, ali obučene malo grubo i bez stila. Eto, to bi bio takav jedan zadatak za komitet.

Nastupa i regimenta Bornholm, jedre kuharice, kojima se ne bi trebalo približavati niti u kuhinji niti u Frederiksbergu, jer uvijek dižu nos visoko. Ne bih volio, da nedostaju u toj slici, jer djeluju kao dobar kontrast, ali se s njima ne upuštam. Konačno dolazi garda: djevojke iz Nybodera. Manje visoke, ali čvrste i punačne, nježnog tena, vesele, živahne, pomalo brbljave, ponešto koketne i uvijek bez šešira. Obučene gotovo kao dame, ali bez šala, više vole maramu, bez šešira, ali sa svojim lijepim malim kapicama.

Gle, gle, dobar dan, Marija, zar vas ovdje susrećem? Ta već se dugo nismo vidjeli. Još kod stare gospođe? Da? Dobro mjesto, je li? I sasvim ste sami ovdje? Nitko nije došao s vama, nikakav dragan? Ili je samo bio spriječen, ili ga još očekujete? Kako, vi ga nemate? Ne, to nije moguće. Najdražesnija djevojka u Kobenhavnu, u službi kod tako otmjenih ljudi i tako se zna lijepo oblačiti i... koja ima tako zgodnih stvari! I ova lijepa maramica, što je tu držite! Batist, zar ne? Vezeni porub, to je stajalo svojih deset kruna, na njoj bi vam kakva otmjena dama mogla pozavidjeti. A glace rukavice, čak i svileni kišobran — i takva djevojka nema dragog? Uostalom, ako se ne varam, Jens je bio jedno vrijeme vaš prijatelj, Jens sa drugog kata, kod upravnika. Zaista? Više niste zajedno? Takav zgodan momak ... i imao je dobro namještenje! Upravnik bi mu sigurno povjerio mjesto policajca ili nešto tome slično. To ne bi bila loša prilika! Sigurno ste vi krivi, bili ste prestrogi prema njemu ... Što, bio je već prije zaručen? Ah, to ništa ne škodi... Tako? Loše postupa s djevojkama? To je, dakako, nešto drugo. Ne bih nikad pomislio, da je taj Jens takav momak. Onda ste, dabome, imali pravo, što ste ga otjerali. Djevojka poput vas ne mora da se baci oko vrata prvome, koji naiđe. Vi ćete još naći dobru partiju, za to vam ja jamčim. A kako gospođica Julija! Već je dugo nisam vidio ... tako, tako ... oh, jadnica! E, to mi se kod vas sviđa, što tako lijepo o njoj govorite. Jest, kada je čovjek sam nesretan u ljubavi, onda tek može drugoga pravilno shvatiti! Fuj, koliko ljudi, ovdje se odista ne može razgovarati nesmetano, pođite, lijepa Marijo, ovu-

da, tu je sjenovita staza. Kako su se gusto nadvile grane, da bi nas sakrile od drugih. Ovdje nema nikoga... na daleko i široko ... samo muzika s one strane ... Da Jens nije bio takav, išli bi sada s njime pod ruku; mogla bi da oslukuješ muziku i da budeš nježna prema njemu ... Ta šta je? Žalosna si? Zaboravi ga. A na mene se ne moraš ljutiti, ta došao sam ovamo samo zato, da te sretnem. Znaš li, zašto sam toliko često dolazio k vama? Nisi primijetila, kako sam se uvijek provlačio kraj kuhinjskih vratiju, kad god je to bilo moguće? Treba da budeš moja... sa propovijedaonice ćemo se dati proglasiti... sutra uveče bismo mogli o tome razgovarati ... Dakle, uz stražnje stubište, prva vrata lijevo, dobro ... zbogom, lijepa Marijo! Ne reci nikom, da smo se sreli i o čemu smo razgovarali...

Prekrasno stvorenje! Iz nje bi se nešto dalo učiniti. Kada jednom budem u njenoj spavaćoj izbi kao kod kuće, onda ću se već pobrinuti za najavu. Ja sam uvijek bio za plemeniti grčki ideal ἀνταρχεῖα i posebno mi je uživanje, da župnicima potkopam posao.

Htio bih jednom, da sam iza Cordelije, kada joj uručujem neka od mojih pisama. Dalo bi se lako uočiti, kako ih ona sebi erotski tumači.

Pisma su ipak najbolje sredstvo za osvajanje mladih djevojaka; mrtvo je slovo jače no živa riječ . .. Takva pisma imaju tajanstveno svojstvo, da uspostave komunikaciju. Ostaje se gospodar situacije, neopterećen svojim ličnim prisustvom.

Mlade djevojke žele, koliko se ja u to razumijem, biti same sa svojim idealom, pogotovo ukoliko naročito snažno osjećaju. Ljubljeni može da bude ne znam kako savršena idealna slika, djevojka ipak osjeća, da baš u idealu leži neizmjerno bogatstvo, koje nedostaje —zbilji.

Takvi su trenuci prave svečane pomirbe, treba ih znati primijeniti; ali sa njima treba vješto znati postupati, da se djevojka ne bi zbilji vratila izmorena, nego ojačana. A upravo to mogu postići pisma. U pismu smo nevidljivi svjedok svečanog trenutka, a ipak

pomisao, da je stvarni ljubavnik napisao to pismo, olakšava povratak u zbilju.

Da li bih mogao biti ljubomoran na Cordeliju?

Prokletstvo, da!

No ipak u jednom drugom smislu ...

Ne! Kad bih se najprije zbog nje morao boriti s nekim drugim, i kad bih vidio, da njen razvoj radi toga trpi, da ne postaje ono, što ja želim iz nje učiniti — digao bih ruke od nje, pa da upravo imam najbolje izglede ostati pobjednikom.

Jedan stari filozof kaže, da treba samo zabilježiti sve doživljaje, pa da čovjek već — a da to i ne zna — bude filozof.

Ja sam sada dovoljno vremena u društvu vjernih — zar čovjek tamo ne mora i nehotično postati filozof?

U prvi mah mislio sam na to, da prikupim materijal za sastavljanje malog traktata: »Prilog teoriji poljupca, posvećen svim zaljubljenima od ...« To bi bilo odista dobrotvorno djelo, tim više što, koliko je meni poznato, taj predmet nije iscrpno obrađen; bilo zato, što filozofi smatraju, da je to ispod njihove časti, bilo zato, što se u to ništa ne razumiju.

Na žalost nemam vremena za pisanje te knjige, ali neke zabilješke ću načiniti.

Najvažnije je za ispravni poljubac da su lica, koja to rade, muškarac i žena. Poljupci među muškarcima su neestetični i — što je još gore — lošeg su ukusa. U ideji je samog poljupca, da muškarac ljubi djevojku, a ne djevojka muškarca.

Kad je odnos između muškarca i žene postao indiferentan, onda poljubac postaje beznačajan. To je domaći poljubac, kojim supružnici, u nedostatku ubrusa, otiru usta, kada, nakon jela, kažu »prijatno«.

Ako je razlika u godinama prevelika, gubi poljubac svoj smisao. U nekoj djevojačkoj sobi, napolju u provinciji, imale su djevojke najstarijih razreda poseban izraz za to. Zvali su to »poljubiti gospodina sudskog savjetnika«. Učiteljica je, naime, imala šurjaka, nekog starog umirovljenog sudskog savjetnika, koji je stano-

vao u kući i koji se, s obzirom na svoje godine, smatrao ovlaštenim da cjeliva sve te djevojke.

Poljubac treba da izrazi točno određenu strast. Ono, što se naziva bratskim ili sestrinskim poljupcem nije poljubac, isto kao što nije ni onaj, koji nam dopadne prilikom igranja zaloga, *item* niti oteti poljubac.

Poljubac je simboličan čin, koji postaje besmislenim, ako nema osjećaja, koji bi trebao izraziti; taj osjećaj moguć je samo u sasvim određenim odnosima.

Poljupce razvrstavam s raznih stanovišta.

Prvo, prema zvuku.

Ima praskavih, gromkih poljubaca, muklih i zvučnih; poneki podsjećaju na zvuk, koji nastaje, kad se dere pamučno platno.

Nažalost je nemoguće zapisati sva moja opažanja. Jezik nije dovoljno bogat za to. Na cijelom svijetu nema toliko onomatopoetike, kojom bih ovjekovječio samo one sve nijanse, koje sam sam upoznao u kući moga ujaka.

Drugo, prema stepenu dodira.

Tangirajućih (ja ih nazivam i poljupcima *en passant)* i koherirajućih.

Treće, prema trajanju.

Kratkih i dugih.

Što se tiče ove kvalifikacije po trajanju, ima još i jedna druga podjela, i ja nalazim, da ona jedina može zadovoljiti: prvi poljubac kvalitativno se razlikuje od ostalih, u tome je stvar.

Samo malo ljudi razmišlja o tim stvarima; bilo bi šteta, kada barem jedan ne bi o tome razmišljao.

Moja Cordelia,

Salomon reče: dobar odgovor je poput slatkog poljupca.

Ti znaš, da ja rado pitam; to su mi već često predbacili. Ljudi ne mogu shvatiti, zbog čega pitam. Ti, samo ti jedina razumiješ, zbog čega pitam, samo Ti možeš na to odgovoriti i znaš pravi odgovor, jer dobar je odgovor, to je rekao još Salomon, poput slatkog poljupca.

Tvoj Johannes

Duhovna se i materijalna erotika razlikuju. Do sada sam se samo trudio da razvijem Cordelijinu duhovnu erotiku. Od sada mora moje lično prisustvo poprimiti novo značenje. Sve do sada sam na njeno raspoloženje utjecao samo neupadljivo, sada ću je izazivati.

Već nekoliko dana čitam Fedra, da bih se na to pripremio. On elektrizira čitavo moje biće i izvrsni je preludij. Stari su se razumijevali u erotiku.

Moja Cordelia,

Jedna latinska izreka kaže za nekog pažljivog učenika, da »visi na ustima učitelja«.

U ljubavi postaje sve simbolom, a simbol se opet preobrazuje u zbilju.

Nisam li poput onog pažljivog učenika? No Ti ni riječi.

Tvoj Johannes

Kad ne bih ja bdio nad tim razvojem, kad bi to bio netko drugi, bio bi on, dakako, i odviše pametan, da sam dozvoli, da ga ona vodi.

Kada bih razgovarao s nekim, koji je upućen u misterije vjereništva, rekao bi mi vjerojatno u smjelom erotskom zanosu: U ovoj ljubavnoj igri nedostaje mi najljepši zvuk — razgovor ljubavnika o ljubavi. A ja bih mu tada odgovorio: Dobro je, da ti to nedostaje. Taj ton ne pripada pravoj glazbi erotike, čak niti onda, ako u njoj odzvanja ono zanimljivo. Ljubav je odviše supstancijalna, a da bi mogla naći svoje uzdizanje u brbljarijama. Erotične situacije i suviše su značajne, a da bi ih opteretili brbljarijama. One su šutljive, tihe, a ipak rječite, ali njihova je rječitost kao muzika s Memnonovih stupova. Eros djeluje pokretima, a ne riječima, a kad zbori, onda voli zagonetne nagovještaje i muziku metafore. Erotične situacije mogu biti plastične ili slikovite; ali ako dvoje ljudi brbljaju o svojoj ljubavi, tada to nije ni jedno ni drugo.

Solidno se zaručeni sigurno uvijek sebi dopadaju u takvim brbljanjima — pa to i jeste najusrdnija veza bračnog stania, i daje im sigurnost da njihovu braku

neće nedostajati onog miraza, za koji Ovidije kaže: *Dos est uxoria lites.*

No ukoliko se već mora govoriti, onda treba, ako je moguće, da govori samo jedan. I to valja da je muškarac, i pri tom mora posjedovati one strijele, što su utaknute u Venerin tobolac: nježna laskanja, riječ punu dubokog značenja.

Pa ja i ne kažem, da Eros mora biti nijem; također ne zahtijevam, da se ne bi smjelo razgovarati. No razgovor mora da nosi u sebi ono erotsko; ni u kojem slučaju ne bi se smio izgubiti u prijateljskom razmatranju o dobrim izgledima i tome slično. U tom slučaju je razgovor samo odmaranje od erotskog čina, razbibriga. No sigurno ne više od toga. Takvi razgovori, takve *conjabulationes* imaju, štaviše, nečeg božanskog u sebi, i uvijek mi iznova pričinjava zadovoljstvo, da časkam s mladim djevojkama. Dakako, pojedine mi djevojke dosade, ali u cjelini ne gubim zadovoljstvo pri takvim brbljarijama, kao što ne mogu da izgubim zadovoljstvo ni u tome, da dišem. Ima nešto u takvim razgovorima, rekao bih: neko vegetativno cvjetanje. Razgovori su vezani za zemlju, bespredmetni su, no oni donose tisućstruku ljepotu.

Moja Cordelia,

»Moj i Tvoj«, te riječi kruže kao neka parenteza oko onog malenog, što sadrže moja pisma.

Da li si primijetila, kako se razmak između toga »Moj i Tvoj« sve više smanjuje? Ah, Cordelia, zar to nije lijepo: skraćujem parentezu, time je bogatija sadržajem.

Tvoj Johannes

Moja Cordelia,

Da li je zagrljaj borba?

Tvoj Johannes

Cordelia je većinom šutljiva. Volim to. Njena je priroda odviše duboko ženstvena, a da bi mogla uživati u bljutavim osjećajnim izljevima iz dna srca, za koje babe u suknjama i hlačama misle, da im tako dobro stoje.

A ipak, pokatkad poneka riječ otkriva ono, što ona proživljuje. Tada joj pomažem. To je, kao kad bi iza osobe, koja nesigurnom rukom radi na nekom crtežu, stajao netko drugi, koji bi s nekoliko smjelih poteza cijeloj stvari dao osnovnu osebinu.

Često je i sama iznenađena slikom, koja je tako nastala, ali ostaje u uvjerenju, da odgovara njenoj vrijednosti.

Lovim svaku njenu nuzgrednu izjavu, svaku nabačenu riječ, tek time, što ih joj uzvraćam, poprimaju svoje pravo značenje; poznate su joj i strane istovremeno.

Danas smo bili u društvu.

Nismo prozborili ni riječi. Kad se ustajalo od stola, ušao je sluga i javio, da je netko napolju i da želi govoriti s Cordelijom.

Bio je to služnik, koji joj je donio pismo. To je pismo bilo moje. Namjerno nisam s njome izmijenio za vrijeme jela ni jednu riječ, što ju je sigurno malo začudilo.

Kada je opet ušla, morala je nešto da slaže.

Tako se tajnovitošću stvara erotska atmosfera, koja krči put ljubavi.

Moja Cordelia,

Tko stavlja glavu na brežuljak, gdje se roje vile, tome će se u snu pričinjati vile.

Ne znam, da li je to tako, ali ovo znam: kad glavom počivam na Tvojim grudima i ne sklapam oči, već gledam gore u Tebe, tada vidim lice anđela.

Tko stavlja glavu na brežuljak, gdje se roje vile, ne može mirno spavati. Ne znam, da li je to tako, ali jedno znam sigurno: Kad svoju glavu naslonim na Tvoje grudi, onda u njoj lupa i kuca i nema sna, da se spusti na moje oči.

Tvoj Johannes

Alea iacta est.

Sada dolazi obrat.

Bio sam danas kod nje; misao na nju držala me

zarobljenim, te sam bio samo time zabavljen. Jedva sam obraćao pažnju na nju.

Iznio sam svoju ideju. Sa zanimanjem, koje je raslo, saslušala me. Zatim sam otišao; i sada, kada više nije zabavljena tom mišlju, moralo joj je doći do svijesti, da sam bio drugačiji nego inače. To će biti bolno otkriće za nju, pogodit će je utoliko teže, što je sama. Da sam uz nju, mogla bi izraziti svoje osjećaje. Ovako će to, međutim, biti tek moguće, kad se opet sretnemo. No tada će već mnogo vremena proći, ona će razmišljati o toj stvari, njeni prvobitni osjećaji bit će smeteni sumnjama i bit će oslabljeni. Njena uznemirenost se povećava, pisma izostaju, uzmanjkat će joj erotske hrane, ljubav je sužena.

Možda će me slijediti neko vrijeme, ali dugo to neće podnositi.

Onda će pokušati, da me veže istim sredstvom uza se, koje sam upotrebio protiv nje: erotikom.

Čak su i djevojke veliki kazuisti, kada je potrebno raskinuti neke zaruke. U djevojačkim školama, doduše, ne drže se tečajevi na tu temu, ali sve su dobro upućene u to, kada je umjesno razriješiti neke zaruke.

Najispravnije bi bilo ovu temu dati kao temu za ispit zrelosti na koncu posljednje školske godine. Koliko god da su inače dosadni pismeni sastavi u višim razredima djevojačkih škola — kod ove teme ne bi uzmanjkalo na varijantama, jer ona otvara ženskoj oštroumnosti široko polje rada. A zašto da se jednom ne omogući mladim djevojkama, da upotrebe svoju oštroumnost? I pri tome bi mogle čak dokazati, da li su već dozrele za zaruke ili ne.

Doživio sam jednom jednu vrlo zanimljivu situaciju. Jednog dana nisam kod kuće zatekao roditelje u nekoj porodici, koju sam katkada posjećivao. Ipak sam zatekao obje mlade kćeri, koje su bile pozvale nekoliko svojih prijateljica na poslijepodnevnu kavu. Ukupno je bilo osam djevojaka, sve tako, između šesnaest i dvadeset godina. Čini se, da nisu bile pripremljene na posjetu, bile su, štaviše, služavci naložile, da kaže, kako nema nikoga kod kuće. Ipak sam ja dobio pristup i

odmah sam osjetio, da su mojim dolaskom bile zatečene.

Bog zna, o čemu vijeća osam mladih djevojaka, okupljenih na svetom sinodu.

I udate žene običavaju sazivati ovakve skupštine i tada naročito rado razglabaju o pastoralnoj teologiji. Tad se temeljito obrađuju osnovni problemi: u kojem se slučaju može sluškinja sama poslati na tržnicu, da li je bolje kod mesara robu uzimati na mjesečni račun ili plaćati u gotovom; da li kuharica ima ljubavnika ili ne, te naročito, što treba poduzeti protiv odveć velike prisnosti njihove veze ...

U tome sam ugodnome društvu, dakle, dobio svoje mjesto. Bilo je rano proljeće, i sunce je sa nekoliko smjelih zraka obasjavalo sobu, bili su to vjesnici proljeća, koje dolazi. Bila je pristavljena mirisna kava. A te mlade djevojke! Vesele, zdrave, cvatuće — već su bile prevladale strah, a čega su se i imale plašiti? Ta svaka je umjela svoj posao.

Naveo sam, dakle, razgovor na pitanje, kada je moguće raskinuti neke zaruke. Pogled mi je, kao u leptira, lepršao od cvijeta do cvijeta, počivao čas ovdje, čas ondje, uho mi je slasno uživalo u glazbi glasova, primalo riječi i ispitivalo ih. Ponekad je jedna jedina riječ znala otkriti neko djevojačko srce i njegovu priču. Kako su zavodljivi putovi ljubavi, i kako je zanimljivo ispitati, dokle je svaki pojedini došao.

Čitavo je društvo živnulo. Duh i estetski objektivitet raspršio je svaku zbunjenost, premda se naš razgovor kretao u granicama stroge pristojnosti. Da mi je bilo stalo, bila bi dovoljna jedna jedina riječ, da svu tu dobru djecu dovedem u najtežu nepriliku. No nitko to nije osjećao, pa čak ni mislio na to.

Čas sam vodio razgovor tako, da bi dodirnuo melanholiju, čas bih opet bio objestan i podsticao sve na vedru dijalektičku borbu. Ta je tema pravo vježbalište za sve moguće obrate i skokove.

Najprije sam pričao o nekoj djevojci, koja je krutošću svojih roditelja bila primorana da razriješi svoju vjeridbu; zamalo što time nisam dirnuo svoje slušateljice do suza. Zatim sam opet pričao o nekom čovje-

ku, koji je obećanje povukao s obrazloženjem, da je djevojka previsoka, te da čak nije morao ni kleknuti, dok joj je izjavljivao ljubav. Prigovaralo se, da to nije uvjerljiv razlog, na što je on, međutim, odvratio: Dovoljno uvjerljiv, da postignem ono što želim; na to mi nitko ne može ništa pametna odvratiti.

Zatim sam opet skupu podastro težak slučaj: mlada djevojka raskinula je sama vjeridbu, jer se uvjerila, da zaručnici ne odgovaraju jedno drugome. On želi, da je odvrati od njene odluke i zaklinje se svime na svijetu, da je voli. Na to mu ona odvrati: ako mi zaista pristajemo jedno uz drugo, i vezuje nas prava simpatija, moraš ipak uvidjeti, da nismo jedno za drugo — no, ako jedno uz drugo ne pristajemo, — tad to tim više moraš uvidjeti. Bilo je zaista užitak posmatrati, kako su djevojke razbijale glavu nad tim Kolumbovim jajetom, ali sam odmah opazio, da su poneke izvrsno shvatile.

Svaka je naime, kao što je rečeno, djevojka rođeni kazuist, kad se radi o tome, da se raskine neka vjeridba. O tom pitanju bolje je raspravljati sa đavolom, no s mladom djevojkom.

Danas sam bio kod nje i odmah sam se ponovo vratio svojoj ideji.

»Jučer sam se, čim sam otišao, sjetio još nečeg, što ti htjedoh reći...«

Ponovno sam pokušao, da je dovedem u ekstazu i uspjelo je. Ona slijedi pažljivo moje riječi, dok sam kod nje; tek nakon moga odlaska primjećuje, da je oštećena, i da sam se promijenio.

To je eto takav način, da se čovjek izvuče iz nekog pothvata. Zacijelo je to potajna metoda, ali indirektne metode su uvijek najbolje.

Ona doduše, uviđa, da me moja tema vrlo obuzela. Trenutno je vjerojatno i njeno zanimanje probuđeno. No ona je prevarena za ono erotsko.

Oderint dum metuant — kao da jedino mržnja i strah spadaju zajedno! Strah i ljubav su također u srodstvu, i ljubav postaje pomoću straha zanimljivom.

Zar ne živi i u ljubavi, koju pridajemo prirodi, neki tajni strah, neka neodređena groza, jer, čak i iza najljepše harmonije, vreba kaos, koji ne poznaje zakonitosti, iza sigurnosti vreba nevjera. No baš nas strah vezuje uz predmet naše ljubavi.

Tako mora biti i u ljubavi, ako hoće biti zanimljiva. Samo iz dubine probdivene noći pune strahovanja može proklijati cvijet ljubavi. Bijela latica lopoča počiva na površini bistre vode, ali njeni korijeni izviru iz tamnih dubina.

Oslovljava me doduše sa »Moj«, kada mi piše, ali kada smo okom u oko, nema toliko hrabrosti.

Zato sam danas govorio tako nagovještavajući, te, koliko je god to bilo moguće, erotski.

Otvorila je usta, da bi odgovorila, ali brzi pogled ironije spriječilo ju je u onom, što sam ipak u taj mah od nje očekivao.

To je normalan tok naših susreta.

Moja je ona.

Ne govorim to zvijezdama, kao što je to inače uobičajeno, jer nemam namjeru pretpostavljati, da bi ta udaljena nebeska tijela bila za to zaiteresirana. Ne govorim to ni ljudima, također ni njoj. To je moja tajna, samo sebi to došaptavam, dok kradom govorim sa sobom.

Njen je otpor bio manji, no što sam mislio; to veća je bila snaga erotskog osjećanja, koji razvija. Kako je zanimljiva, kako je velika, štaviše, natprirodno velika u svojoj strasti! Kako vješto umije da nastupi, kada naiđe na nebranjenu točku.

Sve je u pokretu. Igra elemenata moj je pravi elemenat. No ipak, i ovako snažno potresena nije ružna, nije rastrgana osjećanjima, nije rascjepkana. Uvijek iznova liči onoj Anadhyomeni, koja u skladnom savršenstvu izlazi iz mora; jedino joj nedostaje ona naivna gracija i prirodni mir Venere; od snažnih osjećajnih kucaja bila podrhtava. U bitku polazi svojim oružjem: strijelom pogleda, prijeteći uzvitim obrvama, čelom zastrtim ozbiljnošću, rječitošću njenih grudiju, koje privlače u opasnost zagrljaja, usnama, koje zakljinju i

obrazima, koji se smješkaju — u njoj je snaga Valkire. No čežnja, da se poda, koja poput blagog daha počiva na njoj, ublažava snagu njene erotike.

Prenapeta je, i samo strah i nemir mogu je održati na njenoj visini. Ne smije suviše dugo ostati u ovoj opasnoj poziciji. Pokatkad neka njena primjedba ukazuje, da je sita vjereništva. Drugo nisam ni očekivao. Zaruke su uvijek odviše uski oblik za neki odnos.

Tako će me baš ona namamiti, da prijeđem granice konvencionalnog — u najmanju će ruku ona sama to vjerovati.

Moja Cordelia,

Tužiš se na naše zaruke i kažeš, da našoj ljubavi neka vanjska veza može samo smetati. Prepoznajem Te u toj misli, Cordelia. Divim Ti se. Jest, vanjsko sjedinjenje je bit razdvajanja. To je zid poput onog, što je razdvajao Pirama i Tizbu.

Misteriju ljubavi oskrvnjuje to, što drugi ljudi znaju za nju. Sloboda je samo ondje, gdje ima suprotnosti. Ljubav dobiva tek tada na značenju, ako je nitko strani ni ne naslućuje; kad ljudi vjeruju, da se ljubavnici mrze — tada je ljubav sretna.

Tvoj Johannes

Veza naših zaruka je pred raskidom.

Ona sama će ih raskinuti, da bi me, u jednoj slobodnijoj vezi, tim čvršće vezala.

Uživanje u tom čudnovatom salto-mortalu, koji mi je sigurno jamstvo za smjelost njene duše, bilo bi mi uskraćeno, da sam ja raskinuo zaruke; upravo to je za me važno. Osim toga mogao mi je raskid ovih zaruka pred svijetom donijeti svu moguću štetu. Loše bi se o meni govorilo, reklo bi se, da sam bez srca i osuđivalo bi me se.

Kakvu bi mi nepravdu nanijeli!

I kako bi mnoge bile sretne, da su sa mnom dotjerale makar do zaruka. I to je već mnogo, kako god se izbliza činilo sitnim. Prodiremo, bivamo stavljeni na listu onih koji iščekuju — ali što više napreduješ, to je manje iščekivanja. Odista, u ljubavi se ne napreduje

po godinama službe. No, mnoga je mala djevojka sita vječnog mira i tako bi rado doživjela nešto uzbudljivo. A što bi tu bilo zanimljivije od neke nesretne ljubavi, pogotovo kad još tragediju ne uzimamo odviše tragično. Uvjeravamo sebe i naše drage bližnje, da smo bili strašno prevareni; a kako nemamo kvalifikacija za primitak u ženski samostan, to izigravamo pred svijetom ganutljivu dramu i deklamiramo kletvu protiv nevjernih ljubavnika.

Ta vrsta, dakle, mrzi stručno. Naravno, ima i takvih, koje su zaista bile prevarene: potpuno, do polovice, do tri četvrtine. Može biti mnogo stupnjeva: jedna dotjera do prstena, druga ne može dalje od stiska ruke za vrijeme kadrile. Svima njima se povređuju stare rane, čim je riječ o kakvim raskinutim zarukama.

Mržnja sviju njih je činilac, s kojim se mora računati.

No, ah, ti srce moje jadno, sve ove što mrze, ljube u potaji.

Kralj bez zemlje je smiješna figura. Nasljedni rat, koji vodi čitav čopor pretendenata zbog kraljevstva, koje više i nije kraljevstvo, može li biti nečeg smješnijeg?

Ja, dakle, mogu zahtijevati, da me žene ljube. S nekim, koji je zaista zaručen, zbrinuta je u najboljem slučaju jedna, no, tko je razručen, predstavlja šansu za mnoge. A kako je Cordelija raskinula zaruke, to govorkanje neće imati podloge. Štaviše, ja ću od toga imati koristi i dobit ću novu ulogu. Mlade će djevojke žaliti moju kob, saučestvovat će sa mnom i sažaljevati me; moći ću se tome prepustiti i na taj način uloviti nešto ljupko.

Fatalno je, da moram ustanoviti, kako je jedan od mojih zuba — i to čak jedan od prednjih — počeo crnjeti. Ta to je baš onaj izdajnički znak, koji Horacije želi nevjernim djevojkama.

Kako smo ipak praznovjerni! Ova me beznačajna stvar uznemiruje. Kako god me inače teško pogoditi, ipak imam i ja svojih slabih mjesta. Neka aluzija na taj zub bila bi mi nepodnošljiva. Svaka bi me bena mogla time dublje povrijediti, no što bi možda i htjela.

Učinio sam sve moguće, da mu opet povratim bjelinu. Ništa ne pomaže.

Kako je život ipak zagonetan.

Neka sitnica nas često više zbuni nego najopasniji napad ili najgora situacija. Dat ću sebi izvaditi taj zub, ali moj organ, snaga moga glasa će od toga trpjeti. Mogu doduše dati sebi staviti umjetni zub, taj bi bio lažan samo s obzirom na svijet, ovaj crni, međutim, lažan je prema meni.

Zaista mi vrlo godi, da je Cordeliji mrsko ovo vjenčanje.

Brak je svakako ustanova, koju treba cijeniti, no dosadno je, što ga treba već u mladosti toliko poštivati, koliko bismo to trebali, zapravo, činiti tek u starosti.

Nasuprot tome, zaruke su neozbiljne, površne; istovremeno smiješne i tegobne; sasvim je ispravno, da ih mlade djevojke u vrtlogu strasti zapostave.

A opet je razumljivo, da ih ne shvaćaju odviše olako, već bilo svoje duše osjećaju sve do vršaka prstiju.

Mogu brodom još samo tako kormilariti, da se Cordeliji kopno realnosti izgubi iz vida, da njena ponosna, ali ujedno bojažljiva duša, slomi neuspjeli oblik ljudskog djela i da teži za onim višim, što lebdi iznad općeljudskog.

Neće mi biti teško dovesti je dotle. Već sada lebdi tako visoko iznad života, da je zbilju već skoro izgubila iz vida.

Žena je neiscrpna građa za razmišljanje i posmatranje, barem za me.

Onaj, koga ne draži taj studij, taj nije esteta, bio on tko mu drago. Ono božansko lijepo u estetici je baš to, da se bavi lijepim: umjetnošću i ženom.

Prekrasne li pomisli: predstavljam sebi, kako sunce ženstvenosti zasijava u neizmjernom bogatstvu: tisućstruko lome se zraci ženstvenosti, tako da svaka žena prima jedan mali djelić, jednu kap zlatne rijeke, jezgru, oko koje će se sve ostalo, što je lično njeno, harmonijski kristalizirati.

Ženstvenost je tako beskonačno djeljiva. Samo ono pojedinačno mora ljepotu harmonično zaokružiti, inače se pruža mučna slika, i mi osjećamo, da je priroda nešto htjela, ali nije uspjela da ostvari ono, što je namjeravala. Nikad se neću umoriti gledajući uvijek iznova krug emanacija ženske ljepote. Svaka ima dio toga, što samo u njoj obrazuje harmoničnu cjelinu, sretnu sliku ljepote. Da, svaka ima svoj dio, pa bio to samo vedri smiješak, pogled koji traži, smjerni naklon glave, neobuzdan duh, tiha, naslućujuća melanholija, čežnja za zemljom, neobjašnjivo bespredmetno tronuće, obrve što govore, pitajući usne, zagonetno čelo, čarobni uvojci ili tajnovite trepavice, ponos neba ili plahost zemlje, nevinost anđela ili potajno crvenjenje, laki hod, podatno slušanje, čeznutljivo sanjarenje i neobjašnjiv uzdah, vitki stas ili mekan oblik, napete grudi ili oble bokove, nježnu nogu i gracioznu ruku — svaka ima nešto od toga i uvijek ono, što drugoj nedostaje.

Kad to ovako promatram i dok me zanosi obilje toga blaga, dok se smiješim i uzdišem, laskam i prijetim, dobivam i opet gubim — tada sklapam lepezu, a sve se pojedinosti sjedine u jednu veliku cjelinu, moja duša kliče, i moja strast usplamti.

I ta djevojka (jedina na cijelom svijetu) mora biti moja. Neka Bogu slobodno ostane njegovo nebo, samo ukoliko ja dobijem nju. Moj izbor je valjan, jer nebo bi u tom poslu bila loša zamjena. Što bi mu preostalo, ako mu je oduzmem? Kad pobožni muslimani dolaze u raj, nailaze tamo ipak samo na blijede sjene, da ih zagrle; neće tamo naći topla srca, jer toplina srca vezana je uz grudi. Bit će razočarani i očajni, kada će naći samo blijede usne i ugašene oči, ledene grudi, pokrete bez snage. Sve: vatru života, žar oka i talasanje grudiju, stisak ruke pun obećanja, drhtaj i strast zagrljaja, sve je to u njoj sjedinjeno, sve to ona meni poklanja, i to mi je posvema dosta za ovaj i za onaj svijet.

Iz te misli crpim novu snagu. Možda je žar mišljenja dobar znak; ali radije ću pokušati da hladno o tome reflektiram. Da mislim kategorijama.

Kategorija žene je najveća suprotnost samoći: ona je bitak za drugog. Ne treba to krivo tumačiti *in malem*

partem, kao da bi ona koja je za me — morala nužno biti i za sve druge.

Kad apstraktno mislimo, moramo isključiti iskustvo; ono bi u ovom slučaju govorilo i za i protiv. Kao i inače, tako bi u ovom slučaju bilo polutansko.

Ženski je, dakle, bitak, bitak za drugog ... Samo će se, doduše, vrlo rijetko moći naći žena, koja bi zaista savršeno bila za nešto drugo: veliki ih dio nije ni za što, ni za sebe, ni za nešto drugo. No opet smo skrenuli u područje iskustva, koje smo htjeli izbjeći.

Ovaj bitak za drugog očituje se potpunoma u djevici. Žena nije djevičanska i nevina za samu sebe, već samo u svome odnosu prema muškarcu. Moglo bi se reći, da bi žena izvan te relacije bila nevidljiva. Vesta, za koju se smatra, da je božica djevičanstva, nije likovno prikazana. Kao što je Jehova na sebe etički ljubomoran, tako je ona na sebe estetski — ona ne želi, da je se prikazuje, niti da o njoj postoji neka opipljiva predodžba. Ima protivurječnosti u činjenici, da netko drugi, tko je ovdje za drugoga, zapravo uopće ne postoji i tek postaje vidljiv u relaciji prema drugom. Ne da se ništa logično suprotstaviti toj protivurječnosti, a tko umije logički misliti, taj će se radovati toj protivurječnosti, umjesto da se nad njom zbuni. Tko, međutim, misli nelogički, može, valjda, da povjeruje, da je bitak za drugog, u prvom redu Nešto, a zatim, povrh toga, i Nešto za drugog.

Ima nečeg vegetativnog u bitku žene. Riječ »egzistencija« je već promašena, jer ona znači previše, znači »izaći iz sebe«.

Pjesnici vole frazu, da su žene poput cvijeća te da, sigurno, i duhovno ima kod njih vegetativni način opstojnosti. One su podložne prirodi i samo u estetskom su smislu slobodne. Višu slobodu stiču tek s mužem, stoga se i kaže, da muškarac »prosi« (»oslobađa«).* Ako to valjano čini, tada se kod nje ne može uopće govoriti o izboru. No i kada bira, bio bi to neženski izbor, koji bi bio rezultat dugog razmišljanja. Stoga se smatra sramotom, kada žena otkloni nekog muškar-

* — prositi, frie (danski), freien (njemački) znači i osloboditi — *Prim. prev.*

ca: precjenio se onaj, kome se to dogodilo, jer je htio osloboditi ženu, a nije to mogao.

Ima nešto duboko ironičnog u tom odnosu. Onaj dio, koji je ovdje zapravo samo zbog onog drugog, prividno je važniji. Muškarac je, doduše, onaj koji »oslobađa« (prosi), ali žena donosi odluku. A kada se žena osjeti svladanom, a muškarac pobjednikom — taj pobjednik sagiba glavu pred savladanom. To je paradoksalno, a ipak prirodno: bilo bi nezgrapno, i dokaz pomanjkanja duhovne erotike, kad bi se htjelo prijeći preko nečega, što se događa neposredno i samo po sebi.

Postoji dublji razlog: žena je supstancija, muškarac refleksija. Ona odlučuje, ali ju on izaziva. Njegova je prosidba fraza, njena odluka samo odgovor. Tako je muškarac u jednom smislu nešto što je više no žena, u drugom nešto što je manje.

Ovaj bitak za drugog žene čisto je djevičanstvo. Pokušava li žena u odnosu prema nekom drugom, koji opstoji sam za sebe, biti samostalna vlastitost, to će iz tog proizaći apsolutna hladnoća. Upravo ova protivurječnost pokazuje, kako je ženin bitak u stvari bitak za drugog.

Apsolutna hladnoća samo je obrtanje najpotpunijeg podavanja, kao što je apstraktna okrutnost (nešto specifično žensko) samo karikatura djevičanske hladnoće. Nikad muškarac — u mitologiji, bajkama ili narodnim pričama — nije toliko okrutan kao žena. Upravo za prirodne principe, kojih je nesmiljenost neograničena, bira mitologija djevičansko biće. Koliko puta pričaju bajke o djevicama, koje hladnokrvno promatraju, kako njihovi prosci stavljaju svoje glave na kocku, da bi ih zadobili. Plavobradi ubija u bračnoj noći sve djevojke, koje voli. Ali on ne nalazi zadovoljstva u ubijanju, naprotiv, on ubija tek nakon zadovoljstva; njegova okrutnost nije radi same okrutnosti. Don Juan zavodi i napušta svaku, ali on ne nalazi zadovoljstva u ostavljanju, nego u zavođenju; njegova okrutnost nije apstraktna.

Što više o tome razmišljam, time mi postaje jasnije, da moja iskustva samo potvrđuju moju teoriju. Moju praksu je uvijek vodilo uvjerenje, da je žena bi-

tak za drugog. Stoga mi i pruža toliko, jer onaj bitak za drugog stvar je trenutka. Dok nastupi taj trenutak može proći manje ili više vremena; ali kada on jednom nastupi, tada iz bitka za drugog nastaje čista relacija. Dobro znam, da muževi tvrde, kako je žena i u drugom smislu bitak za drugog — njima treba da znači za čitav život sve. To je, doduše, u korist muževa, ali ja više vjerujem, da to oni sebi samo umišljaju. Svijet je tako uređen, da svaki poziv ima svoje konvencionalne običaje i svoje laži poziva. I ovaj Evangelium pribrajam ovim posljednjima.

Mora se, dakle, razumjeti u trenutak: tko je nespretan, taj je stradao, potom se može čitav ostali život enuirati.

Trenutak je sve, i u njemu je žena sve: No ne shvaćam konsekvenciju, da odatle nastaju djeca. Vjerujem, da sam dosljedan u razmišljanju; no mogao bih razbijati glavu, sve dok ne bih poludio, ne bih smogao toliko snage, da takvu konsekvenciju domislim do kraja.

Ne razumijem je, ne, ne razumijem je.

Tako nešto mogu razumjeti samo muževi.

Jučer sam u Cordelijinom društvu posjetio neku porodicu na njenom ladanjskom dobru.

Boravili smo u vrtu i zabavljali smo se raznoraznim igrama, pa i igrom s kolutima. Kad se gospodin, koji je igrao s Cordelijom oprostio, stupio sam ja na njegovo mjesto. Kako je bila ljupka! Kako ju je uzbuđenje igre uljepšalo. Koje li harmonije u igri njenih pokreta! Lebdjela je preko tratine, lagano poput plesačice, spokojna u svojoj snazi, držanja ditirampskog, pogleda smjelog.

Mene je igra s kolutima zanimala naravno samo simbolički. Cordelia nije bila toga svijesna. Uputio sam jednom suigraču primjedbu o lijepom običaju izmjenjivanja prstena. Ta ju je riječ pogodila u dušu poput munje. Cijela je situacija sada za nju poprimila dublje značenje i izgledalo je, da je Cordelia ozarena nekom višom energijom. Imao sam još dva koluta na svome štapu, trenutak sam zastao, progovorio nekoliko riječi s jednim od suigrača i potom sam bacio kolute.

Shvatila je odmah tu stanku. Dočekala je oba koluta i bacila ih je, kao zabunom, skoro okomito uvis, tako da ih nikako nisam mogao uloviti. Hitac je popratila neizrecivo smjelim pogledom.

Čuo sam pričati o nekom francuskom vojniku, koji je prošao rusko bojište; morala mu se amputirati jedna noga; tek što je bolna operacija bila završena, zgrabio je nogu, bacio je uvis i viknuo: *Vive l'empereur!*

Sličnim je oduševljenjem bacala uvis kolute (pri tome je izgledala ljepša no ikada) i činilo se, da pri tome sama sebi govori: Živjela ljubav!

Smatrao sam, da nije uputno u takvom je raspoloženju prepustiti samoj sebi. Plašila me reakcija, suviše velika smalaksalost. Ostao sam, dakle, sasvim miran i čak sam je prisilio, da produži s igrom, kao da ništa nisam shvatio.

Tako će ovaj događaj samo pojačati njenu gipkost.

Kada bi naše doba imalo smisla za takva istraživanja, raspisao bih nagradnu anketu: Tko je s estetskog stanovišta neviniji: mlada djevojka ili mlada žena, ona koja ne zna ili ona koja zna? Čija je sloboda veća?

No naše ozbiljno vrijeme ne bavi se takvim igrarijama.

U Grčkoj bi sav svijet pokazao zanimanje za takvo pitanje. Ustale bi čitave države, da uopće ne govorimo o djevojkama i ženama.

Valja se samo sjetiti one svađe grčkih djevojaka i dubokoumnog raspravljanja, koje je izazvala (jer Grci nisu takve probleme uzimali olako) ona svađa, kojoj Afrodita zahvaljuje predivnu statuu i ime Kallipygos. No zar se naše doba brine o takvim stvarima?

Žena, koja se u svom životu udala dva puta, zaista je zanimljiva. Prvi put u svojoj najranijoj mladosti, a potom još jednom mnogo kasnije. Ne može se nijekati, da ima jedan trenutak, u kojem je ljupkija od mlade djevojke, i u kojem ulijeva dublje poštovanje; no takav je trenutak toliko rijedak, skoro samo slika mašte, da se na njega u životu skoro ni ne može ponovo naići. To je trenutak kad zdrava, cvatuća i potpuno razvijena stoji pred nama i drži u rukama dijete; sva

je njena pažnja usmjerena djetetu, potpuno se izgubila u mislima.

Ta je slika vjerojatno najčarobnija, što je ljudski život može stvoriti; mitos prirode, koji treba vidjeti umjetnički oblikovan, a ne u zbilji. Na slici ne smije inače biti ničeg drugog, nikakve štafaže, koja smeta. Takve se slike često mogu naći po crkvama. U zbilji se ne može doći do čistog dojma, plač djeteta i brbljanje ostalih suviše smetaju. Zatim, tu je uvijek još u blizini otac — griješka, uslijed koje mitsko gubi svoju čarobnu draž; zatim je također — *horrenda refero* — prisutan svečani zbor kumova, i pri tom je odsjaju sve zasjenjeno.

U mašti je ta slika, svakako, najdragocjenija od svih, koje postoje.

Ja sam inače smion i hitar, ako treba pokušati prijeći u napad, ali kad bi mi se ta slika pokazala u zbilji, bio bih razoružan.

Kako se mnogo bavim Cordelijom!

Ipak, uskoro prolazi njeno vrijeme; moja duša traži uvijek nova pomlađivanja.

Već čujem, kako u daljini kukuriječe pijetao. Možda ga i ona čuje, ali vjeruje, da naviješta jutro.

Zašto su mlade djevojke tako dražesne, a zašto sve to traje ipak tako kratko. Ta bi me pomisao mogla učiniti melanholičnim, ali to mi loše pristaje. Tko hoće da uživa, taj neka ne brblja. Ljudi, koji se profesionalno bave takvim razmatranjima, nikada ne dospiju da se naužívaju stvari same.

No kad takva misao nehotično iskrsne, onda nije štetna. Sjeta, koja i ne zna za se, podiže ljepotu muškarca: zasjenjena melanholija, koja ogrće snagu poput lakog vela, spada u erotsku draž muškarca. Postoji izvjesna ženska sjeta, koja joj odgovara.

Kad se neka djevojka sva podala, tada je sve gotovo. No uvijek se ponovo približavam djevojci s izvjesnom bojažljivošću, s jačim kucanjem srca. Čutim vječnu moć, koja se u njoj ispoljuje. Prema nekoj ženi ne bih mogao tako nešto osjećati. Otpor, koji ona pruža je umijeće. Uvijek je Dijana bila ideal, apsolutno

djevičanstvo me zanimalo. A ipak o njemu imam rđavo mišljenje. Sumnjam, da to djevičanstvo zaslužuje tako mnogo hvale. Dijana je i odviše dobro znala, što znači njeno djevičanstvo. Zar je proživjela užasne porođajne muke? To ju je uplašilo, i ja joj to više ne zamjeram, jer je još Euripid rekao: Bolje tri puta u rat no jednom u krevet za porođaje.

Ne bih Dijanu mogao ljubiti, ali bih mnogo dao za razgovor s njome. To bi moralo biti vrlo šaljivo. Uvjeren sam, da je znala mnogo više, no što se obično pretpostavlja; svakako je bila manje naivna od Venere. Ne bi mi bilo stalo, da je vidim pri kupanju, — ne, ali uvrebati je jednim pitanjem — to bih volio. I kad bih je privolio na jedan sastanak, naoružao bih se svim oružjem iz mog skladišta, uzbunio bih sve pomoćne duhove erotike.

Često sam razmišljao o tome, koja bi se situacija mogla nazvati najzavodljivijom.

Da bi se odgovorilo na ovo pitanje, moralo bi se, prirodno, najprije biti načisto, što se zahtijeva, na koji način se to zahtijeva, i na kojem se stupnju razvoja nalazimo.

Ja bih glasao za vjenčani dan i izabrao bih u tom danu jedan točno određeni trenutak. Preda mnom stoji u vjenčanoj haljini, koja blijedi pred njenom ljepotom; a i ona je blijeda, jer krv navaljuje prema srcu prekomjernom snagom; pogled joj je nemiran, noga nesigurna; drhti; čini se kao da je neko sa zemlje uzdiže sebi, okrijepljena je ozbiljnošću trenutka, obećanje je drži uspravnom; srce drhti, pogled je spušten prema zemlji; skriva se samo u sebi, na tren se čini, kao da ne pripada ovom svijetu, da bi mu se potom savršenije vratila; grudi se nadimlju, glas izdaje — taj je trenutak, u kojem usplamte baklje vjenčane povorke, najzavodljiviji. Još samo tren i bilo bi prekasno. Korak dalje bio bi promašaj. U tom trenutku čini se i najbeznačajnija djevojka značajnom, čak bi i Zerlina bila još vrijedna pogleda. U tom času se čini, da se sve može izmiriti, čak i ono, što je najsuprotnije. Kad bi bilo što nedostajalo (pogotovo kad bi to bilo jedno od od-

lučnih protuslovlja njena lica), izgubila bi čitava situacija na zavodljivosti.

Postoji neki bakrorez: na njemu je prikazana djevojka, koja se ispovijeda. Izgleda tako mlada, da nam je radi nje i njenog ispovjednika neugodno, jer što bi ona imala ispovijedati. Malo je podigla koprenu i gleda oko sebe, kao da traži nešto, što bi mogla da ispovijeda — očito iz obzira prema ispovjedniku.

Situacija je zavodnička: ne bih imao ništa protiv toga, da sam i ja smješten u pozadini gravure — pogotovo, ako je djevojka suglasna. No usprkos svemu, situacija je manje značajna, jer ta djevojka, što se ispovijeda, još je dijete, i moglo bi predugo trajati, dok sazori.

Da li sam pri toj pustolovini s Cordelijom ostao vjeran ugovoru, što sam sklopio sa estetikom?

Moja je snaga u tome, što je ideja na mojoj strani. To je tajna poput Samsonove kose; htio bih, da mi je Dalila nikad ne izmami.

Nedostaje mi ustrajnosti, da bih na uobičajeni način prevario neku djevojku. Moja snaga i žilavost se bude, tek kad neka ideja pothranjuje moje čine, kad radim u službi neke ideje. Tek zbog takve ideje postajem sam prema sebi strog i odričem se užitka.

A da li sam svoju budnost uvijek usmjerao tako, da iznađem ono zanimljivo?

Da.

Ovdje, ovako skriveno u razgovoru sam sa sobom, mogu to smjelo reći.

Čak su i zaruke bile zanimljive, jer nisu pružile ono, što se obično naziva zanimljivim. Ono zanimljivo bilo je upravo to, što je pričin protuslovio unutrašnjoj zbilji.

Tajne bi zaruke bile samo vrlo ograničeno zanimljive, upravo su građanske, javno najavljene zaruke za me zbiljski zanimljive.

Te će, dakle, zaruke biti razvrgnute; Cordelia ih sama razvrgava, da bi se uzvinula u neku višu sferu. To je dobro; na taj način postiže i ona u savršenom obliku ono zanimljivo.

16. kolovoza

Veza je raskinuta.

Ona odlijeće kao ptica, kojoj je podarena sloboda, puna čežnje, snažna, smjela, božanska.

Leti, ptico moja!

Kada bi mi sada umakla, ostao bih u neizmjernoj žalosti. Bio bih Pigmalion, čija se draga pretvara u kamen. Zar sam je učinio lakom, lakšom od misli, da ta misao sada više ne bude moja?

Očajavao bih.

Koji tren prije na to bih se jedva obazirao, a tren poslije neće me uopće zabrinjavati. Ali sada! Ovo sada predstavlja meni vječnost...

No ona mi neće umaći. Leti, ptico, vini se ponosno svojim krilima u visine, uskoro ću biti kraj tebe, i zaklonit ćemo se u duboku samoću.

Tetka se nad tom novošću malo uplašila. No odviše je liberalna, a da bi vršila neki pritisak na Cordeliju, iako mi je jako naklonjena. Ona mi iskazuje mnogo saučešća i ni ne sluti koliko imam razloga, da otklonim to saučešće.

Sad je tetka dopustila Cordeliji, da se na neko vrijeme povuče na selo i da otputuje nekoj prijateljskoj porodici. Kada bude pošla, doći će po nju kočijaš, koji je u mojoj službi. Napolju sam sve spremio, što god se bolje moglo. Ništa ne nedostaje, da bih njenu dušu zaludio i uljuljkao u zadovoljstvo.

Neću se odmah pojaviti. U prvo vrijeme neka je poslužuje moj vjerni Jean, on se u to razumije.

U međuvremenu je naveliko zaposlena putnim pripremama. Ne može se, dakle, predati svojim raspoloženjima, a to je prednost, jer inače bih morao strepiti pred reakcijom. Ovu labavu vezu održavam jedino pismima; naša ljubav iznova propupava. Učinit ću sve, što se može, da podstaknem njenu žestinu. Najbolje je sredstvo za to, u svakom slučaju, krijepiti u njoj osjećaj prezira za sve ljudsko.

Moja Cordelia,

Još se uzbuđenje pojedinih porodica nije sjedinilo u sveopće gakanje kapitolskih gusaka. Bez sumnje, već

si pretrpjela po koji pojedinačni pjev. Predstavi sebi skup pivopija i blebetuša — čiji bi predsjednik, jedna dama, bila izvrsni pandan Claudiusovog nezaboravnog predsjednika Larsena, — predstavi sebi sve to i tada ćeš znati, što si izgubila: dobar glas kod dobrih ljudi.

Prilažem ovom pismu čuveni bakrorez, koji prikazuje predsjednika Larsena. Nisam mogao da sliku nabavim posebno, pa sam kupio čitavog Claudiusa, istrgao sam sliku, a ostalo bacio. Zar da Te opteretim nekim poklonom, koji Ti u ovom trenu ne bi mogao ništa reći. Zar da dopustim, da nešto strano, nedolično, prodre u ovu situaciju? Prirodi i ljudima, koji su cijelog života podjarmljeni, sviđa se opširnost, ali Tebi, Cordelia, u Tvojoj slobodi, ona je mrska.

Tvoj Johannes

Tako je najbolje; zaljubiti se u proljeće, a u kasno ljeto postići svoj cilj.

Pozno ljeto je sjetno doba, kojem upravo pristaje osjećaj, što u nama izaziva pomisao na neku ispunjenu želju.

Bio sam danas na malom ladanjskom dobru, gdje Cordelia mora za koji dan naći onu okolinu, koja će harmonirati s njenom dušom. Neću da budem svjedok njenog radosnog iznenađenja — erotskom poentom bi njena duša bila oslabljena. Bude li sama, vjerovat će, da je premještena u čarobni svijet, svi će je nagovještaji i znaci, sve uspomene navesti, da utone u svitanje puno slutnji. Kada budem ja stigao, zaboravit će, da je prošlo vrijeme, kada smo na sličan način zajednički uživali. Neću je narkotizirati, ona mora biti iznad situacije, i mora sve primiti kao igru, koja nije ništa prema onom, što treba tek da dođe.

U svakom slučaju ću se idućih dana češće odvesti napolje, da bih učvrstio svoje raspoloženje.

Moja Cordelia,

Tek sada Te smijem odista zvati mojom, jer me ništa izvanjsko ne podsjeća na to, da Tebe posjedujem. Da, uskoro ću Te uistinu zvati mojom. Kada Te budem privinuo sebi, a Ti mene obgrlila svojim ruka-

ma, što bi nam onda trebao prsten, koji nas podsjeća, da pripadamo jedno drugom? Zar naš zagrljaj nije jači prsten od nekog simbola? I što nas takav prsten jače zatvara, tim je veća naša sloboda; tada je Tvoja sloboda, da budeš moja, a moja da budem Tvoj.

Tvoj Johannes

Moja Cordelia,

Alpheus se u lovu zaljubio u nimfu Arethusu. No ona ga nije htjela i bježala je pred njim preko zemalja i mora, sve do otoka Artigia i tamo se preobrazila u izvor. Radi toga je Alpheus toliko tugovao, da su ga bogovi pretvorili u rijeku kraj Elisa na Peloponezu. No on nije zaboravio svoju ljubav i sjedinio se s onim izvorom na dnu mora.

Da li je za nas prošlo vrijeme za preobražavanje? Zar je prošlo vrijeme ljubavi? Cime da Te usporedim, Tebe, čistu i duboku dušu, ako ne s nekim izvorom? Nisam li Ti jednom pisao, da sam rijeka, koja se u Te zaljubila?

Sada, kad smo rastavljeni, bacam se u bezdan mora, da bih se sjedinio s Tobom. Tek tamo ćemo se naći i jedno drugom pripasti.

Tvoj Johannes

Moja Cordelia,

Uskoro si moja. Sunce sklapa svoje sjajno oko, završava povijest i počinje mit.

Pod okriljem noći hitam k tebi, obazirem se i prisluškujem ... Gdje si? Ne vidim Ti traga, no čujem kako Ti srce kuca.

Tvoj Johannes

Sada, kad sam rastavljen od nje, muči me ponekad misao, da bi je brige o budućnosti mogle smutiti.

Nikad se do sada to nije dogodilo, preduboko sam je estetski omamio.

Nema ničeg manje erotskog no pričanja o budućnosti, a ona, uglavnom, potiču otuda, što ne znamo, što bi radili sa sadašnjosti. Nije se plašila ničega, dok sam bio uz nju, jer sam se brinuo, da zaboravi i na vrijeme

i na vječnost. Tko ne može s djevojačkom dušom uspostaviti tako usku vezu, taj mora, htio ili ne, dati odgovor na dva pitanja savjesti: na pitanje o budućnosti i na pitanje o vjeri. U Faustu postavlja Gretchen ova pitanja svome ljubavniku; dobro, pravo mu budi. Bio je toliko neoprezan te je izigravao kavalira, a protiv toga trika ima svaka mlada djevojka uvijek spremno oružje.

Sve je spremno za doček.

Kad bih joj ostavio vremena, da se divi mome pamćenju, imala bi dovoljno prilike za to. Ništa nisam zaboravio, što bi moglo biti značajno za nju, a ipak nema ničega, što bi na nezgrapan način svraćalo njene uspomene na mene; tako sam uvijek prisutan na nevidljiv način.

Sve je tako, da ne mogu bolje poželjeti. Iz njene sobe se pruža na dvije strane pogled na beskrajno nebo; nema sprijeda ničega, što bi moglo djelovati kao smetnja, prostrana zračna pučina je slobodna. Priđe li se prozoru, to se u daljini vidi vijenac šuma, koji zatvara horizont.

To je dobro. Ljubav voli ograničen prostor. I raj je bio vrt. No da to okruženje ne bi bilo suviše uzano, priključuje se sa desna jedno tiho jezero. Na žalu je lađica poput uzdaha iz prepunog srca, poput daška nemirne misli... otiskuje se niz jezero i nestaje u tajanstvenoj samoći.

Kada se obazre na drugu stranu, naći će pred sobom prostrto široko more; beskrajne daljine mame pogled, ništa ne može da spriječi slobodan tok misli. Ljubav voli također i ono što je beskonačno i plaši se granica...

Pored veće sobe nalazi se manja prostorija. Na tlu je prostirač od lika, tu je mala sofa i mali čajni stolić sa svjetiljkom, sve onako kao u kući Wahl, samo bogatije. U većoj sobi je otvoren sasvim jednostavan glasovir sličan onome kod Jansenovih. Na stalku leže raskloplјene note jedne švedske pjesme. Kada bude ušla, past će joj odmah pogled na glasovir. U kabinetu će naći knjigu, njemački prijevod »Amora i Psyche« Apulejusa. Nije to nikakvo majstorsko djelo literature, i ne

treba to ni da bude. Pogrešno bi u ovakvom času bilo upućivati neku djevojku na veliko pjesništvo. Bila bi to, štaviše, uvreda. U takvom času ona je sama dovoljno pjesnik, da bi shvatila poeziju zbilje, njene misli ne trebaju drugog posrednika. Knjiga leži raskloplјena na stolu, ona naslućuje, da sam iz nje jutros čitao. I ona će, dakle, čitati iz nje, barem će listati po njoj; među stranicama će naći grančicu mirte i shvatit će, da to nije samo podsjetnik za čitanje.

Moja Cordelia,

Zar se bojiš?

Kada smo zajedno, jači smo od svijeta i njegovih bogova. Nekad je na zemlji živio jedan ljudski rod, što je sam sebi bio dovoljan, i što nije poznavao unutarnje ljubavno sjedinjenje.

Bili su toliko moćni, da su se usudili jurišati na nebo. Jupiter, kojeg su plašili, oslabio ih je na taj način, što je iz njih stvorio dvoje: muškarca i ženu. Dogodi li se, da se u ljubavi sjedini ono, što je nekada bilo sjedinjeno, to je takvo sjedinjenje jače od Jupitera; da, otada su ljudi još jači nego nekad, jer njihovo je sjedinjenje još čvršće od njihovog negdašnjeg jedinstva.

Tvoj Johannes

Pola dvanaest u noći.

Blagoslov noćobdije odjekuje nad krajinom; jeka se javlja, sada noćobdija pristupa vratima i svira još jednom; jeka se ponovo vraća, već slabija i iz velike daljine. Sve spava.

Predajte se tajanstvene sile ljubavi, u ovim se grudima skupite!

Noć. Neka samotna ptica prekida svojim letom i krikom tišinu. Da li i nju goni ljubav?

Accipio Omen!

Kako je priroda u takvim trenucima značajna! Let i krik neke ptice, pljuskanje neke ribe, koja se baca iz vode, a zatim opet nestaje, udaljeno lajanje pasa, korak putnika što još dugo odzvanja, sve to postaje zna-

menom. U ovim ponoćnim satima ne vidim duhove prošlosti, već ono, što će doći. Uzbuđene grudi jezera, meki i blagi zagrljaj magle, sve to postaje alegorijom; ja sam postajem mit — zar to nije kao u nekoj bajci, da hitam tome susretu? Svejedno, tko sam, sve, što je vezano za vrijeme, zaboravljeno je, samo ono vječno ostaje; moć, čežnja i blaženstvo ljubavi!

Duša mi je napeti luk, poput strijela u tobolcu spremne su mi misli, dovoljno oštre, da prodru sve do izvora života. Duša je moja jaka, zdrava, vedra ... hvala ti prirodo! Plemenito si je opremila i dobro sačuvala, hvala ti! No i vama, ljudima, hvala što ste služili duši! Skoro ću uživati u svojoj nagradi. Koliko sam toga stvorio, kako bih ovaj jedan tren, što je preda mnom, obogatio.

Prokletstvo, kad bih bio prevaren!

Još ne čujem svoja kola.

Evo, pucketanje biča! Tu je! Naprijed, naprijed na život i smrt! Neka se slome konji, kada smo jednom na cilju! Naprijed!

25. kolovoza

Zašto ne može takva noć dulje potrajati?

Alektryon je mogao da prespava, zašto ne može i sunce?

Sada je sve prošlo; ne želim više da je vidim.

Kada je neka djevojka dala sve, izgubila je sve.

Nevinost je kod muškarca negativan pojam, kod žene znači sve biće.

Ljubav prestaje, kada je otpor jednom slomljen, jer je bit ljubavi: slomiti otpor; nakon toga ljubav nije drugo do slabost i navika.

Neću se više na to podsjećati.

Prošla su vremena, kad su se djevojke pretvarale u Heliotrope iz bola prema nekom nevjernom ljubavniku. Neću se od nje ni oprostiti. Ženske suze i molbe su odvratne. Unakazuju prošlo, a ne postižu ništa. Ljubio sam Cordeliju. Ali od ovoga časa više me ne zanima.

Da sam Bog, učinio bih za nju, što je Neptun od svojih nimfa: pretvarao ih je u muškarce.

Bilo bi važno znati, da li se čovjek može riješiti neke djevojke na taj način, da je učini ponosnom: konačno bi sebi utvarala, da je ona sama sita te veze. To bi pružilo vrlo zanimljiv epilog, koji bi psihološki mogao biti vrijedan pažnje a znao bi pospješiti i raznovrsne erotske doživljaje.

Iz »Dnevnika«
KIERKEGAARD I REGINA OLSEN

Moja je nesreća uopće u tome, što sam se u doba, kada sam bio pun ideja, ogriješio o ideal; stoga rađam nedonoščad i stoga zbilja ne odgovara mojoj žarkoj čežnji. I dao Bog, da to nije tako u ljubavi. Jer i tu me podilazi skriven strah, da sam ideal zamijenio zbiljom. Ne dopusti to, Bože! Još nije došlo do tog.

No ovaj strah dovodi do toga, da bih tako rado htio unaprijed znati budućnost, koje se ipak plašim! (1840).

O, [(kasnije nadometnuto) Regina] vladarice srca mog, nepoznato božanstvo, pohranjeno u najdubljoj skrivenosti mojih grudi, u mojim najsnažnijim životnim mislima, ondje, odakle je jednako daleko do neba i do pakla. O, mogu li zaista povjerovati onome, što pričaju pjesnici, da se, kada se prvi put ugleda ljubljeni predmet, pričinja kako ga se vidjelo davno prije, da je čitava ljubav, kao i svako spoznavanje, sjećanje, da i ljubav kod svakog individuuma ima svoja proročanstva, svoj tip, svoje mitove, svoj stari testament? Svuda, u svakom djevojačkom licu, vidim crte tvoje ljepote, ali mi se čini, da bih morao posjedovati sve djevojke, kako bih iz zbira njihovih ljepota dobio tvoju. Morao bih oploviti čitavu zemlju, da bih našao onaj dio svijeta, koji mi nedostaje, a koji ipak polarno naslućuje najdublja tajna čitavog moga Ja — a idućeg trena toliko si mi blizu, tako sam svijestan tvoje prisutnosti, tako snažno mi ispunjaš duh, da se sam sebi činim blaženim i da osjećam: dobro je biti ovdje.

O, slijepo božanstvo ljubavi! Ti, koji vidiš skriveno, hoćeš li se meni objaviti? Moram li na ovom svi-

jetu naći ono, što tražim, moram li doživjeti zaključak ekscentričnih premisa moga života, moram li da tebe zagrlim — ili

glasi li naredba: produžiti?

Da li si ti, čežnjo moja, pošla preda mnom, daješ li mi, možda, znak sa nekog drugog svijeta? O, svega ću se otresti, kako bih bio dovoljno lak, da te mogu slijediti.

(1839) Čežnja je pupčana vrpca višeg života.

Infandum, Regina, Jubes renovare dolorem.

Jedino što me tješi je to, da bih mogao poći umrijeti i da bih tada, u svom samrtnom trenu, mogao priznati ljubav, koja me isto toliko čini sretnim koliko i nesretnim, a koju, dok sam živ, ne smijem priznati.

(1841)... A ljubio sam je mnogo. Bila je laka kao ptica, smjela kao misao; pustio sam je, da se uzdiže sve više i više, pružio bih ruku, ona bi se spuštala na nju, lepršala bi krilima te bi mi dovikivala: ovdje je divno. Zaboravljala je, nije znala, da sam je ja u stvari učinio lakom, da sam njenim mislima dao smjelosti, da joj je vjera u mene omogućila prijeći preko vode. Odavao sam joj počasti i ona ih je primala — a u drugoj se prilici bacala preda mnom na koljena, htjela je samo podići oči do mene, i sve zaboraviti.

Ti kažeš: »Bila je lijepa«. O, što znaš ti o tome. Ja to znam, jer ta me je ljepota stajala suza — čak sam kupovao cvijeće, da bih je ukrašavao, htio sam, da bude okićena ukrasima čitava svijeta, naravno, samo utoliko, da bih istakao njenu ljepotu — a kada bi stajala preda mnom u svom sjaju — tada bih morao otići — kada bi njen pogled, pun ushita i životnog veselja sreo moj — tada bih morao otići — pošao bih napolje i gorko bih plakao.

A ne misliš li, da me vuče želja da joj pružim dokaz moje ljubavi, da je uzdignem nakon svih onih po-

niženja, koje je vjerojatno pretrpjela od rođaka i prijatelja, koji su saosjećali s njom — da se još jednom pojavim, da joj se, najnepostojaniji od svih ljudi, ipak vratim. I zaista, kada mi samoubojstvo ne bi bilo odvratno, kada ne bih osjećao, da su sve te vrline samo blistavi poroci, onda bih joj se vratio — da zatim skončam svoj život. To je zamisao, koja mi, na žalost, već suviše dugo lebdi pred očima i koja je kriva, da mi je rastanak od nje dvostruko težak; jer tko može bolje ljubiti no onaj, koji umire, a zapravo sam se uvijek zamišljao baš u tom položaju, kad god bih joj se predao — nikad mi nije palo napamet, da s njom živim u onom mirnom povjerljivom značenju, koje posjeduje ta riječ. To je zaista zdvojno.

Moja je utjeha, moja je jedina utjeha, kad sam tako nesretan, da ona ne pati sa mnom ... Kada sam veseo, tada mi je neprestano žao, da ona ne može da dijeli sa ranom radost.

I taj strašni nemir — koji, kao da me svakog trena želi uvjeriti, kako je možda ipak moguće, da joj se vratim. O, kad bi Bog dao, da to smijem. To je tako teško; ono posljednje, što sam se od života nadao, predao sam njoj, a moram s a m s e b i to oteti. Kako je to čudno, da se nisam, zapravo, nikad mislio oženiti, no da će se to ispuniti na ovakav način i da će to ostaviti tako duboku ranu — to ne bih nikad ni pomislio. Uvijek sam se rugao onima, koji bi govorili o moći žene; to činim još i sada — ali mlada djevojka puna duše, koja ljubi svim osjetilima, mislima, koja se apsolutno predaje, koja m o l i... Koliko puta sam bio blizu toga, da rasplamsam njenu ljubav u požar, ne u grešnu ljubav — da zatim skončam svoj mladi život. No onda bih se sjetio, da joj time ne bih pomogao, da bi se možda nad njom nadvili tamni oblaci time, što bi sebe krivila za moju smrt. Radije sam izabrao ono, što sam učinio; moj odnos prema njoj bio je uvijek tako neodređen, da je uvijek bilo u mojoj moći, dati mu onakvo značenje, kakvo sam htio. Dao sam mu značenje, po kojem sam ispao varalica. Ljudski rečeno, bio je to jedini način, da je se spasi, da se njenoj duši dade

otpornosti. Moj grijeh sastoji se u tome, što nisam imao vjere, vjere u to, da je Bogu sve moguće. No gdje je granica između toga i kušanja Boga. No moj grijeh nikad nije bio u tome, da je ne bih ljubio.

A kada zatim sunce sklapa svoje ispitivalačko oko, kada su se događaji dana odigrali, tada ne samo da bih se ogrnuo svojim kaputom, nego bih i noć prebacio kao neku koprenu preko sebe i volio bih prisluškivati, kao što osluškuje divljak — no ne korake, već kucaje tvoga srca.

Danas sam vidio lijepu djevojku, to me ne zanima. Nijedan suprug ne može biti vjerniji svojoj ženi, no što sam ja njoj.

Za vrijeme večernje službe božje, na prvi dan Uskrsa, u crkvi Sv. Frua kimnula mi je glavom. Ne znam, da li moleći ili opraštajući, ali u svakom slučaju pocrvenjela je također i ona. Bio sam sjeo na jedno udaljeno mjesto, ali ona me je otkrila. O, bolje da to nije učinila. Sada su propale sve moje patnje, od godinu i po, svi moji neizmjerni napori.

17. svibnja

(1843) Da sam vjerovao, ostao bih uz nju. Slava Bogu i hvala, to sam sada uvidio. Ovih sam dana bio blizu toga, da izgubim razum. Sa ljudskog stanovišta, prema njoj sam bio u pravu; možda se nisam nikada trebao zaručiti, ali od toga časa sam se prema njoj ponašao viteški. U estetskom i viteškom smislu sam je volio mnogo višom ljubavlju no ona mene, jer inače ne bi prema meni bila ohola i ne bi me strašila svojim krikom.

Od onoga časa nije prošao nijedan dan, a da ne bih ujutro i uveče mislio o tome. Njena zadnja molba bila je, da bih katkada mislio na nju — za to me zaista nije trebala moliti. Na njeno čudnovato pitanje »da li imam namjeru, da se jednom oženim« srećom sam odgovorio šalom. To je bilo opasno, mogao sam joj pri tome pružiti malo utjehe, i Bog je svjedok, kako je i meni samome bilo potrebno, da sebi sve to olakšam. No bilo je dobro da je pobijedila moja dosljednost.

Moj odgovor je glasio: »Da, za deset godina, kad se dobro izbjesnim i kada budem umoran, morat ću opet imati neko malo, mlado djevojče, da bih opet postao mlad.« To je bilo okrutno — svakako, da je to bilo okrutno; no bilo je okrutno i to, da sam ja to morao učiniti. A da li bi ona sada bila zaručena, da nisam to i sve ono ostalo učinio? Ne bi.

(1847) Kada sam je napustio, bio sam izabrao smrt — samo sam zato mogao tako mnogo raditi.

(Precrtano) Bilo bi mi nemoguće živjeti bez nje, kad ne bih bio blažen u svojoj boli i tuzi. U ono nekoliko dana, u kojima sam, sa ljudskog stanovišta rečeno, bio sretan, uvijek sam neopisivo čeznuo za njom, za njom, koju sam tako mnogo volio, i koja me je uz to svojom molbom toliko dirnula. No moja sjeta i moje duševne patnje dovele su do toga, da sam, ljudski rečeno, bio uvijek nesretan — i tako nije bilo sreće, koju sam mogao dijeliti s njom.

Za čitavu sam vječnost bio prestar za nju.

Izrekla je o meni proročanske riječi: Ti ćeš sigurno završiti kao jezuita. Romantična mladenačka fantazija, naime, pod jezuitizmom razumijeva: težnju čiji te^og. nadmašuje razum tog mladenaštva.

Pred mojim nogama, sa suzama u očima, preklinjala me u ime Isusa Krista, da učinim ono, što nisam mogao — o, to je bilo vrlo okrutno!

(1848) U subotu (26. kolovoza) odvezao sam se u Fredensborg. Neka neobjašnjiva slutnja me gonila. Bio sam tako sretan i skoro siguran, da ću tamo zateći porodicu, i da se tada mora nešto pokušati. No pred prozorom prođe neki čovjek, bijaše to državni savjetnik Olsen. Prišao sam i rekao mu: »Dobar dan, državni savjetniče, dozvolite, da jednom porazgovorimo.« Skinuo je šešir i odzdravio, no gotovo je odmahnuo rukom i rekao: »Neću s vama govoriti.« Ah, suze su mu bile u očima, i te je riječi izrekao prigušenom strašću.

Pristupio sam mu, ali tada započe tako trčati, da mi ga je, čak i da sam htio, bilo nemoguće dostići. No ipak sam mogao reći tako, da to čuje: »Sada vas smatram odgovornim, što me nećete saslušati.«

Svojevremeno su bili poduzeti koraci, da bi se poništile zaruke i to na način tako ponižavajući za mene, a toliko dobronamjeran za nju, da je bilo lako uočiti, kako je to bila žalost... U tome je njena krivnja, jedina njena krivnja ... i zapravo njeno samoljublje. Ona je zlorabila moju žalost, vjerovala je, da me se može zastrašiti, kako bih tako popustio. I onako fantastična kakva je bila — doduše ne čitavim svojim bićem, no u doba svoje egzaltacije — uvjeravala me, da bi se pomirila sa svime, kad bih je mogao uvjeriti, da sam hulja. To znači: imala je predodžbu o mojoj žalosti.

No i u tome, kao i u svemu, bila je ogromna razlika između nje i mene. Ona je željela u svijetu blistati, ili je barem to nekad željela, — a ja sam bio pun sjete i svojih sjetnih nazora o patnji i potrebi za patnjom! Ona bi do daljnjega bila zadovoljna svojim položajem u odnosu prema meni, koji bi je, možda, bar u početku, zadovoljavao u pogledu blistavosti. No kada bi stvar postala ozbiljna — kad bih se ili povukao u neki beznačajan položaj, ili bih ušao u istinski kršćanski život, gdje se ne mogu steći ni čast ni ugled — tada bi ona, vjerojatno, izgubila smisao za šalu. A ja — da, ja ne bih nikad postao ja sam.

Vjerojatno će mi se u odnosu na moju okolinu i vrijeme događati isto ono, što mi se dogodilo s mojim zarukama i ranije s mojim ocem i uopće u svakom presudnom trenu moga života. Mlada djevojka reče mi riječi, koje za nju mnogo ne znače (jer nije bila naročito pobožna) — i te su me riječi izvanredno potresle, dok ona o tome ni ne sanja, već se ponovo udaje.

Uvjeren sam u to, da mi ona oprašta, ljubazna kao uvijek, bez primjese gorčine. No ona ne bi mogla braniti svoj stav, ukoliko bi uspjela da me shvati: jer ona smatra, iako mi daje prednost što se tiče obdarenosti,

da se bolje ponijela prema meni nego ja prema njoj ... Ona će u onome, što mi se kasnijih godina dogodilo, katkada — već prema tome, u kakvom će biti raspoloženju — vidjeti malo kazne za me i katkada uvidjeti, da je za nju ipak bilo dobro, što se nije upustila u to. I tako će se sve ublažiti. Postat ću uspomenom, koja blijedi, i koje će se na koncu rijetko sjećati, a kada to učini, onda će to biti pomalo sa tugom, jer će joj goditi, da me ne osuđuje, i jer će joj goditi, što se ipak ne ženim.

Njeno sujetno ili ponosno srce krivo je razumjelo moj religiozni strah i moje drhtanje od odnosa, kao obožavanje nje same. I kada smo se konačno morali razići, onda se pokazalo, da me se baš ona nije mogla odreći.

U svojoj nevolji i bolu — ah, a trpjela je i odviše — pitala me moja zaručnica na koncu: reci mi samo jedno: Zar se nećeš nikada oženiti? Ovdje je bila kolizija. Bila je u takvom uzbuđenju, da bi joj odlučni obrat prema religioznom bio blizu. Mogao sam čiste savjesti reći ne. A što potom? Tada bih ja, koji sam svijestan, da sam posvema partikularno određen, bio smetnja u njenom životu. Stoga sam odgovorio šalom. Kad bi ona prema tome postupila, to znači, kad bi to za nju značilo istinu, morala bi me sasvim primitivno shvatiti!

Istina se pokazala, kada se udala, a ja sam to mnogo odobravao i za to Bogu zahvaljivao. S druge strane, kad bi to kod nje bila zaista istina, onda bi se sve moralo drugačije odigrati: ne bi mi bila rekla niti slovca o tome, nego bi se primitivno odlučila, unutar svoga vlastitog odnosa prema Bogu, da se ne udaje, i možda bi učinila pravo. No kako je to ona sebi možda zamišljala, ne bi tada imala čisti odnos prema Bogu, nego samo odnos prema Bogu iz druge ruke. A kad ne postoji odnos prema Bogu iz prve ruke, tad se nema pravo biti iznimkom. Sa svom svojom strašću željela je vezu sa mnom. Prema tome, najbliže joj je bilo, da se složimo u tome, da se ne oženimo ili da ostanemo

neoženjeni. Ali dok je to za me bilo možda sasvim ispravno, jer kod mene je to bilo primitivno, dotle bi to kod nje bilo tek izvedeno. Ona ne bi uspostavila odnos s Bogom, nego bi se smirila u nekoj vrsti platonske ljubavne veze prema meni. No takva veza nije religiozna i zato je nedopustiva. Samo primitivan odnos s Bogom ima pravo na iznimku.

Što je bila moja misao, kada sam je napuštao? Mislio sam: Ja sam pokajnik; brak je ovdje isključen, on bi bio uvijek osjenjen, te bi bila nesretna, a to je, uostalom, bio razlog što se nismo smjeli vjenčati.

Uostalom, sasvim je sigurno, da je moj odnos prema njoj bio sasvim blizak i prezentni studij za razumijevanje onoga, što je vjera, jer ovim odnosom konačno najbolje uviđam, da je pojava upravo suprotna onom što leži u osnovi. Korist od toga, što sam izdržao ovakav odnos, je u tome, da sam se sam održao u vjeri u Boga. Ipak vjerujem u Boga, iako je moj život protiv mene, i čitav svijet nije drugo no otpor. Tko nema takvo iskustvo, traži Boga odmah neposredno, a ne traži razumijevanje vjere.

26. kolovoza

(1849)... Time, što me je neoprezno u ime Isusa Krista molila, da ostanem kod nje, dodirnula je savjest zastrašenu, kao što je moja, koja bi i odviše rado za nju sve učinila, ali to kao pokajnička ne može; jednu zastrašenu savjest, koja čak u svojoj najdubljoj unutrašnjosti zna, koliko beskrajno treba blagosti i koja je u svim trenucima, u kojima vjera nije bila snažna, doživljavala muke zato, što sam bio okrutan prema njoj. To su užasna mučenja.

... Njeno opraštanje ne može mi olakšati život. Zapravo, na koncu konca, ne veže me ona, nego sam se ja s njome vezao. Rana, koju mi je zadala njena ruka, vođena mojom rukom, bijaše religiozna rana i morala je takvom baš postati — jer odnos prema Bogu je ono, što veže.

No moram se odreći svakog mučenja sebe sama. To mučenje se sastojalo u tome što sam do samog očajanja nastojao, da me ona potpuno shvati. Ali možda Bog to baš neće; baš zahvaljujući nesporazumu zadržava je on uz mene, a ja sam u njegovoj ruci toliko slabašan, jer svakog časa, kad nisam čvrst u vjeri, u brizi sam, ne bih li ipak mogao nešto učiniti, da bi me mogla razumjeti. Miran sam, kada pun vjere zatvorim oči i zašutim.

Pokušao bih nešto učiniti, kada bi ona sama zatražila objašnjenje od mene ... Naprosto bih joj rekao: to je točka, o kojoj ne mogu govoriti, to ne smiješ tražiti od mene, već mi moraš oprostiti, što o tome moram šutjeti. A zatim bih joj o onom ostalom rekao istinu i smatram, da bi se tu dalo naći izvjesno razumijevanje, koje bi joj možda moglo učiniti neku radost. S pravom mogu reći: Bila je moja ljubljena, jedina, volio sam je više i sve više, bila je ljubljena, kada sam je napustio, i neću nikada drugu ljubiti. Moram je moliti jedno: da mi vjeruje ...

Dati joj, koliko je to moguće, neko objašnjenje može biti opasno za nju, može uznemiriti iluziju njena braka, može postati opasno za me, moglo bi uzbuniti moj odnos s Bogom. A kad čak to i ne bi bilo, onda je tu još obzir prema Schlegelu, prema kojem treba imati svaku obazrivost.

Trebao sam i morao steći svoju slobodu, i sigurno je, da bi, i samoj njoj time — kad bih je dobio — bilo pomognuto. Bila bi uništena, u najkraćem roku bi zbog prenaprezanja samu sebe istrošila, jer je imala tako pretjerano mišljenje o meni, a ipak je, koliko je god bilo moguće, nastojala da odgovara nekom idealu. A za to vrijeme bih ja sa svojom duhovnom aktivnošću i sa svojom užasnom zatvorenošću živio u svojem svijetu. Nije ni trebala ni smjela biti besmisleno, to znači ni zbog čega, zbog mene, lakoumno proigrana ili da mi postane čak neizmjerno mučni teret. Moje unutarnje muke svejedno bi time ostale. Zaista bi mi bila najveća želja, da sam je mogao tako povezati sa mnom, da joj ono najunutarnjije ostane zatvoreno, te da sam

se, naprotiv, mogao sav založiti, kako bih je očarao i razonodio: No ako me vjenčanje obavezuje na to, da se potpunoma otvorim, ako me osuđuje, ukoliko to ne učinim, ako od mene zahtijeva, da je uvedem u svoju unutrašnjost, da, tada je istog časa takav odnos nerazuman. Istog je časa ona besmisleno na me proigrana, kako bi mi život samo učinila mučnijim gledanjem njenih patnji. Schlegelu može ona u znatnoj mjeri uljepšati život; ona ga može usrećiti. On će je obožavati i bit će joj zahvalan. Možda će joj ostati unutarnja bol zbog odnosa sa mnom. Ali možda će je baš to u najdubljem smislu idealizirati, i time će čitav odnos odgovarati njenom biću, u kojem je ipak bilo i mnogo ponosa.

Da se ženstveno zadovoljila mojim prvim otkazom — koji je za me bio najviše ponižavajući, i pri kojem sam je molio za oproštenje — nikada naš odnos ne bi postao tako strašan. Sva izvan sebe prešla je preko granice i htjela me očajnog prisiliti, da i ja pređem svoju. Tada je postao odnos užasan; tu se moglo samo jedno, bezuslovno jedno učiniti: zaštititi je prevarom. To sam učinio i nisam se štedio. No time je postala ta stvar za me borba mene samog protiv Boga. Bog me može svakog časa zastrašiti time, da mi nije oprostila, a u tome sam, ljudski rečeno, ipak sasvim nedužan. Kad bih je sad htio moliti za oproštenje, doveo bih u opasnost ono prošlo, time što bi se opet očajnički bacila na me, jer bi otkrila, kako je ipak bila ljubljena.

U izvjesnom je smislu sreća biti žena. Ona o svemu tome ni ne sanja. »Ona se ne žali na to što sam prekinuo zaruke, nego na način kojim sam to učinio.«

... Ona je, dakle, posvema nevina — ukoliko je i sama nevinost nevina. U svakom slučaju nemoguće je zapaziti njenu malu krivnju, ukoliko se istovremeno mora pokazati moja ogromna »što sam je sa sobom povukao u struju života«. Ah! Ta riječ me podsjeća na najranije doba zaruka, kad mi je tako jasno bilo pred očima, da sam to uradio. No tada me je učinila sasvim sigurnim svojom obiješću, tako da sam opasnost smatrao skoro sasvim beznačajnom, zbog toga što je ona to tako olako uzimala.

Moja je krivica u tome, što sam je povukao u struju života, a njena krivica zapravo nije nikakva, čak da je i ranije uvidjela, kako sam suviše jak, i kako će za nju biti nemoguće da sebi izbori ono, što je željela. No i u tome je ona nevina, jer ja sam joj dao mig[1], da se bori predanošću, jer sam znao, da će me to ugroziti, kao što je kasnije i bilo. Ona je, dakle, ipak nevina; no ja sam je stalno opominjao, da popusti, jer je nemoguće da sa mnom izdrži.

Moj odnos prema njoj

Glavna moja krivnja je u tome, što sam je istrgao i povukao sa sobom.

Prvo razdoblje: Zaruke. Ja, u biti udubljen u sebe, trpio sam pod mukama sjete i savjesti, da sam je »povukao sa sobom«; prema njoj, naravno, sama ljubav i briga, možda i u suviše velikoj mjeri, ali ja sam već i tako pokajnik. Uostalom, nisam nimalo pazio na to da mi od nje mogu iskrsnuti neke poteškoće.

Drugo razdoblje: Ona se okušava u bezgraničnoj neobuzdanosti. Istoga časa nestala je zapravo moja sjeta u odnosu na tu stvar, i muke grižnje savjesti nisu u vezi s time. Dišem lako kao i inače. — Ovdje ima moje krivice. Trebao sam iskoristiti trenutak na taj način, da ona raskine zaruke, i onda bi to bio trijumf njene obijesti. No ipak mi je stvar bila preozbiljna te sam razmišljao, da li ne bih mogao realizirati brak, a i u njenoj obijesti bilo je i dosta djetinjastog. No, u svakom skičaju stajao sam donekle sebi samom na raspolaganju i pristupio sam joj pomalo u tom smislu.

Treće razdoblje: Ona se pokazuje i predstavlja kao najljubeznije stvorenje. Istoga časa vraća se ono ranije po drugi put, potencirano odgovornošću, koja se tada

[1] A zašto je bilo s moje strane pošteno dati joj taj mig? Zato, jer sam nisam bio gospodar, već sam se i sam borio s višom silom, i u toj mojoj unutarnjoj borbi reflektirala se njena borba sa mnom. Tako je bilo važno za me i za nju, da mi ta stvar ne postane suviše laka.

povećava uslijed njenog ženstvenog, skoro obožavajućeg predavanja.

Četvrto razdoblje: Vidim, da mora doći do rastave. No pri tom sam joj — pošten prema njoj, izdajnički prema sebi — dao savjet, da se ne pokuša boriti ponosom, jer onda će mi stvar biti olakšana, već predanošću. — Ipak, raskinuti se moralo. Poslao sam joj njen prsten u pismu, koje se nalazi doslovce štampano u »psihologij skom eksperimentu« .*

Peto razdoblje: Umjesto da sada uzme stvar kao svršenu, dolazi ona za vrijeme moga izbivanja u moju sobu i piše mi očajničko pismo, u kojem me zaklinje imenom Isusa Krista i uspomenom moga pokojnoga oca, da je ne napustim. — Tako se tu nije dalo ništa drugo učiniti nego pokušati krajnje, kako bih je prevarom zaštitio, i učinio sve, da bi se odbila, kako bi se ponovno rasplamsao njen ponos. Dva mjeseca kasnije po drugi put sam prekinuo odnos.

O »njoj«

No sada se ne smije, osim u izvjesnim trenucima, više o tome misliti, inače će početi potpuno mučenje samoga sebe. A osim toga: ono objašnjenje, ono konkretnije objašnjenje, koje krijem u dnu svoje unutrašnjosti, ionako neću zapisati.

Za me znači taj odnos božju kaznu. To je postalo očito tada, kad se, očajna, tako strasno bacila na me, da je to potisnulo simpatiju i odnos prema Bogu. Ova stvar će me pratiti cijeli život, iako će se u odnosu prema mojem razvoju nešto drugačije shvaćati.

7. rujna

O »njoj«

Tako mi je prisna morala postati ta djevojka, ili tako sam je prisno morao sebi učiniti religioznom.

---

*Usporedi *Stupnjina životnomputu*, preveonanjemački Barthold, Leipzig 1886, str. 335. — *Prim.* prev.

Ona me sama zaklinjala suzama i preklinjanjima, da je ne napustim, da mogu, uostalom, s njome činiti sve, bezuvjetno sve. Ona će se svemu bezuvjetno predati, a ipak će mi čitav svoj život zahvaljivati za odnos prema meni, kao za najveće dobročinstvo. Njen otac, koji je moj postupak tumačio nastranošću, molio me i zaklinjao, da je ne ostavim, »ona je voljna svemu da se pokorava«; što se tiče njega i čitave ostale porodice obećavao mi je najsvečanije, da, ukoliko ja to želim, ni on ni itko iz njegove porodice nikada neće stupiti nogom preko moga praga, čim budem s njom vjenčan. Ona može biti toliko bezuvjetno u mojoj vlasti, kao da nema ni rođaka ni prijatelja.

Mogao sam se, dakle (da nije bilo poteškoća u mojoj unutrašnjosti), s njom vjenčati, na lagodan način sve zadužiti zahvalnošću, bio bih, uostalom, pravi tiranin i imao bih uvijek pri ruci strahovitu prisilu, da sam joj ukazao dobročinstvo. Da sam to učinio, bio bih odista hulja. Uzmimo, da sam se, dakle, s njome tako vjenčao. A potom? Unutar pola godine, još u kraćem roku, sama bi se satrla. Tu ima nečeg sablasnog na meni — a to je kako dobro tako i zlo — nešto, da nitko, tko bi trebao sa mnom svakodnevno saobraćati i imati prema meni zbiljski odnos, ne može sa mnom izdržati. Da, u onom lakom surtout, u kojem se obično pokazujem, stvar izgleda drugačije. Ali kod mene će se pokazati, da zapravo živim u duhovnom svijetu. Bio sam s njome godinu dana zaručen, a zapravo me nije poznavala. — Ona bi, dakle, bila uništena i vjerojatno i mene također upropastila, jer ja bih se stalno morao prenaprezati zbog toga, što bi njena zbilja bila, u izvjesnom smislu, i suviše laka. Ja za nju pretežak, ona za me prelaka, no oboje bi sasvim vjerojatno učinilo krivo. Tako, vjerojatno, iz mene ne bi ništa postalo, ili bih se ipak razvijao, ali bi mi ona postala muka, baš zato, što bih smatrao, da se udala krivo za mene. Onda bi umrla, i time bi sve prošlo. Povesti je, da je postala mojom ženom, sa sobom u povijest, ne, to se ne da učiniti. Ona može, doduše, postati madame i gospođa, ali ona mora ostati sačuvana u ulozi moje ljubavnice, ne više. To se mora pri-

kazati kao nesretna ljubavna priča, a nju prikazati, kao moju ljubovcu, kojoj zahvaljujem sve: eto, tako treba povijest da je preuzme, u tom smislu ću povijest već poučiti.

Moj razum mi kaže: ona može uzeti Schlegela. Ona mi je sama kasnije priznala, da bi se ionako zaručila sa Schlegelom, da nisam svojevremeno ja došao. Tako bi stvar bila u redu. I tko zna — mala je djevojčica mislila, da je moj ponos kriv, što sam je napustio — tko zna, možda je njen ponos kriv, što je mene svojedobno odabrala.

Poslije onoga, što je doživjela sa mnom, mogao bi odnos prema Schlegelu postati čak i lijep. Ona bi dobila čovjeka valjana, kojeg je ipak jednom voljela. Ona bi tako kao žena dobila svoje pravo, jer bi njen život dobio za nj veliki značaj, on bi svaki dan i sat njihovog zajedničkog života, svu njenu ljubaznu ljupkost, cijenio sa zahvalnošću. I zaista, ako ne bi, onda je magarac. Ah, ja sam već i tako pomalo sablasan, i bila bi mi muka, da sam vidio, kako se sva ljubezna ljupkost osobe, koja me obožava, rasipa na me; ali iz te zablude ne bih je nikada izvukao, jer ona bijaše savladana i postala bi to još gore, da je svakodnevno živjela zajedno sa mnom u mojem domu.

Na dan moje smrti može se pozavidjeti njenom položaju. Ona je sretno udana, i njen život, kao život rijetko koje žene, ima značenje za čovjeka, koji sigurno nije daleko od toga, da je obožava — a zatim će moj žjvot pokazati, da je bila moja jedina ljubavnica. Citavo moje postojanje kao književnika treba da nju naglasi. A ako ne ranije, u vječnosti će me razumjeti.

Trebao sam biti uhvaćen time, što sam u najdubljem smislu riječi došao do toga, da se sam borim sa sobom. Zato je protivnik u neku ruku morao biti netko, tko nije bio nitko, neki predmet, koji opet nije ni predmet, neko neobjašnjivo Nešto, što je time, što je podleglo, dovelo do toga, da se sam sa sobom borim. Za to je trebala žena, žena koja će se boriti ženski — slabošću. I ljupka je morala biti, da bi više mogla ganuti — da bi se to sigurnije borio sam sa sobom. — Morala je također biti mlada, da bi njena mladost

stavila svu odgovornost na me i da bi me pozvala, da preuzmem i njenu stranu. Tako je morala biti mlada, da se njen otac, posmatrajući je skoro kao dijete, osjećao tim više ponukanim položiti svu odgovornost na mene.

... Bilo je tako, kao da bi providnost rekla: Gle, što se nje tiče, vodit će se briga o njoj, ona će vrlo dobro proći. No ti si uhvaćen.

O »njoj«

Kao što je rečeno, nije nevjerojatno, da očekuje približavanje, sada nakon očeve smrti. Više no jednom prošla je tako blizu mene, da je to bio skoro sudar, a da nisam ništa učinio, što bi odstupalo od mojeg običaja. No ja ne mogu učiniti dobro prvi korak.

... Ona me možda nikada nije toliko voljela, koliko mi se divila, a ja je možda nikada nisam volio erotski, kao što, naprotiv, mogu iskreno reći, da me je to ljubazno dijete, dirnulo u najljepšem smislu.

Moj odnos prema njoj — ovog puta ultimatum

Stvar je u ovome: čim pobliže na nju mislim, odmah se s njom susreće pjesnik. Kao što mi je svojedobno bilo neopisivo zadovoljstvo vidjeti njeno divljenje prilikom zaruka, tako bi mi opet bilo zadovoljstvo vidjeti njenu radost, u času, kad bi joj postalo jasno, da su naši odnosi zapravo sada na svome vrhuncu; a to pjesnički ne bi bilo teško postići. Da, ja je vidim, kako pažljivo sluša — ona, koja sama, doduše, nije pjesnički raspoložena, ali koja, ukoliko nije sasvim upropaštena, čim se nešto pjesnički pojavi »kreše iskre i zapali se«. Da li me je svojedobno razumjela? Da, zaista. To znači moje najunutarnjije nije razumjela, razumjela je toliko, da je to bio αδυτου. No da li je shvaćala svoj erotski odnos prema meni? Gdje bih našao dovoljno crnih i crvenih crta za onaj »odličan«, koji je zaslužila svojim izvanrednim znanjem.

Sada bi bio potreban, dakle, opet pjesnik, kako bi joj objasnio, da bi baš taj sestrinski odnos bio ono poetsko. Ako to razumije bit će izbjegnuta svaka opasnost u pogledu erotskog; malo poezije i potoni malo pomoći s moje strane — i bit će sve u najboljem redu.

Zaista je također žalosno, da ovu djevojku svejednako stavljaju u sjenu. Schlegel je sigurno ljubazan čovjek, vjerujem zaista, da se s njime osjeća vrlo sretnom, ali ova djevojka je instrument, na kojem on ne umije svirati; ona raspolaže tonovima, koje sam samo ja umio izmamiti.

Moja objektivnost prema njoj je čudesna. Drugom bi bilo dovoljno to, što je ta djevojka odavno udana — a meni, meni je to manje važno od svega. Ja se brinem samo oko toga, da li bi bilo moguće obradovati je i uljepšati joj život. Jer ona me dirnula. Skoro bi mogla učiniti što god hoće — ja imam uvijek pri ruci pjesnika, koji će joj moći objasniti, da je baš to bilo najljepše, najpoetičnije.

Tek sada, u ovom času, doista osjećam koliko je to blaženstvo i utjeha za me, što ja i Bog znamo, da je baš to bila patnja, što sam je napustio, dok je patila. Kako mi to daje snage! Kad bih je napustio iz samoljublja, i kad bih prišao nečem blistavijem, nečem sjajnijem tada bi moj život bio pusto očajanje. No sada sam tako miran. Gdje bih zapravo morao reći: izgubio sam, sada kažem: pobijedio sam.

Patnja je bila strahovita; sjetan, kakav sam bio, smatrao sam, da će se sva moja bijeda zato povećati ovom mojom vlastitom, potenciranom bijedom, što sam je unesrećio — i tada, tada je izbilo ogromno blago iz moje duše, pred kojim i sada uzdrhtim, kada ga se sjetim.

Možda će se meni dogoditi, kao što se i drugima dogodilo prije mene: sada, ili kasnije mislit će, da me mogu razumjeti na osnovu rezultata. O, ali kada sam stajao usamljen u svojoj bijedi... da tada nisam mogao naokolo šetati i razgovarati čas s nekom prodavačicom, čas s nekim kočijašem itd. — ne bih bio izdržao. Sviđalo mi se ono, što sam čitao o Napoleonu. Kada je prelazio Alpe, bio je rastresen, kao da sanja, i naj-

draže mu je bilo razgovarati sa svojim vodičem, s kojim je raspravljao o njegovim kućnim poslovima. To je shvatljivo, jer se Napoleon bavio također svjetskim planovima, a ja nosim tako tešku sjetu, koliko se god to uopće može zamisliti.

Odlučujući korak u odnosu prema »njoj«

21. studenog

(1849) Napisao sam Schlegelu pismo, s priloženim pismom za nju, a dobio sam natrag njegov odgovor i neotvoreno priloženo pismo. To je bilo 19. studenog. Odlučio sam se na to iz ovih razloga:

1. Možda je cijeli život ipak suviše velik za ženu. Mene može zadovoljiti to, da joj sačuvam svu svoju odanost, da moja spisateljska egzistencija sjaji nad njenim imenom itd. — ali što to zapravo njoj može pomoći, ukoliko bi ona ili ja prije umrli; i što se uopće brine žena za historijsku slavu. Takva vjernost je skoro okrutna, te bi za nju bilo bolje, kad bih bio malo manje vjeran, no kad bi joj to koristilo za života.

2. Bojao sam se, da je to mogao biti moj ponos što me sprečavao u poduzimanju koraka, da se ne bih izvrgao neugodnostima. Dobro, nisam mogao pustiti da ne djelujem. Znam, da to nije bio ponos, što se nisam obratio njoj, jer i suviše dobro poznam čitav tok stvari. Ne, Schlegel me zapravo izazvao. Dakle, obratio sam se njemu, i on je koristio priliku za moralne deklamacije.

Sad se, dakle, dogodilo. Hvala Bogu, da sam to učinio. — Sada dišem. Sve deklamacije takve vrste olakšavaju mi stvar.

Time je stvar svršena. Jer to je sigurno: Bez odobrenja Schlegela nijednu riječ. A on se izjasnio, koliko je god to moguće, definitivno. To ostaje njegova stvar. I, naravno, nijednu riječ njoj, da bi pridobila Schlegela za tu ideju. Ne, nikada! Umijem poštivati brak. Mogućnost, koju sam za nju pronašao, i koja me je radovala, što ću je moći obradovati time, da joj uljepšam brak — trebala je da bude Schlegelov poklon njoj.

Bog zna, nisam li i odviše zahtjevao od sebe time, što sam se tako razbacivao. Da me je razumio, da mi je vjerovao, bio bih postao skoro poslušno oruđe u njegovoj ruci.

Ali sada je stvar zapravo svršena. I nikada se nisam, što se toga tiče, osjećao tako lakim, tako vedrim i tako slobodnim, tako opet potpunoma ja, kao baš iza ovog koraka u kojem sam se žrtvovao, jer sada razumijem, da imam pristanak Boga, da je pustim, a da sebe samoga poštedim, time što ću ispuniti njenu posljednju želju (»katkada na nju misliti«) i na taj je način sačuvati za povijest i za vječnost.

O »njoj«

(1851) Smrt njena oca me navela da pišem Schlegelu. Razbjesnio se i nije htio ni u kakvom obliku »trpjeti, da se netko drugi umiješa u odnos između njega i njegove žene«. — S time je zapravo cijela stvar svršena. Više, zapravo, i ne tražim. Ali možda nije ona o mome koraku ništa saznala. Schlegel joj ga je možda zatajio. Utoliko joj ipak nije učinjeno pravo.

Čini se, da i ona sama u poslijednje vrijeme postaje pažljivija. Viđamo se češće.[1] Naročito u toku posljednjih mjesec ili mjesec i po dana vidjeli smo se skoro svakog ili svakog drugog dana, a nekada i dvaput. Idem na svoju uobičajenu šetnju nasipom. Tu je bila prilika, ukoliko je htjela sa mnom progovoriti. Ne mogu da pretpostavim, da se to nije smjela usuditi, jer je svojedobno — kako prilikom raskida naše veze, tako i kad se sa Schlegelom zaručila — pokušavala mimičkim telegrafiranjem dobiti od mene kakav znak, koji je i

---

[1] — (Na rubu:) U dugom nizu godina viđali smo se stalno u crkvi, uglavnom u dvorskoj crkvi, a u poslijednje vrijeme češće no obično. Imam svoje određeno mjesto na kojem stalno sjedim. Ona često sjedne baš u blizinu.

dobila i koji joj je nagovijestio, da me mora napustiti, da mi je inače draga, i da sam joj isto tako privržen.

Ni govoriti joj ne mogu. Ne. Mogao bih da saznam toga suviše. Možda me ipak zaboravila, — a tada bih govorenjem mogao sve pokvariti. Možda je i čitav brak krinka, i ona mi je strasnije privržena no ikad prije.

O »njoj«

(Svibanj 1852) ... Tada je došao moj rođendan ... Susreo sam je tik do mojih vratiju. Kao što mi se u poslijednje vrijeme često događa, ne mogu, kada je sretnem, da se ne nasmiješim. Ah! Kakvo to sve značenje nije poprimilo. Odvratila je smiješkom, zatim je pozdravila. Pošao sam jedan korak, zatim sam skinuo šešir i produžio.

Slijedeće nedjelje bio sam u crkvi i slušao Paulija. Također i ona. Sjela je u blizini mjesta, gdje ja stojim. Šta se zbiva. Pauli ne propovijeda o Evangeliumu nego o Epistuli i to o ovoj: svaki dobar dar i svaki savršen dar, itd. Slušajući te riječi, ona okreće glavu i dobacuje mi jedan prisan pogled. Ja sam zurio neodređeno preda se.

S ovim riječima povezan je prvi religiozni dojam, koji je o meni stekla, i to je onaj tekst, koji sam onako snažno naglasio. Više se srušila, no što je sjela, tako da sam se zaista malo uplašio, kao i jednom ranije, jer njena uzbuđenja su tako strasna. Pauli dalje propovijeda: »Ove riječi: svi dobri dari itd. su usađeni u vaša srca, da, moj slušaoče, kad bi te riječi bile istrgnute iz tvog srca, zar ne bi onda čitav tvoj život izgubio sav svoj smisao« itd. Stajao sam kao na žeravici. Nju je to moralo u velikoj mjeri slomiti. Bilo je to, kao da joj neka viša sila govori ono, što joj ja nisam mogao reći.

Samo Bog zna, kako sam joj rado odjednom dao prostora, kako će se Božjom pomoći stvoriti prostor njenoj uspomeni, kako sam joj već u sadašnjosti osigurao mjesto. O, to bi moj ponos izvanredno zadovo-

ljilo. Zaista, sve divljenje, koje sam stekao, prenijeti na nju, učiniti, da se njoj dive — to bi bilo nešto za me. No iz sedamnaest razloga to se ne može. Međutim, smatram, da je ovaj doživljaj predstavljao toliku okrepu srcu, da će se ona sada sigurno moći održati.

Nekoliko jutara iza toga naišla je opet na me, ali tada se nije dalo ništa zapaziti. Ah, ako je mislila, da je sada moram ja pozdraviti: to ne mogu. Ja sam pripravan na sve, ali bih morao umiješati njenog muža, ukoliko bi se trebalo što dogoditi. Ili — Ili! Ako se moram s njom upustiti, onda to mora biti potpuno, onda hoću, da to bude svima znano, i da ona bude tako preobražena, kako bi likovala i primila najpotpunije zadovoljenje za poniženje, koje je pretrpjela time što sam joj otkazao, dok sebi ipak zadržavam pravo, da je ozbiljno grdim radi njene svojedobne naglosti.

*
* *

(Godine 1851. izdao je Kierkegaard dva govora s ovom posvetom: »Nepoznatom — na danskom se jeziku ne može razaznati, da li je to muško ili žensko — čije će se ime jednom spominjati, posvećuje, ovim malim spisom čitavo autorstvo, kako je to bilo i u početku«, a kad je umirao 1855. odredio je čitavu svoju literarnu ostavštinu svojoj bivšoj zaručnici, što ova, međutim, nije prihvatila. A kako mu je zaručnica, koja je umrla tek u ožujak 1904, bila odana i vjerna, pokazuje brižnost, kojom je ostavila pisma svoga zaručnika, kao dragocjeno blago, njegovoj nećakinji Henrietti Lund, sa željom, da budu jednom objavljena, što je zatim i učinjeno).

ESTETSKI SVIJET SÖRENA KIERKEGAARDA

Dnevnik zavodnika dio je jednog od najznačajnijeg Kierkegaardovog djela *Ili ili.* U pogovoru toj knjizi, koju sam prvi puta preveo prije dvadeset godina — što je, koliko mi je poznato, prvi prijevod Kierkegaarda u nas — ukazao sam na neke bio-bibliografske podatke o autoru, a pokušao sam i locirati određene idejne i filozofske koordinate Kierkegaardova mišljenja u cjelini. Nakon tog pogovora, koji je i informativan i pisan s pretenzijom ozbiljnijih idejnih valorizacija — i prema kojem sam danas vrlo skeptičan, da ne kažem ružnu riječ samokritičan — mnogo je toga u nas i prevedeno *(Osvrt na moje djelo, Pojam strepnje, Bolest na smrt)* i uz te prijevode ozbiljno i iscrpno napisano o Kierkegaardu. Podataka, ocjena, filozofskih i literarnih usporedbi, fusnota, idejnih analiza, kritičkih objekcija i neslaganja, ali i blagonaklonih vještačenja poznatih arbitara ima danas, dakle, u nas, na pretek. Sve je to možda i dobro i potrebno, ali, kad već toliko znamo o Kierkegaardu, bilo bi pomalo dosta te učenosti. Došlo je, čini mi se, upravo stoga vrijeme da se o Kierkegaardu napiše i ponešto ne možda neodgovorno, ili čak neozbiljno, ali barem nešto što bi bilo s onu stranu te akribijske ozbiljnosti. Zato ne može biti bolje prilike od ponovnog objavljivanja njegova *Dnevnika zavodnika* i izvadaka iz njegovih *Dnevnika.*

Nije li, uostalom, i inače toliko ozbiljni, i u toj svojoj ozbiljnosti pod starost pomalo umorni Lukacs, jedan od svojih najblistavijih i najsvježijih tekstova, koji je neopterećen svim onim kasnijim mudrim, pametnim ili bolje lukavim uvijanjima i teškim spoznajama što donose životna iskustva i oportunitet snala-

ženja, bio svojedobno posvetio upravo ljubavnim preokupacijama danskog mislioca, njegovom *Dnevniku zavodnika* i njegovim vlastitim *Dnevnicima?* I kako je pun iskričave i čiste misaonosti bio ovdje mladi, »neozbiljni« Lukacs, kako mu je sublimna, osjećajna, a ipak jasna i lijepa rečenica, bez naslaga onih kasnije toliko prisutnih ograda, traženja pogodnih formulacija, onih često umjetnih i isforsiranih konfrontacija, netrpeljivih i za idejne čistunce i uškopljenike pisanih nesmiljenih obračuna s idejnim protivnicima, ili pak razvodnjenih i dosadnih sociologiziranja. Žalosno je promatrati kako su kasnije često Lukacsevi tekstovi puni vještine izbjegavanja opasnosti mogućih zamjerki i kako je bilo potrebno razviti stil do virtuoziteta, da bi se u tim tekstovima ipak — prikriveno i zamumuljeno, a često i stereotipnom frazeologijom i pozivom na sve moguće citate (pa i one koji su nesumnjivo ispod Lukacsevog misaonog nivoa) — reklo nešto vlastito. Nasuprot tome, otvorenost, misaona pronicljivost i smiona samostalnost mladog Lukacsa vidljiva je jasno i na primjeru jednog malog teksta o Kierkegaardu, pa nam taj esej govori koliko je on bio doista izvorni i literarni i filozofski talenat kojeg su kasnije svim mogućim sredstvima i prijetnjama mijesili i gnječili da bi u njemu zatukli tu ipak, zapravo, nikad do konca ne uništenu vlastitost htijenja i mišljenja. Stoga neka i nama, makar pomalo i u starijoj dobi, bude dozvoljeno da nam ovdje posluži uz samog Kierkegaarda, kao jedina inspiracija upravo taj još »neizgrađeni« dvadesetčetverogodišnji mladić George Lukacs.

*
* *

Kakav je to čovjek, taj Kierkegaard? I kako uopće postaviti to pitanje kad je riječ o dva toliko različita teksta koja ovdje objavljujemo i dva naizgled potpuno suprotstavljena glavna junaka? Bezazleni, lakoumni igrač Johannes iz *Dnevnika zavodnika* i beskrajni patnik Soren, koji se u grču bori do zadnje svoje mogućnosti teškog i mučnog živovanja i do konca života osta-

je beznadno zaljubljen, nemaju, čini se, ništa zajedničkog. Johannes podmeće drugog ljubavnika svojoj ljubljenoj onda kad je najviše voli, piše ljubavna pisma za druge, vreba pogled neznane prolaznice, iznenađuje Cordeliju nepredviđenim postupcima i uvijek iznova započinje svoju neodgovornu igru zavođenja i odbacivanja. A Soren, čitavog života bolestan na smrt, umire sam, razdrt najstrašnijim mukama najvjernijeg zaljubljenika što ga je uopće moguće zamisliti.

Kako je to moguće, kako je i jedne i druge retke mogao napisati jedan te isti čovjek? Nećemo se tog pitanja otresti tako da jedno proglasimo naprosto literarnim djelom u kojem glavni junak ne mora, (pa, rekli bi literarni teoretičari, čak i ne smije) izražavati misli autora, a drugo je intimni dnevnik, tekst koji uopće nije bio namijenjen objavljivanju. Tu ne pomaže ni literarno teoretiziranje a dakako ni psihologiziranje. Jer, složit ćemo se s Lukacsem — čak i uz cijenu optužbi da vrijeđamo jednu znanost — »gdje počinje psihologija prestaje monumentalnost«. Odnosno, »gdje počinje psihologija tu više nema djela, samo pobuda za ta djela, a ono što zahtijeva razloge, što podnosi obrazloženja, to je već izgubilo svu čvrstoću i jednoznačnost«. Stoga napustimo ambiciju da se poslužimo savjetima literarnih teoretičara i psiholoških stručnjaka — čak i onda kad je riječ o ozbiljnim teoretičarima, a ne o šarlatanima — i ponovno postavimo pitanje: Kako je moguće da *Dnevnik i Dnevnik zavodnika* piše jedan čovjek, i kakav je zapravo u svojoj egzistencijalnoj određenosti čovjek taj Kierkegaard?

Može li se ta zagonetka odgonetnuti određenim citatima iz njegovih djela napisanim u svrhu vlastitog tumačenja i obrazlaganja svojih čina, može li se to čak učiniti i onom toliko poznatom podjelom čitave Kierkegaardove životne filozofije? Johannes, to je poznato, esteta je, Soren je ne samo etičar već i religiozan čovjek. Johannes je jedna faza, Soren druga, ili čak treća. To su različiti stadiji na životnom putu. Među njima nema prijelaza. To je ono što i Lukacs zove »gledati stvari oštro odvojene«; jedan stadij ži-

vota ima i potpuno različite ideale od drugog — estetski Don Juana, etički Sokrata, a religiozni Krista. Sve životne faze treba smatrati strogo lociranim i određenim i među njima nema plitkih kompromisa. A onda je stvar prilično jasna, i rješava se pukom razlikom između estetike i etike, što je naprosto vremenska razlika na jednom te istom putu jednog te istog čovjeka. Jer, »pod nebom estetike sve je lako, lijepo i prolazno, pod mrazom etike sve se skruti, ohladi i postane pusto«. Estetičar je, dakle, postao etičar, raspojasani, neobuzdani, laki, neodgovorni zavodnik Johannes je naprosto u jednom momentu samoosvješćenja postao hladni, pusti, visokomoralni mučenik, duboko odgovorni Soren i *Dnevnik zavodnika* je samo sjećanje, bilost, vremenski put koji smo prošli i koji nas više ne određuje.

Kažem i opet: olako bismo i tako riješili ovaj čvor. Jer, napokon, i ova gore citirana razlika iskazana je u *Dnevniku zavodnika,* dakle sviješću i govorom estetičara. Ona je prema tome samo za njega obavezna i to je razlika koja kao suprotnost postoji samo po njemu. »Razbludniku« se može učiniti ideal moralnoga kao nedostižan i njegovom životu suprotan cilj. Ali kakav je taj odnos kad ga promatra etičar? Nije li za njega stvar zapravo manje oštro odvojena? Nije li estetičar — čovjek koji je prošao iskustvo zadovoljstva igre i sve osjetilne, pa i lascivne užitke — neophodna pretpostavka odricanja od tih užitaka? Estetičar tek otvara mogućnost da se bude etički na djelu. Bez poznavanja svog bogatstva i šarolikosti, svekolike punoće užitaka, pravog odricanja od ugode nema. Djevica nije moralna, jer djevica ne poznaje užitke. Je li baš slučajno Marija Magdalena, uličarka, postala simbol morala? Nije li estetski stadij sa stanovišta etičara nužan, pa etičar u sebi sadrži kao conditio sine qua non prvi, estetski stadij?

Ali kako? Kako etičar gleda na estetičara i zašto mu je on uopće potreban? Radi nužnosti i samosvojne vrijednosti postojanja samog estetskog stava ili tek time što se taj stav, kao neophodna stepenica prema nečem višem, prevladava, negira. Estetičar je za eti-

čara stoga, naizgled, samo puka prolaznost, prazni negativitet. No Johannes nije prolazna, teoretski zasnovana figura, nije naprosto inkarnacija jednog stadija (kako se to često tumači), već je egzistencijalno biće koje, čini mi se, u svojoj neponovljivoj vlastitosti ima svoje korijene u onom najdubljem samog Kierkegaarda. Upravo se stoga Soren Johannesa — izgledalo to možda na prvi pogled i paradoksalno — nije nikad, pa ni u svojim intimnim dnevnicima, riješio niti ga prevladao.

Da, Johannes, esteta, je igrač, površnom čitaocu čak i površni, lakoumni igrač, virtuoz prolazne ljubavi, neodgovorni bonvivan. A Soren je do u samu srž svoje srži vječni zaljubljenik i upravo u toj svojoj neprolaznosti i zbog nje, sudbinski određen kao patnik. Ozbiljnom se čitaocu ozbiljnost Sorenova odnosa prema Regini, čini kao najozbiljnija, smrtna opasnost, upravo zbog nepopravljive i neizmjenjive, egzistencijalno determinirane zaljubljenosti u jedino biće svog života koje je mogao i smio ljubiti. Nitko drugi za Sorena nije postojao niti će postojati. A Johannes, Johannes i postoji po stalnim mjenama, po tome što je svaka djevojka u principu mogući objekt njegova užitka. Kako, dakle, poistovjetiti ta dva lika i kako uopće naći ono zajedničko neozbiljnom i ozbiljnom, neodgovornoj zabavi i visoko odgovornoj etičnosti, igri lepršave površnosti, lagodnog užitka i mučnom, krvavo proživljenom martiriju, samokažnjavanju do u ludilo? Kako je moguće biti i Johannes i Soren?

Bit je pitanja, pa stoga i rješenja zapravo u pravom problematskom smislu onog što podrazumijevamo pod estetskim. Estetika, dakako, nije, kao što je to u tradiciji evropskog mišljenja, za Sorena način spoznaje umjetnosti ili čak — ne daj bože — struka. »Estetičar koji estetiku smatra svojom profesijom i koji čak u profesiji vidi pravi povod sam je sebe (eo ipso) izgubio.« Takav se estetičar — kaže Kierkegaard — ne bi mogao radovati na primjer dječjem divljenju. Ali, ako i napustimo struku, estetika nije za Kierkegaarda ni samo stil života. Da, u tom takozvanom estetskom stadiju gdje se sve čini olakim, i gdje je odnos

uvijek pomalo ironičan, da ne kažem ciničan, moguće je čak sve svesti na primjer na prijevaru: »Na koncu konca ili žena vara muškarca, ili muškarac ženu«. Djevojka, štaviše, i onda kad je se prividno hvali, (na primjer: »Ostario ja ne znam koliko, smatrat ću se zaista starim tek onda kad više neću od djevojaka imati šta da naučim«), puki je predmet iživljavanja vlastitog, nezasitnog subjektiviteta.

Napokon, sasvim je sigurno da je sve u estetskom odnosu subjektivno, pa je i sama istina stoga nešto što postoji samo u odnosu na ličnost, subjekt. No, ne samo da je istina subjektivna, već je, štaviše, i sama subjektivnost jedina istina. I dok je objektivno mišljenje ravnodušno prema subjektu koji misli i prema njegovoj egzistenciji, subjektivni je mislilac kao egzistirajući u svom mišljenju bitno zainteresiran, jer on samo tako i egzistira. U tom smislu treba i razumjeti Kierkegaardovu misao: »Sve što u mojoj filozofiji nije moje ništa ne vrijedi«. Sve, dakle, što je puka objektivistička deskripcija, sve što je tuđe, što je službena ideologija, vjera ili filozofija, sve što je nestrastveno razvodnjavanje u racionalnim fiksnim shemama, pa i sve što se odnosi na nešto izvan mene, kao na posebičnu, o meni neovisnu opstojnost, ništa ne vrijedi. Vrijedan je samo istinski napor neponovljivo vlastite ličnosti, a to je najjasnije vidljivo upravo u ljubavnom estetskom odnosu. »Žena je bitak za drugog«. Ja estetski uživam i to Ja je ne samo polazna točka, nego i svršetak svega. »Kada je neka djevojka dala sve, izgubila je sve«. Ja određuje svekoliki odnos, i Ja je tek tada prestalo biti zainteresirano kad je u odnosu *na njega* skršen otpor, kad je *on* pobjedio. Djevojka ne postoji u ljubavi po sebi i za sebe, već samo za mene, ona je za mene ljupka, poželjna, tužna, vesela, prpošna, ona meni pruža ili više ne pruža otpor, ona je meni melankolična, duboka, erotski ili duhovno zanimljiva. Čak i kad djevojci kažem da je lijepa, u tom odnosu čistog subjektiviteta ne mislim na nju po sebi, nego na nju kao na mogući objekt mog subjektivnog uživanja u lijepom. Ukoliko bismo mislili na djevojku po sebi, tada bi je zapravo (shvaćeno moralno u užem

smislu) vrijeđali kad joj (estetski) govorimo da je lijepa. To estetski lijepo to je igra za nas, to je procjena našeg subjektiviteta i motiv njegovog užitka, sublimnijeg ili manje sublimnog, to je u ovom slučaju svejedno. I najljubljenija žena samo je sredstvo, put koji vodi ponovnoj potvrdi mogućnosti doživljaja vlastitog Ja. I što je doživljaja više, subjektivitet je više na djelu, što su raznolikiji, subjektivitet je bogatiji. Čak i tzv. objektivna obilježja lijepih djevojaka su samo mogući predmet subjektivne ugode: »Nikad se neću umoriti gledajući uvijek iznova krug emanacije ženske ljepote. Svaka ima dio toga što samo u njoj obrazuje harmoničnu cjelinu, sretnu sliku ljepote. Da, svaka ima svoj dio pa bio to samo vedri smiješak, pogled koji traži, smjerni naklon glave, neobuzdan duh, tiha melanholija koja se naslućuje, čežnja za zemljom, neobjašnjivo, bespredmetno tronuće, obrve što govore, usne što pitaju, zagonetno čelo, čarobni uvojci ili tajnovite trepavice, ponos neba ili plahost zemlje, nevinost anđela ili potajno crvenjenje, laki hod, podatno slušanje, čeznutljivo sanjarenje i neobjašnjiv uzdah, vitki stas ili mekan oblik, napete grudi ili oble bokove, nježnu nogu i gracioznu ruku — svaka ima nešto od toga i uvijek ono što drugoj nedostaje. Kad to ovako promatram, i dok me zanosi obilje toga blaga, dok se smiješim i uzdižem, laskam i prijetim, dobijam i opet gubim — tada sklapam lepezu, a sve se pojedinosti sjedine u jednu veliku cjelinu, moja duša kliče i moja strast usplamti.« Sve, dakle, »objektivne« osebine djevojaka postoje samo za moj doživljaj, moju uzbudljivu igru, jer bitno je da »moja duša kliče i moja strast usplamti.«

Pa ipak, već je u *Dnevniku zavodnika* vidljivo da cilj nije tjelesni užitak, pa čak, u krajnjoj liniji, uopće ni osjetilnost — ono, dakle, područje uz koje se uvijek, a osobito od Baumgartena, vezala estetika. Ne samo da je riječ o nekoj čudnoj, netjelesnoj osjetilnosti, o neerotskoj erotici, u kojoj je »apsolutna hladnoća samo obrtanje apsolutnog podavanja« i u kojoj lijepi život dostiže svoj vrhunac u takvom naslađivanju koje ostaje samo pogled na svijet — već nam se od prve

do zadnje stranice čini da je Johannesu, prije svega i iznad svega, stalo »samo« do igre. A igra je prava igra upravo stoga što se ne igra ni za što i ni radi čega, igra ima cilj u sebi i igra se zbog samog uživanja u igranju. Nije čini mi se u ovom slučaju stoga zapravo na pravom putu ni Lukacs — jedini autor kojeg ću ovdje spomenuti, jer mi se jedini on u ovom kontekstu čini doista vrijedan pažnje — kad govori o tome da je kod Kierkegaarda riječ samo o zavodniku u apstraktnom obliku. Doista je njemu potrebna samo mogućnost zavođenja, potrebna mu je situacija koju je sam stvorio i u kojoj može samo zato do konca uživati jer ženu nije lascivno, erotski iskoristio kao predmet užitka — barem kad je riječ o Regini (ali u tom pogledu nije ni Cordelijina sudbina bitno različita). Lukacs upravo stoga misli da je za apsolutnog zavodnika u Kierkegaardovom smislu karakteristično to da njegova pojava u svakoj ženi ostavlja »mučno osjećanje vječite otuđenosti, ali koje u isti mah — a tu stranu Kierkegaard više nije mogao zapaziti — upravo zbog te beskrajne udaljenosti stoji na granici komičnog, za svaku ženu kojoj nije donijela propast što se on pojavio na obzorju njenog života.« Lukacs, dakle, misli da je pomalo i Johannes, a pogotovo Soren zapravo komičan. Čini se, na prvi pogled, da on brani jednu u osnovi zdravu životnu težnju (u smislu odbrane normalnog) protiv jednog pomalo pervertiranog izbjegavanja odnosa koji u danom momentu postaje komičan jer se iživljava u sebi samom namjesto da pristupi »realizaciji« svog odnosa. Koliko god suptilniji i dublji, Lukacs se tu zapravo *bitno* ne razlikuje od onih interpreta (kao što je npr. Edmund Kauer) koji zavodništvo iz *Dnevnika zavodnika* svode na »rutinu impotencije«. Nije, naime, riječ o tome da li je Kierkegaard nekome komičan ili nije. Njemu je u njegovom estetskom subjektivitetu — a to ne vidi Lukacs — potpuno svejedno što je on za djevojku možda bio i komičan. Što bi mu bilo do toga kad je sam kao esteta mogao uživati u igri, kad ga je upravo ta igra ponijela i uzdigla do one istine koja je — budući da je potpunoma subjektivna — jedina prava istina. A to je zapravo

istina i Johannesa i Sorena, kako god su oni inače, po svojem psihološkom profilu, različiti, i kako god je jedan junak iz literature a drugi iz života samog.

Literatura, doduše, dozvoljava više slobode, pa stoga i više kombinatorike, igra je življa, nevezanija, raznolikija, inventivnija, veze su (kao izmišljene) labavije, igra može biti toliko puna nestvarnih slutnji da napinje do maksimuma (kao što je to npr. u Johannesovim pismima) sve mogućnosti čudesnog igranja. Igra je u životu teža, obaveznija, oporija, bez iluzije, život ne poznaje praznog izigravanja, tako da se čini da se u životu ne može uopće zadovoljiti taj temeljni estetski zahtjev za onim slobodnim u igri. Ali to je samo privid: Kierkegaard sam dokazuje da se u ime igre sve, pa i sam život, može staviti na kocku. Jer čovjek je doista čovjek kad se igra, a igra je doista igra samo tada kad je igra čovjek.

Bitno je pri tom uvidjeti da je igra po onom po čemu je upravo ona ljudska i samo ljudska djelatnost s onu stranu bilo čega neozbiljnog i ozbiljnog, lakog ili teškog, vedrog optimizma ili crnog pesimizma, pa i literature ili stvarnog života (jer, napokon, i literatura je oblik egzistencije), da je igra naprosto jedini mogući način ljudskog opstanka, i da mu je ona upravo najprimjerenija.

Zar u *Dnevnicima,* a ne samo u *Dnevniku zavodnika* Kierkegaard ne vodi igru, možda i sablasnu igru, koja liči na martirij, igru s vlastitom mogućnošću opstanka, ali ipak igru. Da li je, naime, zapravo Kierkegaardu uopće do toga da spasi Reginu od sebe, nesretnog filozofa koji ne može nikome donijeti sreće, kako nam to od vremena do vremena izgleda ako pokušamo objasniti a zatim i opravdati Kierkegaardovo ponašanje u *Dnevniku.* Kierkegaard nam tu čak sugerira (a zapravo sugerira i samom sebi) da bi ga Regina morala zamrziti, jer bi samo tako mogla biti spašena. Ali postavimo pitanje još jednom: da li on spašava Reginu? Ili možda ipak sebe? Zašto se on rastaje od nje, zbog nje ili zbog svog jedino mogućeg načina opstanka te, naime zbog one, možda pomalo tužne igre koja ga čak čini strahovito nesretnim, ali upravo tako onim

što jeste, igračem i zaljubljenikom u sebe sama. Jer njemu se čini da je za njega nesreća nesretne ljubavi najviši, najljepši i — paradoksalno — najsretniji trenutak ljubavi. I on taj trenutak igra do poslednjeg daha. On zna da bi ga ne samo sretan brak nego i sretna ljubav u svojem spokoju i blaženoj smirenosti, pa i samim tim što je njome cilj postignut, lišila zadovoljstva tog vječnog odgađanja, te igre odricanja, tog vječno živog vječno nemirnog, u samoj svojoj srži nesretnog, ali duboko ljudskog života. A nije li to isto i Johannes? I nije li on samo prividno laganiji, površniji, jer nam se čini da je belespri, bonvivan? Ne nosi li, naime, također i taj »sretni« zavodnik svu nesreću i prokletstvo ljubavi u sebi? Ne osjeća li i on tjeskobnu prolaznost igre i ne strijepi li zapravo i on kao i Soren?

Uostalom, i sam pojam strepnje, jedan od temeljnih pojmova čitave Kierkegaardove filozofije, nosi u sebi pečat tog vječnog nemira, bitnog za estetski svijet Sorena Kierkegaarda. Jer čovjek, po njemu, tek u svojstvu čovjeka osjeća strepnju. U strepnji, kako u skrivenoj strepnji zbog koje Čovjek nikad ne može biti zadovoljan, tako i u strepnji koja nastaje iznenada, čovjek strijepi zbog svog položaja u postojanju, okružen vanjskim prirodnim silama, kao i silama u svojoj unutrašnjosti. No čovjek istovremeno, pomoću bola, razumije strepnju gotovo kao višu vezu s transcendencijom, kao »zraku svjetla iz viših regija«. Stoga se u najjačoj strepnji, osim bola, nalazi i neobjašnjiva privlačnost, puna slutnji. Strepnja, dakle, djeluje kako zastrašujuće, tako i neodoljivo privlačno. U tom je smislu strepnja, kao i sfera estetskog, točka raskršća dvaju svjetova u čovjeku: duhovnog i prirodnog. Usred prirodnog svijeta nosi čovjek — sam prirodno biće — na svojim grudima odličje strepnje. Čovjek može izabrati jedan od ova dva svijeta: carstvo slobode ili carstvo prirodne povezanosti uz postojanje. Ta se dva puta presijecaju na raskršću strepnje. Strepnja je tako stalno prisutna u čovjeku, bilo kao pozadina u svijesti, neodvojivo povezana s biti čovjeka, bilo kao pojava vezana uz svako djelovanje. Ona je istovremeno sim-

patizirajuća antipatija i antipatizirajuća simpatija. U strepnji, u kojoj se individuum osjeća privučen sa simpatijom i odbijen sa antipatijom, beskonačna je mogućnost za individuum postala dohvatljiva, konkretna mogućnost koja je ličnija od svakog praktičnog ostvarenja slobode.

No strepnja nikad potpuno ne nestaje. Ona mora ostati vječni čovjekov pratilac, glas vječnog u njemu. Čak ni najistinskija vjera ne uništava strepnju, ona se kao vječno mlada javlja u najmanju ruku u smrtnom času.

Strepnja je također bitno određena kao vraćanje samom sebi u vlastitom odnosu prema Apsolutu. Strepnja je, dakle, s onu stranu psihološkog određenja tog pojma, ona je dokaz metafizičke apsurdnosti naše situacije i istovremeno vapaj za slobodom koja se javlja kao dostižno nedostižna i stoga strepnja odbija da prisustvuje u banalnosti vremena.

Kierkegaard je, upravo ukazujući na to da je naš vlastiti život protivurječnost, neotklonjiv konkretan paradoks, postojana nepostojanost i vječna strepnja, ujedno negirao općost i objektivitet filozofije biti (Wesenphilosophie) i svakog racionalizma koji ne shvaća domet i dubinu unutarnjih ljudskih emocionalnih strepnji i strasti, bitno estetski određenih.

Bačen u bezdan protivurječja, čovjek može dospjeti do očajanja. Očajanje je dublje i njegovo kretanje mnogo veće i značajnije od kretanja sumnje, očajanje se, naime, tiče čitave ličnosti, a sumnja se odnosi isključivo na misao. Stoga se očajanje identificira s bolešću na smrt. Ali to je ujedno bitna priroda svakog čovjekovog odnosa prema samom sebi. Jer bolest na smrt nikako nije kod Kierkegaarda mišljena kao fizička bolest od koje se umire, čime bi se bolest okončala. Muka je očajanja naime u tome što se ne umire, što se ne može umrijeti, već što se »živi na smrt«. Umiranje očajanja stalno se preobražava u život. U tom se smislu egzistencijalne bolesti na smrt koja je neizbježiva za istinsku pravu personalnost što očajava, Kierkegaard obraća svojim umnim i uvaženim suvremeni-

cima: »Vi ste pjesnici i filozofi, ali ja sam bolestan na smrt.«

Strepnja je tako nezamisliva bez nemira, a isto tako i iskreni, religiozni zanesenjak ne može bez te, u osnovi vječne i u osnovi estetske igre. Nije li, uostalom, i Kierkegaardov pojam ponavljanja dokaz za to? Kršćaninu, pojedincu, ne pomaže nikakva shema, ništa to što je crkva stara već dvadeset vjekova i što je svojedobno trijumfirala nad bezvjernicima. Sve je to puka varka. Svaki pojedinac uvijek iznova mora ponoviti sam u sebi cjelokupni sadržaj istinske vjere i samo je taj vlastiti put, put nepatvorene religioznosti. Sudbinu Spasitelja svak mora ponoviti sam u sebi. Put drugih, ustaljen, poznat put, ne znači ništa. Upravo zato kršćanstvo se ne može docirati, religioznost nije dresura i služenje oficijelnim normama, biti religiozan ne znači obraćati se bogu službenim molitvama i učiti napamet vjerske formule. To je isto tako smiješno kao što bi — po vlastitim Kierkegaardovim riječima — bilo smiješno udvarati se ženi po knjizi formula, otrcanih, stereotipnih govora. Kako je moguća ova usporedba između tako »banalne« stvari kao što je udvaranje ženi i tako uzvišene kao što je religija? Upravo zato jer i jedno i drugo ukazuje na vječni napor, pa i vječnu igru koja treba uvijek iznova da započne, koja ne priznaje sigurnost jednom dostignutog, koja je uvijek različito i uvijek lično uznemireno i strastveno traženje.

Ta igra vidljiva je i u literaturi i u životu. Lukacs u osnovi točno primjećuje: »Kao u pjesmama provansalskih trubadura ispjevanim u slavu žene, veliko nevjerstvo bilo je temelj vjernosti. Žena je morala da pripada drugom pa da postane ideal, predmet istinske ljubavi. No Kierkegaardova vjernost bila je još dublja nego vjernost trubadura i stoga još nevjernija: i najsilnije voljena žena bila je samo sredstvo, samo put ka velikoj ljubavi, jedinoj apsolutnoj ljubavi, ljubavi prema Bogu.«

Čini nam se, međutim, da Lukacs jedino, u ovom inače izvanrednom tekstu, nedovoljno uviđa kako ni ljubav prema Bogu za Kierkegaarda nije toliko apso-

lutna da bi ikada mogla postati konačni samocilj. I ta apsolutna ljubav je sredstvo jedne još vrijednije ljubavi: ljubavi za vječnim ponavljanjem, za vječnom igrom, za estetskim užitkom. Upravo zato istinska religioznost ne može biti nikad za Kierkegaarda mirnoća dostignutosti, svrhovitost cilja, apsolutnog mira. I taj, najviši stadij, vraća nas ponovno u same temelje ljudske egzistencije: i on je igra. A kad izgubi taj karakter neposrednosti i spontanosti što nosi u sebi igra, to prestaje biti ljudska stvar i ostaje prazno blebetanje naučenih formula, puka navika kao što je — isto tako — poljubac među supružnicima često samo navika kao kad poslije objeda ubrusom obrišemo usta. Spokoj, obrazac, shema su nezamislivi kao načini bilo kojeg *ljudskog* života. Religiozan život je također vječno nova i vječno uznemirena igra. Time je krug zatvoren. Religiozan čovjek postao je ponovno estetičan jer samo tako može biti doista i religiozan. Don Juan je i Sokrat i Krist.

Dnevnik zavodnika i *Dnevnike* pisao je jedan te isti čovjek.

Danko Grlić

I 1975.

SADRŽAJ

Dnevnik zavodnika 5
Iz »Dnevnika«: Kierkegaard i Regina Olsen 137
Danko Grlić — Estetski svijet Sorena Kierkegaarda 159

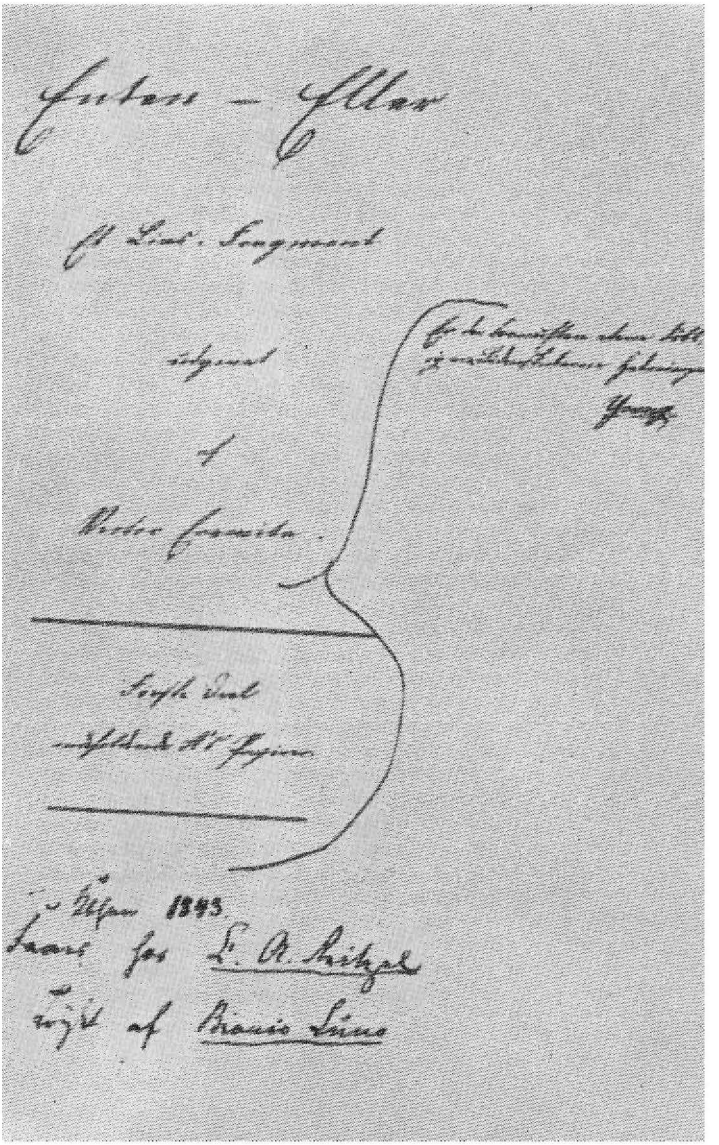

Ili—ili, *naslovna strana rukopisa*

Zavodnik (gravira Tony Johannota)

Regina Olsen

Kierkegaard 1838.

Kierkegaard 1842.

Schlegel

S. Kierkegaard: DNEVNIK ZAVODNIKA. Tehnički urednik: Dragan Starešina. Izdanje i štampa: Beogradski izdavačko-grafički zavod, Bulevar vojvode Mišića br. 17. Za izdavača: Dušan Popović, generalni direktor. Beograd, 1975. Tiraž: 5.000.